

Copyright is owned by the Author of the thesis. Permission is given for a copy to be downloaded by an individual for the purpose of research and private study only. The thesis may not be reproduced elsewhere without the permission of the Author.

Te Kura i Huna

Te Whakahāngai i ngā Pūrākau hei Wheako Akoranga Tino

Whai Hua i ngā kura kaupapa Māori

He tuinga rangahau hei whakatutuki i ngā tikanga o Te Tohu Kairangi

i te Kunenga ki Pūrehuroa, Papaioea,

Aotearoa

Nā Alishia Rangiwhakawaitau Moeahu

2023

He Hinātore

Ka whai mana tonu ngā mahi pūrākau i te mātauranga Māori, i te mea kei te pupuri ēnei kōrero i ngā taonga tuku iho a wō tātau tūpuna. Ka taea hoki ngā pūrākau te whakarato ngā pūmanawa ako i te akomanga. Nā reira ko te kaupapa matua o tēnei rangahau, ko te tūhura ki te whakahāngai i te pūrākau, i te pakiwaitara, i te kōrero tuku iho hoki, hei wheako akoranga tino whai hua i ngā kura kaupapa Māori.

I whakahāngaitia anō tētahi huarahi rangahau, tikanga Māori, mā te whakamahi i tētahi anga o ‘Ngā Tai o Whakaaro’ me ngā mātāpono o Te Aho Matua, hei wetewete i ngā raraunga, me te whakaatu i ngā uara e huna ana i ngā pūrākau. I whakamahia te tātaringa kaupapa (thematic analysis) i ngā tikanga arohaehae me ngā kaupapa pūputu i ngā raraunga (Braun & Clarke, 2006).

I whakarite te rangahau neii i ngā pātai, mā roto i ngā uiuinga, ki te tiroiro ki te whakamahinga o ngā pūrākau i ngā mahi whakaako a ngā kaiako e waru i ngā kura kaupapa Māori.

He nui ngā hua i puta mai i ngā kitenga i ngā kaupapa maha, me te hononga anō o ngā kaupapa ki ngā mātāpono o Te Aho Matua. Ka tirohia e te rangahau nei ēnei tino hua. Ko te whakamahinga o te pūrākau, he whakatinana i te mātauranga Māori kei roto i ngā pūrākau. E whai hua ana te whakamahi pūrākau hei whakaakoranga i ngā wheako ako. Kua kitea te angitū me te orangatonutanga o te mātauranga i roto i ngā kura kaupapa Māori nā te whakamahi pūrākau. Kua kitea hoki te whakaritenga anō o te pūrākau, kia torotoro i te kaha o te ako, hei tautoko i ngā mahi ako mō te roanga o te wā. Ko te whanaketanga ahurea anō hoki tētahi āhuetanga kua kitea.

Ngā Mihi

Pūtauaki tapu

Tū mai ki toū tūranga, whakaari tō tihi kia Ranginui e tū iho nei

Ō rekereke kia Papa e awahi ake nei

E rere ngā ia o Rangitāiki, te wai tuku kiri o tō matua tūpuna

Rātau kua huri kei tua o te pae maumahara, haere, haere, haere oti atu rā

I kī te kupu ‘Te iwi tirare kai, pāoho kai, Ngāti Pahipoto, kua kī te kupenga i tēnei rangi, heoi anō , ko Ngāti Awa, Ngāi Tūhoe, Ngāti Tūwharetoa, Ngāti Rangitīhi, Tainui, Ngāti Porou, Te Aitanga ā Māhaki me Rongowhakaata ngā iwi.

Kai wareware tātau o muri nei ki wā tātau tūpuna i wawata ai. Mihia ngā mihi, tangihia ngā tangi ki a rātau te hunga kua moe i te moe te whita, i te moe te au. Ki ōku mātua, Te Okeroa rāua ko Tiekimanu Ruru, tōku teina, Les Tihei Ruru, me tōku kuia Noti Tangiwaka Paihau, kei puna mahara, kei whatumanawa hoki kautau e akiaki ana ahau i roto ēnei mahi rangahau, nō reira, moe mai rā kautau. Hoki ora mai ki a tātau ngā waihotanga ake.

He mihi manahau tēnei ki te iti me te rahi, i tautoko i tēnei tohu kairangi. Ki ngā kura kaupapa Māori e rua, ngā tumuaki, ngā kaiako me ngā mātanga mana kohi. He mihi anō ki āku pouako, ko Ahorangi Huia Jahnke rāua Tākuta Pania Te Maro, me te Ahorangi Graham Smith, me, he mihi anō kia Tākuta Monica Koia, mō ngā mahi arataki, mai i Te Kunenga o Pūrehuroa. He mihi aroha ki tōku whānau me ngā mokopuna rerehua hoki. Otirā, he mihi tēnei, ki tōku raukura, tōku hoa rangatira, ko Kura Moeahu mō tōna mātauranga Māori me ngā mahi tautoko.

‘Ehara taku toa i te toa takitahi, engari he toa takitini’

Tēnā kautau katoa

Tōkū Orangatonutanga

I pakeke mai au ki te panekoti o taku kuia, i tētahi taone iti o Te Teko. Nō Ngāi Tūhoe taku kuia, ā, ko te reo Māori tō mātau reo tuatahi i te kāinga. Ahakoa te kopakopa o taku kuia, ko tokotoko tōna huri haere i te whare. I taua wā e tamariki ana ahau, ka noho taku kuia ki tōna moenga, mō te nuinga o te wā. Ahakoa, ko au tōna tino kaitiaki i te kāinga, he maha ngā whanaunga, ngā whaea kēkē, matua kēkē, me ōku mātua, e manaaki i a māua. I taua wā e whiwhi ana tōku kuia, i te penihana pouaru. Nō Ngāti Awa taku koroua, engari, i mate a ia mua noa atu i taku whānautanga. Ahakoa e āhua pōhara kē mātau, karekau he waka, karekau ahe pouaka whakaata i ētahi wā, engari, e ora pai ana māua, ā-tinana, ā-wairua hoki.

Ūkaipō

E pai ana taku whakatipuranga ki ngā rekereke o taku kuia, i te mea, e kaha tōna taha atawhai, manaaki me te aroha hoki, E rua ngā mea tino nui e matea ana ki ahau, ko te atawhai me te aroha. I te nuinga o te wā, ka rongohia ahau i taku kuia, e kōrerotia mō ngā karakia tawhito, ngā whakapapa, ngā kōrero e pā ana ki ngā hapū me ngā pūrākau. He whakarua i te wā, ka karakia i ā ia e noho ana i runga i tōna moenga, i te wā e māuiui ana e ia, ka karakia e ia puta noa i te pō. I mea mai taku kuia ki ahau, he tawhito, he tapu hoki āna karakia, a, karekau he awe Karaitiana ki roto. I ngā wā katoa, i rongohia au, ki aua rangi haumarua i roto oāna karakia, engari, ahakoa i rongohia ahau i te taha wairua, i reira anō te pouri, e whakapuaki ana i ngā kāre ā roto. Ki ahau nei, ko taku kuia, tōku māmā, nāna anō i whāinga i ahau, ā waha, ā wairua, ā hinengaro, mai i te pēpi, nā taku waimārie hoki. Ka hoki mahara, ki ngā wā e noho ahau ki te taha o tōku kuia ki te whakarongo ki tana taki whakapapa me ngā kōrero tuku iho, ngā pūrākau hoki, mō wētahi o ngā marae, ngā hapū, tae noa ki ngā iwi hoki, he harikoa wētahi pūrākau, he whakamataku wētahi, he wanawana hoki wētahi.

Tōku Kuia

He kaikorero pai a ia, i taua wā, i whakaaro ahau, mehemea, e hanga e ia ētahi kōrero noa iho, hei whakakatakata i ahau. Koiane ngā kōrero e pā ana ki tō mātau awa, Rangitāiki, e mōhio pū ana ia, ki ngā ingoa tawhito o ia piko o te awa, ngā wāhi tapu o te hapū, me ngā kōrero pūrākau mō te maunga o Pūtauaki. E kōrerotia anō e ia mō ngā pakanga o ngā hapū o Te Rangitāiki. Otirā, i penupenuhia taku kuia i ngā pūrākau nei, kia māmā kē te whakatakoto i ngā whakamāramatanga o te kura i huna, i roto i ngā pūrākau nei. E ai ki ngā mātua, ko te kai manga, ko te kai māro. Ko te kai māro, koiā te kai mō ngā mātua, ko te kai mānga, ngā kai, ka ngaungau, ka penupenu te kai, he kai tika ana mō ngā tamariki.

Te Kura o Te Teko

I rongō ki ngā kōrero tuku iho, tētahi mea hari koa ki ahau, nā te mea, e whakapuaki ana i aku kare ā-roto, ka whakahohe anō i aku whakaaro. Pērā i ngā mokopuna pākiki, he maha aku pātai, mō taku kuia, mō āna kōrero tuku iho, i te mutunga iho, ka kī mai ia, he rā anō kei te haere. Ka pakeke ana ahau, ka pakari ana tōku hinengaro, kua rapu ahau i ngā mātauranga hōhonu kei roto i ōna kōrero. Rawe katoa ngā kōrero o taku kuia, tōna reo, tōna aroha hoki, he ngāwari ki ahau, me te hono atu ki tērā wā.

I haere ahau ki te Kura o Te Teko, he maha ā mātau kaiako e matatau ana ki te reo Māori. Ia rā, ka pānui mai ngā kaiako i ngā pūrākau Māori mō te tekau ki te tekau mā rima miniti. I whakarongo mātau ki ngā kōrero pūrākau mō Māui Tikitiki ā Taranga. Ko Māui, taku tino tuahangata i taua wā, i rongā ahau ki ōna mahi toa, nanakia, me ōna mahi koi. E ai ki te Māori, huri noa ki Aotearoa, mōhio katoa tātau ko wai a Māui, nāna i here ā Tamanuiterā, he nui āna mahi.

Ko tētahi tauira, i hī ake ā Māui i te ika nunui rawa, nā, kia mātau, ki tā te Māori, e tika tērā kōrero, he pūrākau i runga tāna pono i rongō anō mātau ki ngā kōrero mō Papatūānuku rāua ko Ranginui me ā rāua tamariki, Tanemāhuta, Tangaroa, Haumietiketike, a wai atu, ā wai atu. I rongō ki ngā pūrākau mō ngā tūpuna rangatira, ko Wairaka, ko Toroa, ko Toikairākau, ērā, me te nuinga o ngā tāngata rongonui o tēnei takiwā, ngā atua Māori, me ngā mātauranga ā-iwi hoki. Ia tau, ka tū tētahi kaupapa whakahirahira i roto i ngā akomanga. I whakaritea te katoa, ngā tamariki, ngā tuakana me ngā teina, i tētahi whakaaturanga whakaari e pā ana ki ngā pūrākau me ngā kiripuaki, hei whakahirahira, hei whakanui ana, i ā mātau pūrākau. Harikoa katoa ngā mahi i te wā i kuraina ahau, he pai rawa tōku tamarikitanga.

Te Kōhanga Reo me ngā Whare Kōhungahunga

I tīmata taku mahi ako tamariki, i roto i te kōhanga reo. E hīkaka ana, i rata taku wairua ki te ako tamariki, kia pakari ake tō rātau reo rangatira, kia whakarauora hoki i te reo Māori. He pai ki ahau te whakaako i ngā tamariki nohinohi. Kāre i roa ka whakatau ahau ki te whai atu i tē tohu kaiako. I whakahāngaitia mātau i ngā pūrākau i roto i a mātau mahi whakaako, he tino wheako ako mō a mātau tamariki kōhungahunga. I ngā wā katoa ka whakahāngaitia mātau i ngā kōrero pūrākau, ka tohatoha i tētahi mea, pēnei i ngā whakaaro o ia kaiako ki roto i ngā pūrākau, me te akiaki hoki i ngā tamariki kohungahunga ki te tuku ā rātau whakaaro mō ia

pūrākau i roto i ngā mahi whakaari, ngā waiata, ngā karakia, me ērā atu momo mahi. I te nuinga o te wā, ka puta mai ētahi atu kōrero pūrākau, he mea nui ngā kōrero tuku iho nei kia tupuria te reo o ngā tamariki, te whakawhanaketanga o te ngākau, te whakatau wairua, te whakaaro whaiaro, me te aronga toi whenuatanga. Ko ngā pūrākau tētahi huarahi mō ā tātau tamariki ki te ako i ngā hītori me ngā whakapapa o te rohe. Mā te mōhio ki ngā kōrero o te rohe, i whakauru mai ai ngā kupu whai tikanga, pēnei i ngā wāhi tapu. I whai waahi ano hoki ki te tuakiri me te whanaungatanga ki te tangata, ki te whenua me te hītori o ngā hapū me ngā iwi.

Ngā Kura

Ko te Puna Reo, Kura Auraki me te kura kaupapa Māori wētahi atu kura, ahau e mahi ana, hei kaiako. E rua tekau mā rima tau te roa e ngākau nui ahau ki te whakaako tamariki. I kitea e au i ngā kōrero pūrākau i roto i ngā huarahi rerekē, me te kōrero kei roto i ngā momo kaupapa, ko ngā pukapuka, tohanga, mahi whakaari, whakaaturanga hiko, ororongo, DVD).

Kua mahi ahau ki te taha o ngā kaiako maha i roto i ngā tau kua pahure, te nuinga o rātau he kaiako Māori, arā anō, i whakahāngaitia rātau i ngā pūrākau, hei putā i ngā wheako akoranga ki ngā mahi whakaako. Ko tēnei rangahau e torotoro ana i te whakamahinga o te pūrākau hei wheako akoranga tino whai hua pai, ki roto i ngā kura kaupapa Māori.

Ko ngā kōrero pūrākau i akiaki i te ako reo me te reo whakapuaki, hei whai wāhi mō a tātau tamariki kohungahunga ki te ako i ngā reo whakaari, ki te whakawhanake i te reo ki te kawē kōrero. Ka pakeke haere ngā tamariki, whakatenatena i ngā huarahi e taea ai te hopu i nga korero korero ma te tuhi me te tuhi me nga taputapu matihiko, ki awhina anō i ngā tamariki ki te kite i te hononga o te kupu kōrero me te kupu kua tuhia. Mō te hunga mōhio ki te kōrero i ngā pūrākau, whakaurua he rautaki pēnei i te papa kōrero, kia mōhio ai ngā tamariki ki te whakamahere me te raupapa i ā rātau kōrero, ko ngā hīkoi i roto i te reo ā waha he kōrero mō te tipu haere o te kaha o ngā tamariki ki te kōrero pakiwaitara. I whakauruhia e mātau ngā kōrero tuku iho hei whakatipu i te aroha me ngā whatumanawa katoa, mai i ngā kōrero pūrākau me te hono atu ki ngā tamariki ki o rātau taonga tuku iho me ēra atu i waho i ngā Kura. I te nuinga o te wā ka whakaurua ēnei kōrero ki ngā whakanuitanga ahurea, hei tauira, ka pānui ngā kaiako i ngā pūrākau mō Matariki, me ngā kōrero pūrākau o te rohe, ngā whakapapa me ngā kōrero pūrākau mō ngā atua Māori.

Rārangi Wāhanga

He Hīnātore	i
Ngā Mihi	ii
Tōkū Orangatonutanga.....	iii
Ūkaipō.....	iii
Tōku Kuia.....	iii
Te Kura o Te Teko.....	iv
Rārangi Wāhanga.....	vi
Whakarārangi Kauwhata.....	xii
<i>Te Wāhanga Tuatahi: Te Kura i Huna.....</i>	<i>1</i>
• Te kura i tupua.....	1
• Te kura i tawhito.....	1
• Te kura i tiki mai i Hawaiki.....	1
• Ka awhitia te nuku, ka awhitia te rangi.....	2
• Ka tina, ka whena, ka toka te kura.....	2
• Ki runga ki te whenua:.....	2
• Ki runga ki te tangata.....	2
• E tau nei, e tau nei.....	2
He Kōrero Whakataki.....	2
Te Huarahi Pūrākau.....	4
Ngā Wāhanga o te Rangahau.....	5
Ko Wāhanga Tuatahi - ko Te Kura i Huna.....	5
Ko te Wāhanga Tuarua - ko Te Kura i Tupua.....	5
Ko te Wāhanga Tuatoru - ko Te Kura i Tawhito.....	5
Ko te Wāhanga Tuawha - Te Kura i tiki mai i Hawaiki.....	6
Ko te Wāhanga Tuarima - Ka Awhitia te Nuku, Ka Awhitia te Rangi:.....	6
Ko te Wāhanga Tuaono - Ka Tina, Ka Whena, Ka Toka te Kura:.....	6
Ko te Wāhanga Tuawhitu - Ki Runga i te Whenua:.....	6
Ko te Wāhanga Tuawaru - Ki Runga i te Tangata:.....	6
Ngā Pātaitai Rangahau mō ngā Kaiako.....	6
Ngā Pātaitai Rangahau mō ngā Mātanga Mana Kohi Kōrero.....	6
He Kupu Whakamutunga	7
<i>Te Wāhanga Tuarua: Te Kura i Tupua.....</i>	<i>8</i>
He Kōrero Whakataki.....	8

Ngā Kōrero mō te Orokohanga	9
Ngā Atua Māori	9
Ngā Kaupapa Pūrākau mō te Orokohanga o te Ao	11
Ngā Whetu.....	12
Ko Matariki rāua ko Puanga	14
Ngā Whakataukī.....	15
Te whakanui i tēnei wā.....	15
Te titiro ki te āpōpō	16
Te Whakarauoratanga.....	16
Ngā Pūrākau	17
Ngā Pūrākau me ngā Tikanga	18
Ngā Pūrākau o Māui.....	19
Te Taiao.....	20
Ngā Taunahatanga a Kupe.....	22
He Kōrero mō Te Moana-o-Raukawa	22
Te Hokinga ki Hawaiki.....	22
Ngā Wāhi i Taunahatia e Kupe	23
Toitehuatahi	23
Ngā Papa Tākaro.....	24
Te Ki o Rahi.....	24
Ngā Kōrero Pūrākau hei Whakaorangatanga	25
Ngā Pūrākau me te Mātauranga	26
He Kupu Whakamutunga	28
Te Tātari i ngā Pūrākau.....	29
Ngā Tukanga Ako	29
Te Tāmitanga.....	30
Te Whakarauora i Te Reo Māori.....	31
Ngā Wānanga.....	32
<i>Te Wāhanga Tuatoru: Te Kura i Tawhito</i>	<i>34</i>
He Kupu Whakataki.....	34
Ngā Tikanga Māori kei roto i ngā Tautuhinga Haumanu	34
Hongihongia te Wheiwheiā, horohia te mea rerekē.....	35
Ka mā te Arika, ka mā te Tauira, ka whakarangatiratia te kaiako, ka pērā ano te tauira	35
Tēnei te Pō, Nau mai te Ao, Haere mai i te pōuri, pōwhiri i te marama.	36
Ngā Kōrero Pūrākau mō Te Whanaketanga o Te Tangata.....	37
Te Atuatanga-i-mua.....	37

Te Āhua o te Pēpi.....	38
Te Āhua o te Tamariki.....	38
Te Āhua o te Rangatahi.....	39
Te Pū, Te Weu, Te More, Te Aka, Te Tipuranga	39
Te Āhua o te Pakeke	39
Te Āhua o te Kaumātua.....	39
He Kōrero Whakamutunga.....	40
<i>Te Wāhanga Tuawhā: Te Kura i Tiki mai i Hawaiki.....</i>	41
He Kōrero Whakataki	41
Te Tūāpapa Mātauranga Māori.....	42
Kia Ita ki te Reo	42
Ngā Kura Māori	42
Te Aho Matua.....	44
Ngā Kura kaupapa Māori o Te Aho Matua.....	45
Te Ira Tangata.....	47
Te Reo Māori.....	47
Ngā Iwi.....	47
Te Ao	48
Ngā Āhutatanga Ako.....	48
Te Tino Uaratanga	48
Te Marautanga o Aotearoa	49
Te Reo Māori.....	50
Te Pāngarau.....	50
Te Hauora.....	51
Ngā Tikanga ā-iwi.....	52
Ngā Toi	52
Te Pūtaiao.....	53
Te Hangarau	53
Te Reo Pākehā.....	54
Ngā Reo.....	54
He Kupu Whakamutunga	55
<i>Te Wāhanga Tuarima: Ka Awhitia Te Nuku, Ka Awhitia Te Rangi.....</i>	57
He Kōrero Whakataki	57
He Tikanga Kounga.....	58
Ngā Pātaitai Rangahau mō ngā Kaiako	59
Ngā Pātaitai Rangahau mō ngā Mātanga Mana Kohi Kōrero	59

Te Mātauranga Māori.....	60
Te Mātauranga ā-iwi.....	61
Te Kaupapa Māori	62
Ngā Tikanga Rangahau.....	62
He Kanohi Kitea.....	63
Te Whānaungatanga.....	63
Te Reo	63
Te Manaakitanga.....	63
Te Tātaritanga Kaupapa.....	64
Kia Mōhio te Kairangahau ki ngā Raraunga.....	64
Te Whakaputa i ngā Tohu Muna.....	64
Te Rapu me te Arotake i ngā Kaupapa.....	66
Te Tautuhi me te Whakaingoa Kaupapa.....	67
Te Whakaputa i te Pūrongo.....	67
Ngā Tikanga Rangahau	67
He Kōrero Whakamutunga.....	67
<i>Te Wāhanga Tuaono: Ka Tina, Ka Whena, Ka Toka te Kura</i>	<i>69</i>
He Kōrero Whakataki	69
Ngā Pātai Rangahau mō ngā Kaiako	69
Ngā Pātaitai Rangahau mō ngā Mātanga Mana Kohi Kōrero	69
Te Whakaputa i ngā Tohu Muna.....	69
Te Kura Māori o Porirua.....	70
Ngā Kaiako	71
Me tūtaki ki a Rawiri Hindle.....	71
Me tūtaki ki ā Indiana Hoterini	75
Me tūtaki ki ā Lavinia Pewhairangi.....	79
Me tūtaki ki a Beau Matakātea.....	90
Te Ara Whānui Kura Kaupapa Māori o Ngā Kōhanga Reo o Te Awakairangi.....	101
Ngā Kaiako	101
Me tūtaki ki a Pokau Te Ahuru	102
Me tūtaki ki a Kuraroa Ratu -James	110
Me tūtaki ki āaTe Rangingāhina Moeahu.....	116
Me tūtaki ki a Okawa Priest.....	119
Kōrero Whakamutunga.....	137
<i>Te Wāhanga Tuawhitu: Ki Runga ki te Whenua.....</i>	<i>138</i>
He Kōrero Whakataki	138

Ka Uru Ora.....	138
Ngā Tukanga Tatautanga.....	138
Ngā Mahi ā-rēhia	140
Te Haka me te Poi.....	140
Ngā Mahi Whakaari	141
Rua-te-Pupuke	141
Tāne, Hineahuone, Hinetītama, Hinenuitepō.....	142
Ka Uru Mārama	142
Te Āti Awa	143
Ngāti Toa.....	144
Tangaroa.....	145
Rongo.....	146
Te Hekenga ā-Rangi.....	146
Hauhake.....	146
Uru-te-Ngangana.....	146
Te Tai Mōhio	146
Hinemoana.....	148
Hine Raukatauri	149
Te Pūtōrino	149
Te Ira Tangata.....	149
Ngā Iwi.....	151
Te Ao.....	152
Ngā Āhuatanga Ako	153
He Kōrero Whakamutunga.....	154
<i>Te Wāhanga Tuawaru: Ki Runga ki te Tangata</i>	<i>154</i>
He Kupu Whakataki.....	155
Ngā Tīnihanga	155
Ngā Kaupapa Matua.....	155
Ngā Āhuatanga Maha o te Pūrākau	156
Ngā Mātauranga Māori	157
Ngā Mātauranga Angitu	158
Hew Whakapaparanga Whakawhitinga.....	159
Te Wāhanga Tuaiwa: E tau nei, E tau nei	161
<i>Te Rārangi Pukapuka</i>	<i>165</i>
Apiti 1: Pepa Pārongo.....	174

Apiti 2: Pepa Pārongo.....	175
Apiti 3: Pepa Pārongo (Tumuaki).....	176
Apiti 4: Pepa Pārongo (Kaiako)	177
Apiti 5: Pepa Pārongo (Mātanga Mana Kohi).....	178

Whakarārangi Kauwhata

Kauwhata 1	65
Kauwhata 2	136
Kauwhata 3	140
Kauwhata 4	143
Kauwhata 5	145
Kauwhata 6	148
Kauwhata 7	156
Kauwhata 8	157

Te Wāhanga Tuatahi: Te Kura i Huna

Te Kura i Huna

Te kura i huna

Te kura i tupua,

Te kura i tawhito

Te kura i tiki mai i Hawaiki

Ka awhitia te nuku

Ka awhitia te rangi

Ka tīna,

Ka whena,

Ka toka te kura

ki runga ki te whenua,

ki runga ki te tangata

E tau nei, e tau nei

E Rongo whakairihia ki runga...hai!

(Moeahu, kōrero ā-waha, 2022)

E ai ki ngā kōrero a Kura Moeahu, tētahi mātanga mana kohi kōrero o Te Āti Awa, kei roto i te karakia nei ngā kōrero mō te ‘kura i huna’. Ko te kura i huna ērā ngā mātauranga Māori kei roto i ngā pūrākau, i ngā kōrero tuku iho, i ngā pakiwaitara, i ngā paki maero, i ngā aha atu. I ngā uiuinga rangahau, i kōrerotia e ngā kaiako ā rātau whakamāramatanga e pā ana ki ‘te kura i huna’, pēnei i ‘te kurahuna’ me ‘te kura hunahuna’, ā, e ōrite ana wō rātau whakaaro, arā, ko te mātauranga, ko te matauraura hoki kei te huna i ngā pūrākau.

- **Te kura i tupua:** E tohu ana tēnei i te whakatipuranga o te mātauranga kei te whanake haere i roto i te ao onāiane.
- **Te kura i tawhito:** E kōrero ana e pā ana ki te mātauranga tāwhito.
- **Te kura i tiki mai i Hawaiki:** Ko te mātauranga kua tīkina, kua kawea hoki mai i ngā whenua tawhiti rawa, i whenua kē.

- **Ka awhitia te nuku, ka awhitia te rangi:** Ko te mātauranga tēnei o te matū totoka me te mokowhiti o te ao.
- **Ka tina, ka whena, ka toka te kura:** He kōrero tēnei e pa ana ki te mātauranga kua whakakoia, kua whakatūturutia hoki.
- **Ki runga ki te whenua:** Ko te mātauranga tēnei kua whakamanahia ki runga i te whenua
- **Ki runga ki te tangata:** Ko te mātauranga me te tangata hoki tēnei.
- **E tau nei, e tau nei:** Ko te maioha, ko te aroha, me te whakamiha tēnei mō ngā mātauranga a kui mā, a koro mā (Moeahu, kōrero ā-waha, 2022).

Ko te kaupapa o tēnei rangahau ko te tirotiro ki ‘te kura i huna’, mā te whakatewhatewha i te whakamahinga o te pūrākau i ngā kura kaupapa Māori me ngā tikanga whakaako whai hua, e poipoi hoki ana i ngā wheako akoranga pai mō ngā tauira. Ka whakamahi ahau i ngā rarangi o te karakia hei whakawehewehe i ia upoko i tēnei rangahau. Ko te pātai matua o tēnei tuhinga roa, ko tēnei rā: ***I pēhea te whakahāngai i ngā pūrākau hei wheako akoranga tino whai hua i ngā kura kaupapa Māori?***

He Kōrero Whakataki

Ko te pūrākau, me kī, tētahi momo marautanga whai hua mō ngā kaiwhakaako me ngā mahi ako hoki. Heoi anō, ko tā te pūrākau he whakaata i ngā tirohanga o te ao, kia mau ai ngā kaupapa o mua hei whakamārama i ngā take o te ao me ngā wheako o te iwi. E tirotiro ana te rangahau nei ki ngā mahi whakahāngai i ngā pūrākau hei wheako akoranga tino whai hua i ngā kura kaupapa Māori. He mea nui hoki te tirotiro ki ngā mātauranga Māori me ngā mātauranga ā-iwi kei roto i ngā kōrero tuku iho, pēnei i te tino kaupapa o te mātauranga ahurea. I whakahāngai ahau i tētahi pou tarāwaho, arā, ko ‘Ngā Tai o Whakaaro’, hei tautoko i te tukanga, hei tātari hoki i ngā raraunga. I kapo anō au i ngā uara o Te Aho Matua hei wetewete i ngā raraunga, kia kitea hoki ngā mahi ako e angitū ana. Ko ngā momo pūrākau e whaia ana ko ērā e hāngai ana ki ngā take ā-ahurea i roto i ngā mahi whakaako, ā, ka kitea he mōhiotanga ki ngā wheako, me te tautuhi i ngā wheako whakaako pai o ngā kaiako Māori i ngā kura kaupapa, Māori.

Me whai take te kaupapa ako ki te taumata me ngā hiahia ako o āu ākongā, ā, ka āhei te whakamahinga o ngā momo reo puta noa i te raupapa awheawhe me āu akonga. I ētahi atu

tauirā o aku mahi whakaako, ka akiaki au i ngā tamariki ki te wetewete i ngā ariā i roto i wētahi o ā tātau pūrākau rongonui, pēnei i te hī a Māui i Te Ika a Māui, i a Māui e mau ana i te rā, me te wehenga o Ranginui rāua ko Papa.

Ko te maha hoki o ngā tauira me ngā rautaki mō te whakahāngai i ngā pūrākau kia kitea ai te kura e huna ana. Koirā te mātauranga Māori me ngā akoranga e pa ana ki te pai o te taunekeneke ki ētahi atu hei whakatutuki i ngā whāinga. He huarahi pai te whakatuwhera i ngā tauira ki ngā tirohanga o te ao Māori i te wā e whanake ana o rātau pūkenga kōrero, kia pakari ai tō rātau te reo. Hei tauira, me pēhea te wetewete i ngā kōrero mō te wehenga o Ranginui rāua ko Papatūānuku. Ko te tini o ngā tama a Ranginui rāua ko Papatūānuku, i te noho pohēhē i waenganui i a rāua i te pouri, nō reira ka raruraru ngā tamariki, kāre i pai kia rātau te noho i te pōuri.

Ka wānanga (whakawhitinga kōrero) ngā tamariki i tētahi whakatau (i tētahi huarahi pai hei whakapūmau i ngā whakaaro o te katoa). I roto i taua wānanga, ko te whakaaro nui rawa atu o te atua whawhai, o Tūmataunga, kia patua ngā mātua, ā nāwai ka whakatauhia kia wehea (he taupatupatu). Engari ko Tāwhirimātea te atua o te hau me te āwhā, ā, nōhea rawa ia e whakaae ki aua mahi wehenga (he āhuetanga tēnei nō te whakawhitiwhiti me te whakahaere pakanga). Ka mutu, karekau e ngā tuakana i te kōrero ki ngā kaiwhaiwhainga katoa, otirā, ki ngā mātua hoki (ā he tino pohēhē tērā). Ka whai ngā tuākana i te huarahi whakamātautau, ahakoa taka ki te hē, ki te wehe i o rātau mātua mā te whakamahi i o rātau kaha (he tikanga pai ki te whakamātau, mēnā kaore i te mārāma me pēhea te mahi).

Heoi, ko te atua o te ngahere, ko Tānemahuta, ka rahua i te tuatahi, ā, ka whakaaro ia me whakahou tana huarahi (he mahere pai tēnei ina raru ngā mahi). E mōhio ana tātau katoa, ka angitū ia i tana whakamātautau tuarua. Ka puta ki te whaiāo, ki te ao mārāma!

Engari, ka kino te pouri o Rangi rāua ko Papa, ā, ka wehea o rāua kikokiko. Kei ngā tama ngā mea e hiahia ana rātau, engari, he aha te utu? Ko tā tēnei pūrākau he kōrero mai i ngā mahi a ngā atua me ngā kōrero o nehe mō tātau me te āhua o te tangata. Ko tā tēnei mahi he whakamātau i ngā tamariki ki te wetewete me te whai whakaaro ki ēnei pūrākau, otirā, ki te whakatairanga i te whakaoti rapanga.

Te Huarahi Pūrākau

Ko te pūrākau, he momo kōrero tuku iho nā te Māori, ā, kei roto i ngā horopaki he rapunga whakaaro i ngā tikanga hanganga me ngā tirohanga o te ao e whai kiko ana ki tō tātau tuakiritanga Māori. Ko te pūrākau he kohinga kōrero tuku iho ā-waha hoki. E tika ana kia kaua e tiakina anake, engari kia mohio anō tātou he pukapuka a-whakaako, ā-tuhinga e mau tonu ana i ēnei rā. I tua atu, ka āhei tonu tā tātou hanga pūrākau i ngā momo horopaki me ngā momo pāpāho kia mārama ake ai tātou ki ngā wheako o te ao Māori, tae noa atu ki te horopaki rangahau. Ahakoa ngā kaupapa maha kei roto i ngā pakiwaitara me ngā pūrākau, he tino akoranga te whakarongo me te whai whakaaro ki ngā kōrero tuku iho me ngā kōrero ngāwari. Ko te kaupapa ako o te pūrākau, ehara i te mea e herea ana ki ngā mātauranga e whakaaturia ana i ngā uiuinga. Ehara te pūrākau ite tono kia kaua te kaikōrero e mōhio noa ki te hanga me te tuku kōrero, engari, he mea kia tau ai te hunga whakarongo ki te whai tikanga o ngā kupu whakarite, o te whakataurite me ngā whakaaturanga.

Ko te kōrero paki, he pūrākau e hono ana ki ētahi mahi whakakoakoa i te iwi Māori o mua. Kei roto i ngā pakiwaitara me ngā pūrākau ngā kupu whānui mō ngā kōrero tuku iho. E kī ana ko te kōrero takurua me te kōrero ahiahi, he paki, kāore i pērā rawa te pono, arā, he kōrero paki, he titonga kupu kōrero. Ko te mahinga matua o ēnei pūrākau, he kōrero whakangahau ki te kaiwhakarongo. Ehara te pūrākau i te kōrero whakangahau noa iho, engari he kōrero tuku iho e pā ana ki te taiao, ki te kōrero hītoria, ki te tātai whakapapa me ngā tikanga ā-iwi (Calman, 2013).

Ko te tino whāinga o te rangahau nei, ko te tiro tiro ki tētahi huarahi pai hei wetewete, hei whakamārama hoki i ngā pito mata me ngā kōrero hōhonu kei ngā pūrākau me ngā korero tuku iho.

I whakatutuki i a (Benavides, 2009) tētahi tirohanga whānui ki te whakatinana i ngā kōrero tuku iho, i ngā kōrero pūrākau hei rauemi whakaako, hei pou tarāwaho mātauranga hoki. I konei, ko tā te arotake ā-pukapuka he hīpoki i te tātai kōrero mai i ngā wāhanga rerekē, pērā i ngā ariā mātauranga, i te hinengaro ahurea me te tuakiri. Nā reira, ko te pūtake o tana rangahau, he āta tātari i ngā uiuinga hei kapo i ngā māramatanga o ngā kōrero pūrākau a wētahi kaiako, hei rauemi mātauranga mō ngā akoranga Māori, mō te mātauranga me ngā tauira a ngā kaiako Māori, ā, ko te nuinga o te hunga i hono atu ki tētahi kura kaupapa Māori.

I whakatutukihia anō hoki he wāhi arotahi ki ngā tikanga whakaako me ngā momo kaiako ka uru mai ki te rangahau. Ka nui tonu ngā kaupapa pūrākau e hāngai ana ki ngā rangahau. Mehemea ka tirotiro ki ngā tuhinga a (Wirihana, 2012), ko ngā wahine Māori te hunga pukumahi i ngā hapori Māori, kua roa kē e mahi ana i ngā mahi tōrangapū, hauora, i ngā hāhi, i ngā mahi mātauranga hoki, hei whakatairanga i te mana me te oranga o ngā hapori Māori. I tirotiro te rangahau nei ki ngā wheako rangatira o ngā wahine Māori, arā, i pēhea te tipu o pūkenga i ngā hapori Māori i ā rātau mahi arahi. Tekau mā toru ngā wahine i kōwhiritia, kātahi ka uiuia ki ngā kaupapa pūrākau (kōrerō tuku iho) hei tikanga mō te rangahau, ki te kōrero, kanohi ki te kanohi. I kōwhiria tētahi pou tātari e pā ana ki ngā pūrākau me ngā kupu e whā, ā, e wha ngā kitenga rangahau nui i puta.

Ko te tuatahi, ko te pū (puna), i timata mai i ngā pukenga arataki, mai i te manaaki me te whakamarumaruru i ngā tamariki nohinohi, me te hononga ā-whakapapa ki ngā whānau. Ko te tuarua, ko te rā (māma), he mea nui ngā wheako i puta mai i te whakamārama i te ārahi i ā rātau mahi rangatira i ngā hapori. Ko te tuatoru, ko te ka (mua, o mua), arā, ko nga wawata tipua i roto i o rātau tūnga rangatira, i te kaha me te awenga ki ngā wheako pai. Ko te tuawhā, ko te ū (mai i roto), arā, ko nga huanga takitahi i kawea e ēra wahine i o rāu tūranga rangatira e whakanui nei i ā rātau mahi i ngā hapori Maori.

Ngā Wāhanga o te Rangahau

Kua tāpirihia ngā wāhanga o te karakia, o Te Kura, ki tēnā, ki tēnā wāhanga o te rangahau nei:

Ko Wāhanga Tuatahi - ko Te Kura i Huna: Ko ngā kōrero whakataki ēnei i te rangahau nei.

Ko te Wāhanga Tuarua - ko Te Kura i Tupua: E tirotiro ana te wāhanga nei ki ngā momo tuhinga e hāngai pū ana ki ngā pūrākau.

Ko te Wāhanga Tuatoru - ko Te Kura i Tawhito: ka tirotiro tēnei wāhanga ki ngā tuhinga e hāngai ana ki ngā hua o te pūrākau me ngā kōrero tuku iho, hei awahina i te puawaitanga o te mātauranga Māori i ngā momo akoranga, mātauranga mai, hāuora mai, hāuora hinengaro mai, aha atu mai.

Ko te Wāhanga Tuawha - Te Kura i tiki mai i Hawaiki: Ka tirotiro tēnei wāhanga ki te hītori o te mātauranga o ngāi Māori i Aotearoa, arā, ki te hītori o te pēhitanga o ngā mātauranga Māori, o te reo Māori me ngā pakanga ki te whakaora i ngā ‘kura i tiki mai i Hawaiki.’

Ko te Wāhanga Tuarima - Ka Awhitia te Nuku, Ka Awhitia te Rangi: Ko tā tēnei wāhanga he whakaatu i ngā tukanga, i ngā taera hoki o te rangahau nei.

Ko te Wāhanga Tuaono - Ka Tina, Ka Whena, Ka Toka te Kura: Ko tā tēnei wāhanga e tātari ana, e arohaehae hana oki i ngā raraunga i ngā uiuinga.

Ko te Wāhanga Tuawhitu - Ki Runga i te Whenua: Ko tā tēnei wāhanga he whakaatu i ngā kura i huna. Ko ngā mea i kitea, ko ngā kaupapa hoki i puta i ngā raraunga nei.

Ko te Wāhanga Tuawaru - Ki Runga i te Tangata: Ko tā tēnei wāhanga hei matapaki, kia tukuna ai ngā whakaaro mō ngā kaupapa kua kitea i ngā raraunga.

Ko te wāhanga whakamutunga - E tau nei, e tau nei – Ko ngā kōrero whakakapi ēnei o te rangahau nei.

Ngā Pātaimai Rangahau mō ngā Kaiako

- He aha ngā mahi ako e hāngai pū ana ki ngā kōrero pūrākau?
- Kei te tūhonohono ngā kōrero pūrākau nei ki ngā mātauranga ā-iwi?
- He mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero pūrākau nei?
- Kei te tūhonohono ngā kōrero pūrākau nei ki ngā marautanga?
- He aha kē ngā raupapa ako hei whakatinana i ngā kōrero pūrākau?

Ngā Pātaimai Rangahau mō ngā Mātanga Mana Kohi Kōrero

- He aha ōu whakaaro mō te whakahāngai i ngā kōrero pūrākau/paki maero?
- He mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero pūrākau/paki maero nei?
- He mātauranga ā-iwi kei roto ki ngā kōrero pūrākau/paki maero nei?

He Kupu Whakamutunga

Ko ēnei āhuatanga i poipoi, i akiaki anō hoki, mai i ngā whakatipuranga o mua ki tēnei reanga i ngā hapori Māori, mā roto mai i ngā kōrero tuku iho, pēnei i ngā whakataukī me ngā pūrākau. I whakamārama mai wēnei hua i te whanaketanga o ngā pūkenga o wēnei kaiako wāhine, me tā rātou whakatutuki i ngā hiahia o ngā hapori Māori. Otirā, i pēhea te whai kaha o te hunga nei ki te whakatairanga i ēnei hiahia. I te mutunga mai, i puta he māramatanga, e mōhio ai tātou e pēhea ana ngā mahi rangatiratanga o te ao Māori, ā, arā anō he huarahi hei whakawhanake, hei akiaki hoki i ngā rangatira mō āpōpō.

Te Wāhanga Tuarua: Te Kura i Tupua

He Kōrero Whakataki

Ko tā te wāhanga nei he toro i ngā momo tuhinga e hāngai pū ana ki ngā pūrākau. Ka tūhuratia te kura i tupua mai i ngā kōrero o te orokohanga, ā, koirā ngā atua Māori me ngā momo kaupapa e akohia ana i ngā kura kaupapa Māori. Ka rangahau anō ngā tuhinga o ngā momo mātauranga e ai ki tā te Māori, i mua i te taenga mai a Tauīwi ki Aotearoa, me ngā mahi whakarauora i tō tātau reo i ngā kōhanga reo, tae noa atu ki ngā kura kaupapa Māori me ngā whare wānanga onāiane rangi. He mea nui te rangahau i ngā uauatanga o te hītori, i te mātauranga Māori, me te tata ngaro o aua kura i huna. Ka wānangahia hoki ngā whawhai kia whakaorahia, kia whakarauorahia hoki te reo me te mātauranga Māori, mai i ngā wā o mua, ki tēnei rā.

Heoi, ka titiro anō ki ngā whakapapa i ngā pūrākau e whakamārama ana i ngā atua Māori, ingā tipua, me ngā tīpuna. Hei tauira, tērā te pūrākau e kōrero ana mō te tīnīhanga whakamanu a Māui i a ia anō hei kereru, i a ia e pupuri ana i ngā kākahu pīatāta o tōna whāea. Ka haere ngātahi ngā kōrero me ngā whakapapa hei whakaatu, hei whakamārama i te ao me te taiao hoki, kia kitea te kura i tupua i waenga i ngā momo tuhinga nei. Ki tā Mohi Apou, ko tēnei mea

"te kura he kupu anō tōna whakamāramatanga, nō reira ko te tauira, he pūrākau Ki te tirohia te kupu nei, me āta whakaaro ki o tātau mātua, me ā rātau tirohanga ki te ao, ki te taiao, ā, kei reira ngā kōrero e whakaata ana ki te Māori i tōna anō ao. Ko tā te Māori te tangata nei, ngā tūpuna nei, he wānanga pea te taiao, ko tāna, he aha te hononga mai o te taiao ki te tangata, he aha hoki te hononga o te tangata ki te taiao. Ki reira i puta mai tēnei mea te whakapapa" (Apou, 2021).

Ko tā te whakapapa, he whakatakoto tūāpapa hei tāpae, hei whakaraupapatanga hoki. Ka tutuki tēnei mahi mā te tātai whakapapa, mā te whakahāngai i ngā pūrākau, mā te kawa hoki. Mā te whakapapa, ka mātau te tangata ki tōna tūranga i tēnei ao. Mā te hokingā ki wēnei kōrero, ka hōhonu, ka hōrapa hoki ngā tikanga me ngā wheako ki te whenua.

Ko te tino hiahia o te tuhinga roa nei, he tirotiro ki ngā mahi whakahāngai i ngā pūrākau hei wheako akoranga tino whai hua i ngā kura kaupapa Māori. Me te mea anō pea, kia tūhuratia

tētahi huarahi pai hei wetewete, hei titiro whānui ki ngā whakamārama hōhonu, mō ngā pūrākau me ngā kōrero tuku iho, hei waihanga pea i ētahi rauemi ako mō ngā kura kaupapa Māori.

Ngā Kōrero mō te Orokohanga

Ko te nuinga o ngā kōrero tuku iho mō te orokohanga, he kaupapa matua mō ngā āhuatanga katoa o te koiora. Mā konei ka whakaputaina ngā tikanga, ngā whakaritenga hei whakapuaki i ngā kōrero taketake. He maha ngā āhuatanga o te ao Māori e pā ana ki pūtakenga o te ao (Calman, 2013). Kei ngā kōrero mō te orokohanga, he huarahi tawhito hei tiroiro ki te ao. Ko kōrero ngā pūrākau nei mō ētahi tipua, mō ngā tangata hoki, me ā rātau mahinga nui i te ao nei. Nā reira, tū ana ngā kōrero nei hei whanonga, hei wawata, hei whai mā te tangata.

Nā tana hopu i te rā, nā tana heke ki Rarohenga, me tana hī ake i te motu, ka tū a Māui hei tauira mō ngā āheinga a te tangata kotahi ki te mahi i ngā mahi nui me te whakawhanake i tōna iwi. He tauira ngā kōrero mō te kakenga a Tāne ki te rangi ngahuru mā rua, ki te tiki i ngā kete o te wānanga, mō te whai hoki a te tangata, i te mōhio me te māramatanga (Dewes, 1975). He maha ngā kōrero tuku iho a te Māori hei tiroiro ki te whakawhānau pēpē, ki te tipu rākau, ki te mahara, ki te hihiri, tae atu ki te one matua hei hiki i te ariā o te orokohanga mutunga kore nei. Ko ēnei tohu e whakaatu ana i te whakaaro o te ao i roto i te āhua o te 'whanake' tonu. Koinei te kaupapa matua o te tirohanga a te Māori ki te ao whānui me ngā atua Māori hoki.

Ngā Atua Māori

Ko ngā atua Māori te pūtake o te whakapono Māori. I roto i te whakapono Māori, e kotahi ana te ao turoa me te ao atua, ka mutu, karekau he kupu ake a te Māori mō te 'religion'. Nā ngā mihinare i whakamahi te kupu 'whakapono' mō te 'hāhi' (Wiri, 2009).

Ka timata ngā kōrero o te orokohanga i Te Kore, ka puta ko Te Pō, ka hua ko Te Ao Mārama. He manomano tau tēnei āhuatanga, ā, he maha ngā tātai o Te Kore, o Te Pō me Te Ao Mārama i ngā whakapapa. Ka mutu mai, he rerekē ngā kōrero a tēnā-iwi, a tēnā-iwi.

Ki tā (Walker,1978), ko tētahi kōrero hihira o te orokohanga, ko Ranginui rāua ko Papatūānuku, i a rāua e piritahi ana, ka noho ā rāua tamariki i te pōuri. Ka toko ake te whakaaro ki te whakawehe i o rātau mātua. I tua atu i a Tāwhirimātea, ka ngana ngā tamariki

katoa ki te whakawehe i o rātau matua, engari, auare ake. Ka tokona e Tāne mā ōna waewae, ka māwehe ko Rangi ki runga, ko Papa ki raro. Nā ko Tāwhirimātea te atua o ngā hau, ko Tāne te atua o te ngahere, ko Rongo te atua o te kai hauhake, ko Haumia te atua o te aruhe me ngā kai kāore i ngakina. Ko ētahi atu atua ko ngā atua pakanga ko Maru, ko Uenuku, ko Kahukura hoki (Keane, 2011).

Kā kī mai a Witi Ihimaera me Whiti Hereaka, ki Aotearoa nei, ko te whenua me te rangi ngā mātua tuatahi, nā te kaha o Tāne Māhuta i hikina ai te rangi kia waipuketia te ao mārama. Nā tēnei mahi, tāmōre ana ngā tama, engari, ka tīmata ngā whawhai mō āke tonu i waenganui i a rātau. Mai i ngā wā o mua ngā kōrero nei, ā, i kitea e ngā tāngata te atuanga i roto i ngā mea katoa. I karakia rātau ki ngā atua, arā, ka whakanui rātau i te whakawhanaketanga o ngā tikanga whakapono katoa, i tupu i mua noa atu wēnei āhuatanga o te Karaitiana (Ihimaera & Hereaka, 2019).

Ki te ao Māori, ka honohono ngā mea ora katoa mā te whakapapa. Nā Tāne a Hineahuone i poke mai i te oneone, ā, ka moea hei wahine māna. Ko ēnei ngā tīpuna o te ira tangata. Ki ētahi ka heke kē mai te tangata i a Tiki, ka mutu he whakapapa tō te tangata ki ngā manu, ki ngā ika, ki ngā rakau me ngā āhuatanga Māori katoa o te taiao (Moon, 2003). Ka kōrerotia te nuinga o ngā pūrākau te auahatanga mai o te ao. Kei te karaipiture e mea ana, nā te Atua te ao i hanga i ngā rā e whitu. E ai ki ngā kōrero o te iwi Navajo, ka whānau mai te ao i tētahi atu ao. Ki tā te Māori, ko te wehenga o Rangi rāua ko Papa te mahi nui i te orokohanga mai o te ao (Moon, 2003).

Ka tīmata ngā kōrero a te Māori mō te orokohanga o te ao i te kore, i te pō, kia whānau mai ko Ranginui rāua ko Papatūānuku. I te tuatahi e piri tahi ana a Rangi rāua ko Papa, ka whānau mai ā rāua tamariki ki waenganui i a rāua. Heoi, nō tā rāua wehenga, ka hua mai te mārama ki te ao., Nā reira, nā ngā mahi a ngā tamariki ka uru mai te mārama ki te pō, ka puta ko te ao mārama (Royal , 2021).

He rite te iwi Māori ki ngā iwi puta noa i te ao, arā, e kōrero ana mō te orokohanga o te ao. Ahakoa ngā kōrero a tēna, a tēna iwi mō te orokohanga, kei reira ngā ōritenga. Ko te nuinga, ka kōrero mō te neke i te kore ki tētahi mea, mai i te pō ki te ao. Ka kōrero katoa rātau mō te wehenga o Rangi rāua ko Papa, me ngā atua nā rātau te ao kikokiko i waihanga, ka whakapapa mai i te orokohanga o te ao tūroa. Ka whakatauiratia tēnei āhuatanga i te tipu o te

kākano, kia pua mai he pihi, kia puta ki waho ko te aka. Kei ngā tātai whakapapa nei te whakapūmāutanga o te āhuatanga e hua anō ai te koiiora (Keane, 2011).

I te tīmatanga, e piri tahi ana a Ranginui rāua ko Papatūānuku, ā, ka pōkia e rāua ā rāua tamariki i te pōuri i waenganui i a rāua. Ka whakatau ngā tamariki me wehe o rātau mātua kia tīaho ai te mārama ki te ao. I muri i te wehenga, ka tū ngā tamariki hei atua mō ngā wāhi katoa o te ao tūroa. Hei tauira, ko Tāne te atua o te ngahere, ko Tangaroa te atua o te moana. He nui ngā pūrākau mō te koiiora me te orokohanga o te ao. I ngā rā o onamata, ko ngā pūrākau mō te orokohanga ngā whakamārama i whakaponono ai te tangata. I tēna me tēna hāpori āna anō kōrero mō te takenga mai o te koiiora, o te āhua o te tangata, o te taiao, me te hanganga o te ao. Ahakoa e ahurei ana ngā kōrero a ngā iwi Māori, ka āhei te tiro whānui ki ngā kōrero puta i te ao.

Ngā Kaupapa Pūrākau mō te Orokohanga o te Ao

He ōrite ngā kaupapa o ngā iwi Māori mō te orokohanga o te ao. Ko ētahi o ēnei kaupapa ko:

- te whanaketanga o te kore ki te pō, ki te ao mārama
- te wehenga o Rangī rāua ko Papa
- ngā mahi a ngā atua ki te whakairo i te ao tūroa.

Ka tīmata ngā kōrero a te Māori mō te orokohanga o te ao i te kore, i te pō, kia whānau mai ko Ranginui rāua ko Papatūānuku. I te tuatahi, e piri tahi ana a Rangī rāua ko Papa, ka whānau mai ā rāua tamariki ki waenganui i a rāua. Heoi, nō tā rāua wehenga ā rāua tamariki ka uru mai te mārama ki te ao.

Nā reira, nā ngā mahi a ngā tamariki ki te whakawehe i o rātau mātua ka uru mai te mārama ki roto i te pō, ka puta ko te ao mārama. Ko te pūtaka o te ao tūroa, o te pūrākau hoki, he whakamārama i te āhuatanga i tū ai ngā tamariki hei atua i te ao tūroa. Hei tauira, ko Tāne te atua o te ngahere, ko Tangaroa, te atua o te moana, ko Ruaumoko te atua o te rū, ko Tāwhirimātea te atua o te hau me te āhuarangi. Mā te kōtuitui i ngā kōrero mō ngā atua ki roto i ngā whakapapa, ka whakamārama te Māori i tōna ao me tōna hanganga (Moon, 2003).

He rerekē ngā kōrero o ia iwi mō ngā whakapaparanga e toru o te orokohanga mai – te putanga o te mārama i te kore me te pō, te wehenga o Rangī rāua ko Papa me te auahatanga i te ao tūroa. I ētahi kōrero, nā te marama ngā tamariki i akiaki kia wehe o rātau mātua; i ētahi

atu nā Tamanuiterā kē. Arā anō te kōrero i poua i tokona e Tāne te rangi ki runga; i ētahi ka takoto a Tāne ki raro, kātahi ka whana i a Rangi ki runga me ōna waewae. I ētahi wā, nā te kaha o ngā kōrero tuku iho mō te orokohanga, ka pā hoki ēnei ki ngā āhuatanga katoa o te koiora.

I konei ka puta ngā kōrero taketake o te tikanga i roto i āna tikanga, i āna mahi katoa. He maha ngā āhuatanga o te noho a te Māori ka puta i ngā whakamārama mō te orokohanga o te ao. Mā ngā kōrero mō te orokohanga e tuwhera ai tētahi tirohanga ki te ao. Ka kōrerohia e ngā pūrākau nei ētahi tipua me ā rātou mahinga nui whakahirahira i te ao nei. Nā reira, kei ngā kōrero nei ngā whanonga hei whai mā te tangata. Nā tana hopu i te rā, nā tana heke ki Rarohenga me tana hī ake i te motu, ka tū a Māui hei tauira mō ngā āheinga a te tangata kotahi ki te mahi i ngā mahi nui me te whakawhanake i tōna iwi. He tauira ngā kōrero mō te kakenga a Tāne ki te rangi ngahuru mā rua ki te tiki i ngā kete o te wānanga, mō te whai a te tangata i te mōhio me te māramatanga (Howe, 2003).

He maha ngā kōrero tuku iho a ngā iwi Māori, hei tiki atu i ngā tohu o te whakawhānau, o te tipu o te rākau, o te mahara, o te hihiri, tae atu ki te whenua mōmona hei whakaputa i te ariā o te orokohanga mutunga kore nei. Ka mutu e whakatauiratia ana e ēnei tohutohu nei, he ao hurihuri, ā, e kore e mutu tana whanake. He ariā nui tēnei i te tirohanga o ngāi Māori ki te ao whānui. Ko ngā pūrākau ngā kōrero mō te āhua o te ao nei. Mēnā ka hoki atu ki aua kōrero, ka mau. Hei ngā wā whakahuatia ai ngā whakapapa me ngā pūrākau, ka hangaia anō te ao. Ko ngā atua o te ao tūroa, pērā i ā Haumia-tiketike, ka tātaia ki roto i ngā whakapapa tūhono i te tangata ki tōna taiao (Royal, 2021). Mēnā ka titiro anō ki te ao tukupū, ka kite tātau i ngā pūrākau maha e hāngai pū ana ki ngā whetu, me te nuinga hoki o ngā kaupapa, pēnei i a Matariki, e whakaakongia ana i ngā kura kaupapa Māori ināianei.

Ngā Whetu

I te takurua, ka kōhiti a Matariki ki te rangi i te ata hāpara. I te ao Māori, koianei te tohu o te tīmatanga o te tau hou, ā, he wā tēnei hei tangi ki ngā mate, hei whakanui i te ao mārama. I tēnei ao hurihuri, kua manaakitia anō a Matariki e te tini. Ko ētahi o ngā kaupapa whakanui i a ia, ko te tuku manu aute (pākau), ko te pūangi hā wera, ko ngā taputapu pahū hoki me ngā mahi whakahirahira, whakanui hoki i a Matariki. Ko Matariki te ingoa o te huinga whetū e kīa nei e te Pākehā, ko Pleiades. Hei te takurua, hei ngā marama o Mei, o Hune, ka kōhiti a Matariki i te rangi.

Ko te whakamārama mō te kupu ‘matariki’, ko ‘ngā mata o te ariki’, ko te ‘mata riki’ rānei. E kī ana ngā kōrero, ka riri a Tāwhirimātea, te atua o ngā hau, i te wehenga o Rangi rāua ko Papa me ā rāua tamariki. Nā tana kaha pukuriri ka huri a Tāwhirimātea, ka tīkaro i ōna ake whatu, ka whiu ki te rangi hei whetū. Ki tā Rangi Matamua, i takea mai te iwi Māori i ngā momo tohu, i ngā kōrero me ngā tikanga mai i te rangi, arā noa, te arorangi me te whakapono ko ngā whetu i takaruretia i o rātau waimarie me o rātāu hekenga mai (Mataamua, 2017). Ko te kōrero a te tohunga kōkōrangi o Tūhoe, a Ahorangi Rangi Matamua, e iwa ngā whetū i tauria e ōna tūpuna:

Ko Matariki – Te whetū tohu i te ora, i te hokinga mahara, i te tūmanako me te whakahuihui i te iwi. E whakaarotia ana he whetū wahine, ā, ko ia te kaitiaki o ērā atu whetū o te kāhui. Ko Matariki te ingoa o tēnei whetū takitahi me te kāhui katoa.

Ko Waitī – te whetū e hono ana ki te wai māori me ngā kai o te wai māori.

Ko Waitā – te whetū e hono ana ki te wai tai me ngā kai o te wai tai.

Ko Tupuānuku – te whetū e hono ana ki ngā kai ka tupu ki te whenua.

Ko Tupuārangi – te whetū e hono ana ki ngā kai ka ahu mai i te rangi, pēnei i te hua o te rākau me te manu.

Ko Waipunarangi – te whetū e hono ana ki te ua.

Ko Ururangi – te whetū ka whakarite i ngā hau mō te tau.

Ko Pōhutukawa – te whetū e hono ana ki te hunga kua mate.

Ko Hiwa-i-te-rangi – te whetū e hono ana ki te moemoeā me te wawata mō te tau e tū mai nei.

Ko ētahi atu e kī ana ko Matariki te whaea, e karapotia ana e āna tamāhine tokoono, a Tupuānuku, a Tupuārangi, a Waitī, a Waitā, a Waipunarangi, me Ururangi. Ko tētahi kōrero e kī ana ka āwhina a Matariki rātou ko ana tamāhine i Te Rā, e ngoikore ana i ana haerenga iho i te takurua mai i te raki.

I te wā tuatahi i rongohāu i ngā kaupapa Matariki, i tētahi Kōhanga reo ahau e whakaako ana i ngā tamariki kōhungahunga. Ināianei rangi, kei te whakanui tātou i te hararei mō te motu hei whakanui i a Matariki. Ko ngā pūrākau e karapoti ana i te whakamānawatanga o Matariki, kia ora ake anō ēnei pūrākau, te mātauranga Māori, me te kura i hunahuna.

Ko Matariki rāua ko Puanga

Hāunga te whakanui a ngā iwi katoa i te tau hou Māori i te Pipiri me te Hōngongoi, ka kīia tēnei wā o te tau e ētahi iwi ki Whanganui, ki Taranaki, ki Te Aupōuri me Te Waipounamu, ko Puanga, kua ko Matariki. I ēnei wāhi o te motu, kāore e mārāma te kitea o te kāhui o Matariki, nō reira ka noho hiranga mai ko te whetū o Puanga, te whetū hiranga tuarua e tata katoa ana ki a Matariki. Ka māmā ake te kitea i te rangi rere rua. Ki a Ngāi Tahu, i Te Waipounamu, ko Puaka te ingoa o te whetū. I ōna anō rohe ko te hekenga o te whetū o Rehua i te takurua te tohu o te huringa o te pekanga o te tau. I ngā rā o mua, he iwi tātai arorangi te Māori, e mōhio ana ki te taka o te wā me te huringa o te pekanga tau mai i ngā whetū, me te tātai i ēnei e rere ai i te au o te moana. He rerekē anō te tātai a ngā iwi i te tīmatanga me te whakamutunga o Matariki, nā ngā rerekētanga tonu o te taiao, o te matawhenua, me te āhua o te tū mai o te rā me te marama.

Ko te huringa o te marama kei te tūāpapa o te tau Māori, e 354 ngā rā te roa. Engari anō te maramataka o Ūropi ki te Uru (Gregorian), e 365.25 ngā rā te roa. Kei tōna tūāpapa, ko te amionga o Papatūānuku i te rā. Nā tēnei, i rerekē anō ngā rā ki a Matariki i ia tau o te maramataka. Ka ngaro ngā whetū o Matariki i te rangi i te marama o Haratua (te tikanga i te Haratua ki te tōmuatanga o Pipiri), e kitea ana tōna marama i muri mai i te Pipiri (i tōna tikanga, i te tōmuritanga o Pipiri ki te tōmuatanga o Hōngongoi). Ki ētahi iwi ko te hokinga ake o ngā whetū kē e tohu ana i te tīmatanga o te tau hou. Heoi anō, i te mea e kitea ana a Matariki i te rangi, ehara tērā i te tohu koia te wā tika mō te whakanui, ka tohua kēngia tēnei e ngā wāhanga o te marama. Ko te wā kē mō ngā mahi whakanui, ko te kitenga tuatahi o Matariki i te huapae (Meredith, 2006).

I ngā wā o mua, ko te tangi i ngā mate tētahi o ngā mahi nui i te wā o Matariki. Hāunga tērā, he wā hari anō a Matariki, kua hauhaketia ngā kai i ngā mārā, kua kohikohia ngā kaimoana, kua tutua ngā manu ki ngā tahā, ā, kī ana ngā pātaka ki te kai. He wā hari tēnei. He waiata, he kanikani, he hākari ngā umanga nui. Ka marewa a Matariki i Aotearoa i waenganui i te pito whakamutunga o Mei, i te tīmatanga rānei o Hune. Hei te ata pō ka kitea a Matariki i te pito o Te Ika-whenua-o-te-rangi (Milky Way), e roko marewa ana i te pae o te uru-mā-rāwhiti. Koinei te tohu ki te Māori mō te tau hou. E ai ki a Witi Ihimaera, ahakoa te titiro a te iwi Māori ki ngā atua he mea wairua, ā, i mōhio rātou kei te noho tonu ēnei atua ki te ao ngaro (Ihimaera W., 2020).

I whakapono te Māori e tohu ana te whakakau ake o Matariki ki te rangi i te ata pō i te takurua, i Te Mātahi o te Tau, i te fīmatanga o te tau hou Māori. Kua kitea a te tohunga kōkōurangi te aranga ake o Matariki i te ata pō, ā, kua āta mātaitia te āhua o tēnā me tēnā whetū. Mā ēnei mātaitunga e matapaetia ai ngā āhuatanga o te tau kei te tū mai, pērā i te huarere me te āhua o te hauhaketanga.

Ngā Whakataukī

He maha ngā whakataukī mō Matariki. E kōrero ana a ‘Matariki kāinga kore’ mō te haerenga mutunga kore o te kāhui whetū nei, kotahi tōna ngaronga i te rangi i te tau i a ia ka whakangā i te Haratua ina riko te marama. Nā te hononga o Matariki ki ngā māra kai i puta ai te whakataukī: ‘Matariki ahunga nui’ (Matariki te kaiwhakarato i te nui o te kai). I te kitea ōna i te wā o te mahi huahua, ka puta te kōrero: ‘Ka kitea a Matariki, kua maoka te hinu’ (Kia kitea a Matariki, kua korotutuhia te huahua) (Meredith, 2006). Ko Matariki te wā o te whakamaharatanga, o te haumakotanga me ngā mahi whakanui. E toru ngā mea tino hiranga:

Ko te mahara ki te hunga kua riro:

“Piki atu rā koutou, e ngā taonga mōtoi kura, ki Pōhutukawa e mōiri mai rā”
(Moeahu, 2023).

Ko tā te Māori o nehe rā, i te kitenga tuatahi i ā Matariki, he tangi ki te hunga kua mate, mai i tōna aranga ake i te tau ka huri. I whakahaeretia te tikanga o te ‘whāngai i te hautapu’ i tēnei wā hei whakamaharatanga ki te hunga kua mate, ko tētahi wāhanga ōna ko te ‘whāngai whetū’ ki te kai kua āta whakaritea. I ngā rā o mua ka puta a Matariki, ka tangi te iwi ki ngā mate o te tau kua pahemo. E kī ana tētahi kōrero, kei ngā whetū e iri ana ngā wairua o te hunga kua mene atu kei tua o te ārai. I te tau 1957, ka mahara ake a Rangihuna Pire, tētahi kaumatua o Ngā Ruahine i Taranaki, ki te heria ōna i a ia e tamariki ana ki te kimi i a Matariki i Kaūpokonui, ki te tonga o Taranaki. Tērā e oho roa ai ngā kaumatua mō ētahi pō nei i mua i te whakakau ake o ngā whetū. Kua mahia e rātou he hāngī iti. Kia kitea ngā whetū, kua tangi, kua taki haere i ngā ingoa o te hunga kua riro ki a Matariki mai i tōna hekenga, kua huhea te hāngī kia āwhiowhio ai tōna kakara ki te whakakaha ake i ngā whetū, kua ngoikore hoki, kua makariri hoki (Meredith, 2006).

Te whakanui i tēnei wā

Ngā kai a Matariki, nāna i ao ake ki runga.

Kia mutu te wā ki te tangi, kua huri te aronga ki ngā mahi whakanui i a Matariki. I te takanga o Matariki i te mutunga o te hauhaketanga, ranea ana te kai mō te hākari. Harikoa ana te iwi, he waiata, he kanikani te karawhiu ki te whakanui i te huringa o te pekanga tau me te tau hou.

Te titiro ki te āpōpō

“Matariki atua ka eke mai i te rangi e roa,

E whāngainga iho ki te mata o te tau e roa e” (Meredith, 2006).

Ko Matariki anō te wā e whakariterite ai mō te tau ka takoto ake. Ki te mārama, ki te taiahoaho ngā whetū, he tau pai, he tau humi kei te haere, kua tīmata te rūmaki kai i te Mahuru. Ki te rehurehu, ki te tātata ngā whetū, kua kino te makariri o te takurua, kua waiho te rūmaki kai mō te Whiringa-ā-nuku (Dansey, 1968).

Ka whakapono ētahi iwi Māori, ko te putanga o Puanga (Rigel) kē te tohu o te tau hou, ehara ko Matariki. Koirā te takenga o te rerenga kōrero ‘Puanga kai rau’, mō te nui o te kai i tēnei wā o te tau. I ngā wā o mua he maha ngā tohunga o Ngāi Māori ki te tātai arorangi hei tohu i te wā, hei tohu i ngā wāhanga o te tau, hei ārahi hoki i ngā haerenga i ngā ara o te moana. Ka whakanohia he tangata hei mātaki i a Matariki ka roko marewa i te ata pō. He wā whakamaumahara tēnei i ngā take o te tau kua taha; he wā haumako, he wā harikoa hoki ngā mahara (Mataamua, 2017).

I kaingākauria te whakanui i a Matariki i mua i te taenga mai o ngā iwi o Ūropi ki Aotearoa, ka haere tonu tae atu ki ngā tau 1900. Nā wai, nā wai ka kore haere, ko ngā taiopenga ahurei whakamutunga i tū i ngā tau o te 1940, engari i puritia tonuhia ngā mātauranga o te rohe e ētahi iwi. I komokomohia e ētahi hāhi Māori hou, pērā i te hāhi Ringatū, ētahi āhuatanga ake o Matariki ki ā rātou tikanga hou (Meredith, 2006).

Te Whakarauoratanga

I te tīmatanga o te rau tau rua tekau mā tahi, ka tahuri a Ngāi Māori ki te whakarauora ake i ngā mahi whakanui i a Matariki hei tohu i te whakamaharatanga, i te harikoa me te rongomau. I whakakotahi mai anō ngā iwi, ngā hapū me ngā whānau i te wā o Matariki ki te tangi i ērā o te whānau kua riro, ki te kai tahi, ki te wānanga me te whakanui anō i a Matariki i o rātou hāpori. Ka whakahaeretia i ētahi o ngā tikanga o mua i te ata iti, ka taki ai i ngā ingoa o te hunga kua mate mai i tērā aranga ake o Matariki, hei poroporoaki i a rātou, me te tunu anō i ngā kai o te kaupeka o te tau. Hiranga ana te wāhi ki ngā iwi Māori ki te whakarauora ake i te

aro atu a te hapori whānui ki ngā mahi whakanui. I a Te Rangi Huata i whakarite ai i ngā mahi whakanui i a Matariki a Ngāti Kahungungu i te tau rua mano, e rima rau te hunga i whai wāhi atu; i te tau rua mano mā toru, tekau mā rima mano te hunga i tae ake. I te tau rua mano rua tekau ma tahi, ka āwhina a Te Rangi ki te whakarite i tana hui whakanui ā Matariki, ko ngā mahi i tū ki te Wairoa, ahu atu ki te Wairarapa. I whakapono a Te Rangi i noho huarahi ā Matariki hei whakanui i te ahurea Māori, waihoki, ki te whakakotahi i ngā iwi katoa o Aotearoa (Meredith, 2006).

Kua āwhina hoki ngā pukapuka a te tohunga tātai arorangi, te mātanga mātauranga Māori, a Ahorangi Rangi Mataamua (Tūhoe) ki te taunaki i te hiranga o Matariki ki ngā hapori Māori o mua, me ōna hononga kia te noho mārama a ngāi Māori ki tōna ao māori me te ao wairua. Nā ngā taiopenga hoki kua whakaritea e ngā kaunihera ā-rohe me ngā whakahaere, pērā i Te Papa Tongarewa, i Te Taura Whiri i te Reo Māori me Te Wānanga o Aotearoa, kua huri anō te aronga ki a Matariki. Haere ana ngā mahi kapa haka, te mātahi whetū, te pahū muramura, te hāngī me te konohete huri noa i te motu. I te tau 2017, ka nekehia te pō pahū muramura ki Te Whanga-nui-a-Tara, i whakahaeretia nei i te Whiringa-ā-rangi hei tohu i te Rā o Guy Fawkes, ki te Hōngongoi, hei whakanui i a Matariki.

I whai wāhi atu anō te whakarauoratanga o Matariki ki te whakapiki ake i te kaingākauria o te pākau. Hei tā Hekenukumai Busby, tētahi tohunga tikanga whakaterere moana o nehe, i whakanuia e ngā tūpuna o Ngāi Māori, a Matariki, mā te tuku pākau, pērā anō ngā iwi o Poronīhia o nehe. I te tau 2020, ka pānuitia e te kāwanatanga tana whakaaro kia tū he hararei tūmatanui i te wā ki a Matariki ki te whakamihī me te whakanui i te ao Māori, ka tū tuatahi ā te tau 2022. Ka whakatūria te Rōpū Arataki o Matariki ki te tuku kupu ārahi ki ngā minita mō te wā me te āhua o te whakanui i te hararei tūmatanui nei. Ka neke te rā o te maramataka mō te hararei tūmatanui o Matariki haere he tau, kia hāngai ai ki te maramataka Māori. Te tikanga hei te tōmuritanga o Pipiri hei te tōmuatanga rānei o Hōngongoi. I tōia mai ngā mema o te Rōpū Arataki i te motu nui tonu e puta ai ngā mātauranga o iwi kē, me te mātauranga o te taiao me te ao hoki (Meredith, 2006).

Ngā Pūrākau

Ki tā Royal ko ngā pūrākau ngā kōrero mō te āhua o te ao nei (Royal, 2010). Hei ngā wā whakahuatia ai ngā whakapapa me ngā pūrākau, ka hangaia hōutia anō te ao. Ka whārikitia te mātauranga Māori ki te ahurea Māori, ki ngā uaratanga me te ao mārama. Ko te pūrākau me

te maramataka, he momo puna mātauranga anō hoki i waihangatia e ngā tikanga me ngā tāera i whakawhanake motuhake ai, hāunga i ērā (Stewart, 2021) atu mātauranga kē. Mai rāno kua pīhia kua takahia rānei te mātauranga Māori e te hāpori pūtaiao hei mea whakateka noa iho hei kōrero huakore. I te mea hoki, kua waihanga ai te mātauranga Māori ki ngā tikanga ōrite pū ki ngā tāera-ā-pūtaiao, ēngari ka whakamāramatia kētia e te ao mārama. Ko te whakanui i tēnei, ka horahia te hītori o ngā mahi taiao e hoki ana ki te taenga mai o ngā tūpuna Māori ki Aotearoa (O'Connor & Macfarlane, 2002). Ki tā (Stewart, 2021) tata ki te katoa o ngā whakatairitetanga i whakaputaina i waenga i te mātauranga pūtaiao me te mātauranga ā-iwi, kāre i te whakaae ko te mātauranga pūtaiao o tauwi i whaimana anake, engari ko te mātauranga e hāngatia ki te ao tukupū, kei reira he rapunga whakaaro o te pūtaiao, e puta ai nga whakairo e rua mō te paearu me te kiko o te mātauranga pūtaiao (Stewart, 2021).

Ngā Pūrākau me ngā Tikanga

I kōwhiritia e (Foster, 2015) tēnei tuhinga roa, tētahi rautaki i rapua i ngā uara o te whānau hei tauiratia. Ko 'Whānau Whānui' he tuhinga whakarite nei i te rōpū rangahau take o 'Te Kura Auraki o Wikitoria' me ngā whānau whānui'. He huihuinga whānui o te hunga whai kaupapa noa. I tiro tiro ki ngā kaupapa auaha hei kohinga tikanga hei whakaatu i ngā hua i puta i roto i tēnei rangahau. Ko ngā kaupapa, kōrero pūrākau, whakatauki, ngā mātātuhi mariko, ngā waiata kiriata i hono ki te 'YouTube', me te rautaki hei whakahāngaitia i ngā whakamārama tawhito o te pōhiri. Ko te mea nui o te pūrākau, kei roto he kōrero e hangai ana ki te ira tangata me te taiao, i waenga i ngā tikanga me ngā mahi āhahā. Ko te mea anō kei te hurihuri kē te ao, me kaha ana te pupuri i ngā uara tawhito.

Ko ngā tikanga pōhiri o Te Āti Awa (ngā mana whenua o te rohe o Whakatū) te tūāpapa mō te pou tarāwaho nei. Ko ngā matua pūtake o te rangahau, kia hāpaitia i ngā tikanga rangimārie kia whakanui ake i ngā whakamāramatanga me te whanaungatanga i waenga i te horopaki o Aotearoa. Ko ngā wāhanga o te pōhiri e kitea ana hoki i roto i te kaupapa rangahau i te wā e tākina ana. He mea anō, i rapu karakia hei whakaohoho i te taha wairua. Ko te tohu o te raukura (e toru ngā rau toroa) he tauira mō te taki (wero) he tohu matua anō mō te rangimārie. Ko te āhuatanga o te kokohu/koha, e whītikia ana ki roto i te kaupapa rangahau, tae atu ki te whakawhirinaki ki te kairangahau o te kaiwhakahaere o Te Kura Auraki o Wikitoria me te Poari Matua, me te tākoha o te kōrero i puta me te mātauranga mai o ngā kaiuru.

Ngā Pūrākau o Māui

He pai ki a au te whakarongo ki ngā pūrākau o Māui Tikitiki a Taranga i a au e tamariki ana, ā, koinei ngā pūrākau whakahihiri pohewatanga i te whakaaro. He rikarika enei korero, engari nā te hōhonutanga, ko te kura i huna o ēnei pūrākau ka whai mārama ana ki ngā āhuatanga o te taiao me te tangata hoki. Ko Māui te atua tangata hīanga puta noa i Te Moananui-a-Kiwa. I mua i te taenga mai o tauwi mā, he nui ngā kōrero ā ngā iwi o Te Moananui-a-Kiwa mōna. Ko te nuinga o ngā kōrero mōna he kōrero pūrākau, arā, he kōrero tāhae i te ahi, tana hopu i te rā, tana whai i te mauri o te mate, tana hekenga ki Rarohenga ki te rapu i tōna matua.

Ko tētahi kōrero matua mōna, ko te hī ake i Te Ika-a-Māui. E kī ana te kōrero, ko Te Wai Pounamu tōna waka, ko Rakiura te puna o taua waka, ko Kaikōura te wāhi i tū ai a Māui ki te kukume i tana ika. Ko tētahi tauira, nō te wā i hī ake a Māui i te ika, nā kia mātou, ki te Māori, e tika tērā kōrero, he pūrākau i runga tāna pono.

Ki tā Mohi Apou, pērā te mahi ā Māui, ā ka tirohia te pūrākau, nāna e hī ake te ika roa, tērā tētehi kōrero i puta, i a Māui i 'aere ki te hī ika. Nā, ko tāna i kitea e ia te koropupū mai i roto i te moana. I kite ā ia, i te whānautanga o te whenua, katahi ka mau ki taku rae. Nā tērā tētehi tohu, ka kite ē ia, i te puenga mai o te whenua, nā, ko te toka, tētehi hanga tohu i kitea e Māui ki ā ia e hī ika ana (Apou, 2021).

He whakahirahira ngā kōrero hei whakaatu i te tirohanga a te Māori ki tōna ao. He take nui ngā kōrero tuku iho e pā ana ki a Māui i te mea, nā Māui te tangata i whai tūrangawaewae ki Aotearoa. Mā te whakapapa ki a Māui, ka whai mana te iwi ki te whenua. Ki tā (Cliffe, 2013) ko Māui te tangata rongonui ki te ao Māori me ngā hapori o Aotearoa e maumahara ana mō wāna pūkenga autaiā. Kua whakanui i wēnei pūkenga e ngā mātanga matauranga. Ko (Rameka, 2011) i whakawhitiwhiti kōrero mō tētahi kaupapa aromatawai kōhungahunga i whanaketia mō 'Best of Both Worlds Bilingual Preschool'. I whakaritehia ngā āhuatanga pai o Māui ki ngā tamariki Māori.

I whakahāngaihia e (Ware, 2009) ngā whaiaro o Māui, pēnei i te māia, i te āhua whakamua, i te manawanui, i te auahatanga, me te ngākau māhaki kia wānangatia ai ngā mahi whakawhanake taiohi. I rapua e (Keelen, 2009) ngā pūrākau tuku iho e pā ana ki a Māui me te whakaatu i ngā āhuatanga e pā ana ki te taha rakahinonga o Māui hei hanga i tētahi tauira māhere mō ngā taiohi Māori kia hopū i ngā pūkenga kaipakihi.

Te Taiao

Ko ngā tikanga ā-waha e hono ana ki ngā wheako me te tino whakararuraru o te taiao tētahi wāhi o te mātauranga, me te nuinga o ngā iwi taketake, me te āwhina ki te whakawhiti i ngā mōhiotanga, e ahurea mai tērā whakatupuranga ki tērā whakatupuranga, me te whakarato i ngā tikanga e taea ai te akoako, te maumahara me te whakamārama i ngā take. Inā koa, ko ngā tikanga tuku iho a te Māori i roto i ngā pūrākau, mai i Aotearoa (Stewart, 2021).

He nui ngā taunakitanga o te tino pōroraru o ngā whenua o te rohe me ngā takutai moana, tae atu ki ngā kōrero mō te waipuke nui, te horo whenua, te ahi tipua, ngā rū me ngā tai āniwhaniwha. Ko ēnei kōrero i ahu mai i te hītori o te noho rerekētanga o Ngāi Māori i roto i Aotearoa, e waru rau tau pea te roa (Howe, 2003). E mōhiotia ana ko te tohatoha mātauranga i roto i ngā pūrākau, kei te mōrearea ana, ahakoa he maramara, nā te mea kua ngaro ngā kaumatua whai mana ki ngā hononga o nehe o ia tau, arā, ko ngā whakaritenga mō ngā tau o mua, i kitea he mea Māori kua momotu mai i ngā whenua tuku iho, ngā rauemi me ngā hononga hāpori (Barlow, 1991).

Nā te mea e hāngai ana te tikanga ā-waha me te pūtaiao, puta noa ki te mārāma ki ngā mōrearea o te taiao, ka taea te neke whakamua o tātou whakamāramatanga e pā ana ki te hītori o te taiao, me ngā tikanga, ma te ako mai i te mōhiotanga i ahu mai ki wēnei momo punaha mātauranga. Kei te puta ngā pātai inaianei, i pēhea e taea ai e ngā tikanga tuku iho mō ngā whakamāramatanga o mua, ki te taiao, nā te mea kore rawa he mahi tuhinga o ngā wā o nehe (Berkes, 2008).

Ahakoa ngā wero i waenga i ngā mahi o ngā kōrero tuku iho, ko ngā wheako kei roto i ēnei kōrero, he tino kura tawhito hei rauemi mō ngā tāngata o ia rohe, mō o rātou ake hītori e pā ana ki te taiao anō hoki, i whakaemihia e (McFadgen, 2007) ngā taunakitanga ā taiao me ngā kōrero nunui e pā ana ki ngā whakararuraru kino o te taiao takutai i te ao o mua, ki te whakamōhio ake, e kī ngā whakamāramatanga o te taiao matawhenua me te pānga o ngā mahi matawhenua pēnei i ngā rū, ngā puia me ngā hāpori takutai o nehe rā. E kī ana a (Mead, 2003, wh. 199) he hononga tā te Mātauranga Taiao ki te punaha tikanga whānui o te Mātauranga Māori.

"He taputapu mō te whakaaro, te whakarite kōrero, te whakaaro ki ngā tikanga o te mātauranga, te tika o taua mea katoa me te whakamōhio mai ki ngā whakamāramatanga ki tō tātou ao" Kei roto katoa ngā uara, ngā whakapono me ngā tikanga ahurea, ehara anake ko te "tikanga tuku iho" engari, he ao anō hoki, he mātauranga honohono i tuku iho i ngā whakatipuranga me ngā wheako hōu me ngā mātauranga hōu.

Ki tā te Māori titiro, ko ngā mea o te taiao, ka tapaina ki ētahi āhuatanga o te whenua ngā whanonga me ngā ingoa o te tangata, hei taurira. Ko Tānerore tērā, tokorua āna wāhine – ko Hinetakurua i te takurua, ko Hineraumati i te wā o te raumati. Otirā, ko Hineruhi te ata i ngā ata hāpara, ko Hinemoana te atua o ngā moana, o ngā ika hoki. Ka whakatōngia te whenua, te moana, te rangi ki te mana, te mauri, ngā āhuatanga hei paihere i te tangata ki te whenua. Ka kī ngā whakamārama o muri mai, ko tā tēnei mahi a te Māori, he whakaū i ngā āhuatanga o te tangata ki runga te whenua. I te tau kotahi mano iwa rau rua tekau mā toru, ka puta te kōrero a Ira Tahu o Ngāti Porou, 'Ko te mahi a ngā tīpuna he wānanga, he aha ngā mea nui o te ao, kātahi ka whakatangatatia e rātou. Arā, ka tapaina he mea ki tētahi ingoa, anō nei he tangata (Kaa, 1994). Nā tēnei mahi o tā te Māori, i whakaaro pōhewa ana, i ngā mea o te taiao, pēnei i te rākau, te toka, te ika rānei. He nui ngā kōrero e whakarite ana i te tangata ki te manu, te mau korowai manu, te waiata pērā i te manu, te whakarite i te hui marae ki tētahi kāhui manu. He whiti tēnei nō tētahi pātere o Te Tai Tokerau hei pōwhiri i te manuhiri ki runga marae:

Nau mai e taku manu, he manu aha ka tau

Kūaka mārangaranga ki te tāhuna

Korimako pae ki te kōtātara Pīwaiwaka i kutia ai te mate

Kōtuku rerenga tahi (Royal, 2005).

He maha ngā kōrero e hāngaitia mō te tangata, ki te taiao, ā, he maha ngā iwi e kōrerotia mō rātou takenga mai ki te ao. Ko wētahi taurira, i whakapapa mai ai ā Ngāi Tūhoe i te kohu, e kākahu ana i ngā pae maunga o Te Urewera. Ko Hinepūkohurangi te ingoa o tēnei tīpuna. Nā Hinepūkohurangi rāua ko Te Maunga, ka puta ko Pōtiki, he tīpuna nui o te iwi o Ngāi Tūhoe. I tipu ake a Tumutumu-whenua (ko Tuputupu-whenua rānei) he tīpuna nui nō Te Tai Tokerau i te whenua. Whāia, ka whānau mai te iwi o Whanganui, i te maunga o Ruapehu, ka whakapapa hoki ngā iwi o Awanuiarangi (ko Te Āti Awa me Ngāti Awa) ma i tētahi wairua heke i te rangi (Royal, 2005).

E ai ki ētahi iwi, ko Kupe te tangata tuatahi ki Aotearoa. Nā ngā pōreareatanga i ā ia e hī ika ana i tōna kāinga ki Hawaiki, ka rere ā ia ki Aotearoa. Ko te raruraru, ko te wheke mōkai, a tana hoa tauwhāinga, a Maturangi. Kātahi, ka toa a Kupe ki te patu i te wheke rā. Ka whāia e Kupe te wheke rā, ā, tatū rawa ki Aotearoa.

Ngā Taunahatanga a Kupe

He mea nui whakaharahara te taenga mai o Kupe ki Aotearoa, nā whai anō whakanuia ai e ngā iwi maha ā rātau tātai heke mai i ā ia. E kī ana te kōrero, nā Kuramārōtini, te wahine o Kupe, i whakaingoa i Aotearoa, ki tōna kitenga tuatahitanga i Te Ika-a-Māui. He rite a Kupe ki a Māui, i mua i ā ia, arā, ko tana taenga mai te puaretanga o Ngāi Māori ki tēnei whenua. Ko te nuinga o āna haerenga ki te tonga o Te Wairarapa, ki Te Moana-o-Raukawa, tae rawa atu ki Te Tai Tokerau. Heoi anō, ko ētahi kōrero e kī ana i heke rā anō ā ia ki Arahura i Te Tai Poutini, ā, ka tae ā ia ki Moehau. Ko Taputapuātea me Te Whitianganui-a-Kupe ētahi o ngā wāhi e whakamaumahara ana i te wā i noho a Kupe ki te rohe o Hauraki. Mā ngā pūrākau, e mohiotia ai tātau ki ngā wāhi i haere ai ngā rangatira nei i Aotearoa me tāwāhi, me ngā uri i ahu mai i ēnei hononga (Taonui, 2007).

He Kōrero mō Te Moana-o-Raukawa

Mō ngā pūrākau rongonui, ehara i te mea kotahi anake te whakaaturanga, ka kōrero a Te Whetu o Te Āti Awa ki ā Te Pēhi mō te haerenga whakatetonga a Kupe atu i Tāmaki-makaurau ki Taranaki, tatū rawa ki Te Moana-o-Raukawa. Nō tana taenga ki reira, ka rere āna manu nō Hawaiki kia tiro tiro i ngā rohe o Te Wai Pounamu. Ka mate tētahi o āna manu, a Te Kawau-a-Toru ki Te Aumiti, he roma wai kei waho ake o Rangitoto-ki-te-tonga (D'Urville Island):

Katahi ka whanake a Te Kawau-a-Toru, ka tukuna e ia tētahi o ōna parirau ki roto i te wai, ko tētahi kei runga ake i te wai, heoi, kāore ia i tau, ka whati rā te parirau o taua manu, ka mate i konei te toa ā Kupe. Nā te whatinga o te parirau o taua manu ka huaki mai ko Te Aumiti (French Pass) he ara whakaterere waka tēnei. Kei reira tonu te parirau kāore i whati, ka noho hei ārai mō ngā waka, karangahia ai ēnei toka ko Te Kawau-a-Toru. (Reedy, 1993, wh.23).

Te Hokinga ki Hawaiki

Kei te raki o Te Ika-a-Māui anō ngā kōrero mō Kupe. Ka kōrero a Himiona Kāmira, kaumātua o Ngāpuhi, mō te hokinga o Kupe ki Hawaiki:

Ka tae te wā kia hoki a Kupe ki Hawaiki, ka mahue ko Tuputupu-whenua hei puna mō Hokianga. I te ata o tōna wehenga atu, ka kawea ē ia tana tama (a Tumutumu-whenua) ki te puna. Kātahi ka poroaki ā Kupe i tana tama ... ‘E noho rā, Te Puna o te Ao Mārama. Ka hoki ahau, e kore ahau e hokianga mai anō.’ Ka oti tana poroaki, ka whiua ē ia tana tama ki roto i Te Puna o te Ao Mārama. Ka huri te tamaiti rā hei taniwha. Nō konei i takea mai ai te ingoa o Hokianga. (Reed, 2021, wh.191).

Ngā Wāhi i Taunahatia e Kupe

He maha ngā wāhi i tapaina e Kupe, ko Arapāoa tērā, ko Mana tērā, ko ngā moutere o Te Whanganui a Tara, ko Matiu rāua ko Mākaro ērā, tae atu ki a Kohukohu, a Pouahi, a Maungataniwha me Hokianga ki Te Tai Tokerau. Ka puritia aua ingoa e ngā iwi Māori o aua rohe. Kua ngaro te maha noa atu o ngā taunahatanga o ētahi atu tipuna i haere mai ki Aotearoa, heoi, kei te mau tonu ngā taunahatanga a Kupe. (Reed, 2021, wh.174). Heoi, ki ā Kupe, tērā anō wētahi atu kaihōpara i haere i waenganui i ngā moutere o Te Moananui ā Kiwa me Aotearoa.

Toitehuatahi

He tipuna tōmua, nui a Toitehuatahi nō te iwi Māori. E kī ana ētahi kōrero i ahu mai a ia i Hawaiki, e kī ana ētahi, he tangata whenua ē ia nō Aotearoa. Heoi, ko te kōrero nui pea mōna, mō tana rangatiratanga me tōna mana. E kī ana te kōrero, tērā tētahi iwi ko Te Tini-o-Toi, i noho ki te whenua i mua i te taenga mai o ngā waka pēnei i a Tainui, a Te Arawa, a Mataatua. Kīia ai ēnei tāngata, ko ngā tāngata whenua. Aronuitia tō rātau tūranga i roto i ngā kōrero tuku iho a ngā tangata o Te Moananui-a-Kiwa (Reed, 2021, wh.267).

I te mea he tipuna nui a Toi, he maha ngā kōrero mōna, ko ētahi ka taupatupatu nā te mea, he rerekē ngā kōrero o ia iwi mō Toi. I te wā e ako ana ahau, he mea nui ki te whakamānawatia i ngā momo kōrero tuku iho, mō te kaupapa kōtahi, he mea nui anō hoki mō ngā tamariki, kia matua mōhio rātau, e rerekē ana ngā kōrero tuku iho mō ia iwi. Ko tētahi kōrero rongonui mōna, ko te kainga a Toi i te kurī a Uenuku. Ko Toi-kai-rākau anō tētahi ingoa, inā kē te whānui o tōna aronga. Ki ētahi iwi i noho a Toi ki Te Tai Rāwhiti o Te Ika-a-Māui, heoi anō, e kī na ngā iwi o Hauraki i noho ā ia ki Whitianga, ki te rohe o Moehau.

Kei waenganui i ngā iwi o Mataatua te rahinga o ngā kōrero mō Toi, tae ake ki a Ngāti Awa o Whakatāne. Kei konei te mātotoru o ngā tohu **whenua e pā ana ki a Toi**, arā, ko te pā rongonui o Toi, ko Kaputerangi. Kei runga ake te pā nei i ā Whakatāne, arā, he tirohanga

whānui ki Te Moana-a-Toitehuatahi. Kei te uru o Whakatāne, ko Te Puku-o-te-wheke. E tohu ana ngā kāwai o te wheke i te awe o Toi, ā, kei te puku tōna kāinga. Kei ngā kōrero mō Tūhoe-pōtiki he kōrero mō Toi. Kia whai mana ngā iwi o Mataatua i ā rātau whakapapa mai i ā Toi rātau ko Pōtiki (he tipuna tōmua anō). Inā te whakataukī a Ngāi Tūhoe:

‘Nā Toi rāua ko Pōtiki te whenua, nā Tūhoe te mana me te rangatiratanga’ (Reed, 2021, wh.268)

Kua kōrerotia ngā kōrero mō te orokohanga o te ao, mō Rangi rāua ko Papa me ā rāua tamariki, ngā atua. Kei konei e kōrero ana ki te hāngaitanga o ngā pūrākau me te ako ki ngā mahi hākinakina me ngā papa tākaro.

Ngā Papa Tākaro

Kua tirotiro ā (Hapeta et al., 2019) ki te taupānga o ngā kōrero pūrākau e pa ana ki ngā pūkenga rangatiratanga ngā āhuatanga hauora o ngā kaitākaro me ngā kaiwhakaako o ngā kapa whutupaoro a ngā tāne, o ngā kapa porowini o Aotearoa. I whakatinanahia i te kaupapa Māori me ngā momo hua ā ngā kōrero pūrākau hei akiaki, hei poi poi hoki i ngā tāngata ki te tohaina i wā rātau kōrero me ngā wheako. I pēhea i whakarewa ana i ngā pūkenga rangatiratanga i roto i ngā kēmu whutupaoro. I kite i ngā uara me ngā tumanako i whakahaumako i ngā kōrero pūrākau me ngā tohu. Nā tēnei mahi i whakapiki i te tuakiri ahurea, me te wairua o ngā kaitākaro ki runga ki waho hoki i te papa tākaro. Ko tētahi atu Papa Tākaro e whakatinanatia i te pūrākau me ngā mataapono, ko te kēmu Ki o Rahi.

Te Ki o Rahi

I ahu mai te keemu a Kī o Rahi, mai i ngā kōrero o Rahitutakahina me Tiarakurapakewai. He mea nui kia ako i te keemu **ka ako anō i te pūrākau**, te pakiwaitara rānei. He keemu tiima, e tākarohia ana i waenganui i ngā kapa e rua, te kīoma me te taniwha i runga i te papa porowhita nui. Ka tākaro mō te wha hauwhā, e rua rānei ngā haurua o te wā i whakaritea, ka huri ngā kapa ki te mahi kioma me te taniwha, i te haurua, hauwhā rānei.

I whakaatu mai te ripoata rangahau o (Palmer et al., 2009) i ngā hua o te kēmu Ki o Rahi, koirā, te whakatenatena i ngā tamariki Māori, kia puawaitia i te tūhononga ki tō rātau Māoritanga. I tautuhia anō i te ripoata, mā te tuku pūrākau ki ngā mahi hākinakina me ngā papatākaro Māori, ka taea te whakamahi hei huarahi tuku mātauranga e ai ki ngā tikanga

whakapapa ki nga reanga e heke mai nei, me te poipoi i te nohotahi, te mahi tahi me te whanaungatanga, me te whakamahia hoki i Te Reo Māori me nga tikanga Māori.

Ngā Kōrero Pūrākau hei Whakaorangatanga

I honoa (Wirihana & Smith, 2014) i ngā whakapapa kōrero ki ngā horopaki me ngā wāhanga kaupapa, me te rangahau e tautoko ana i ngā kaupapa mātauranga Māori hei hāngai i te whakaoraora e tipu ana. I puta i tēnei tuhinga, ngā tikanga maha i kawe nei i te hāpori Māori hei tautoko i te whakaora atu i ngā tangata mate hinengaro, me ngā tangata matapouri ana. Tuatahi, i whakamārama mai ngā mahi manaaakitanga i roto i te horopaki hei poipoi i ngā whānau e pā ana ki te whakaheke i te mate me ngā mahi tūkinō. I whakaūtia tonu i ngā uaratanga, te mātauranga me ngā mahi o ngā whānau Māori, i roto i te āhuetanga o ngā taiao whakatipuranga me te whānau whānui hoki. I mau ai ngā mema katoa o te whānau, tae atu ki ngā koroua, ngā kuia, ngā mātua kēkē, hei mahi, hei tiaki, hei poipoi hoki i ngā reanga rangatahi (Hata, 2012). I tohutohu hoki a (Smith, 2012) ko ngā wahine Māori “he kaitiaki, he kaitiaki i ngā whakapapa o te iwi, i runga i te tikanga o te kawenga i te whare tangata, ko rātau anō ngā ahi kā o te tūrangawaewae” (wh. 8).

Ko ēnei tikanga mō te whakaorangatanga i roto i te hāpori Māori, i whakaarohia i runga i te mātauranga, e mau tonu ana i roto i ngā tūāhuetanga o te whānau, hapū, iwi, me te tairangatia i ngā kōrero whakapapa. Ko ngā kōrero whakapapa te tūāpapa hei whanake ai te mātauranga Māori, a, i kōrerohia e (Smith, 2005), mō ngā kōrero pūrākau mō te whakawhanaungatanga o ngā whānau ki tō rātau taiao me ētahi atu iwi. Kei roto ko ngā kōrero mō te hanganga me te āhuetanga o ngā mea katoa” (wh. 4). E ai ki a (Edwards, 2009) ko te mātauranga whakapapa “te kohinga kore mutunga o te ariā, te tirohanga me te wheako, i kitea mai i ngā kanohi o te iwi Māori” Ko ēnei kōrero he huinga mātauranga e tautoko ana i ngā whakaakoranga o iwi taketake, i mau tonu mā te whakatinanatia i ngā reanga tuku i te mātauranga ā waha, puta noa ki ngā reanga (Wirihana, 2012). I tua atu, na tēnei mātauranga, i whakaatu i ngā tikanga hei tautoko e te iwi Māori, ki te poipoi i ngā mahi whanaungatanga, te taunekeneke ki o rātau taiao, me ngā mahi i roto i ngā hāpori.

Tuarua, i tirotiro ki ngā tikanga whakaora, pēnei i te waiata, te moteatea, te haka, te whakanoa me te whakawhanaungatanga e whakahāngai ana ia rā i roto i ngā **hapori** Māori, hei pupuri ana e ngā mahi whakaora. Ko te waiata e whakaaturanga i ngā kare ā roto me te momo rongoa tuku iho, kua roa nei e whai hua ana hei poipoi i te orangatanga o te iwi Māori. I tautuhia e (Wirihana, 2012) i pēhea i whakamahia ai ngā tikanga o ngā kōrero ā waha me ngā mahi whakaari, hei tikanga urutau ki te whakaputa kare ā roto, i roto i ngā hapori Māori, kia taea te whakaputa i te hari, te riri, me te pouri. Me te mea anō, ko te whakatinanatia i ngā mahi toi hei whakaaturanga mō ngā kare ā roto, i kitea i roto i te tangihanga, mā te whakamahi i te whaikōrero, te waiata, te haka, me te hīmene (Peapell, 2012). Ko te **mōteatea** tētahi atu tikanga e whakamahia ana e te iwi Māori ki te whakaputa i te pouri me te whakahaere i nga maharatanga mō te pāpourī me te mamae i roto i nga reanga (Hata, 2012).

Tuatoru, i pēhea i whakahāngaitia i wēnei tukanga hei whakapumautia ki ngā tikanga tuku iho, e whakapiki tonu i te oranga o ngā tangata Māori. I kitea e te rangahau o (Wirihana & Smith, 2014) i pēhea ai te hanga i ngā tūāhuatanga ki runga i ngā whakatipuranga o ngā tikanga tuku iho, e mau tonu ana i te whakaora i te pouri kia whakahaumakotia i te oranga. Ko te mea nui, i whakaatu mai te kaha o ngā korero tuku iho, ngā pūrākau, hei te tautoko i te whakaora mai i ngā aitua o mua, o te rōpū me te tangata takitahi e awe tonu ana i te oranga o te iwi Māori o ināianei rangi.

Kua kite ngā mahi ariā pūrākau i roto i ngā kauwaka rerekē, hei tautoko i te orangatanga o te tangata. I taku wā, e ako ana, i whakahāngaitia ahau i ngā pūrākau i roto i aku mahi whakaako, kia pai ai ngā wheako putanga ako mō aku tauira, i kitea ana ahau i te maha o ngā hua, i puta mai i roto i ngā kōrero tuku iho. Kā tirotiro tōku rangahau nei ki ngā uiuinga kōrero o ngā mātanga me ngā kaiako i roto i ngā kura kaupapa Māori, hei tautuhitia i ā rātau wheako whaiaro mō ngā pūrākau, me te tūhononga ki te Mātauranga Māori.

Ngā Pūrākau me te Mātauranga

Ki taku whakaaro he mea nui ki te rangahau i ētahi atu rangahau e hāngaitia ki ngā purākau, e honohono ki ngā kaupapa maha. I tēnei wāhanga, kei te tirotiro ki ngā rangahau mātauranga me te pūrākau, kia whakatauritea i ēnei tuhinga ki aku mahi rangahau, me te tūhuratia anō, i ngā hua me ngā kaupapa matua i puta i ngā tuhinga nei. Mēnā ka tirotiro ki te tuhinga rangahau o (Benavides, 2009), i whakatutuki te rangahau nei, ki te tirohanga whānui ki te whakatinana i ngā kōrero tuku iho, kōrero pūrākau rauemi whakaakoranga, hei pou tarāwaho

mātauranga. Kei roto i tēnei rangahau, te arotake-ā-pukapuka e hīpoki ana i te tātai kōrero, mai ngā wāhanga rerekē, pērā i ngā ariā mātauranga, te hinengaro ahurea, me te tuakiri. Nā reira, ko te putake o taua rangahau, i āta tātaritia i ngā uiuinga hei kapo i ngā māramatanga o ngā kōrero pūrākau o wētahi kaiako hei rauemi mātauranga mō ngā akoranga Māori, te mātauranga me ngā tauria o ngā kaiako Māori, ko te nuinga o te hunga e hono ana ki tētahi kura kaupapa Māori, he kaupapa "ako" mō tēnei ako tohu.

Ka tirohia ano taku rangahau i te whakamahinga o te pūrākau i roto i nga kura kaupapa Māori, engari ko te whāinga, me pehea ngā kōrero pūrākau e whai hua wheako ako mō ngā tauria o ngā kura kaupapa Māori? Ka nui tonu ngā kaupapa pūrākau e whakahāngai ana ki ngā rangahau, ko ngā kōrero whakarāpopoto e whai ake nei, kō (Wirihana, 2012), i uiuinga ia i ngā wahine Māori, ngā pukumahi o ngā hapori Māori, kua roa kē e mahi ana rātau i roto i ngā mahi tōrangapū, hauora, ngā hāhi, ngā mahi mātauranga hoki, hei whakatairanga i te mana me te oranga o ngā hapori Māori. I kitea i ngā wheako rangatira o ngā wahine Māori, arā, i pēhea ngā pūkenga i tipu ake i roto i ā rātau mahi kaiarahi mō ngā hapori Māori.

Tekau mā toru ngā wahine i kōwhiritia, katahi ka uiuinga ki ngā kaupapa pūrākau (kōrerō tuku iho) hei tikanga mō te rangahau, ki te kōrero, kanohi ki te kanohi. I kōwhiria i tētahi pou tātari e pā ana ki ngā pūrākau me ngā kupu e whā, ko te pū (puna), rā (māma), ka (mua, o mua), me te ū (mai i roto), e wha ngā kitenga rangahau nui i puta.

- Tuatahi, i timata mai te taha hautūtanga me te taha ukaipo (mō te poipoi me te tiaki i ngā tamariki kōhungahunga) na te whakapapa i tautīneitia (te whakapapa, ngā uri) nā te whānau e arataki i wēnei āhuatanga.
- Tuarua, ko ngā wheako i puta mai i te māramatanga, he pūtake nui hei tautoko hei arahi hoki wā rātau mahi kaiarahi mā te whanaketanga o te 'moemoeā' mō o rātau hapori. E honotia ēnei wheako ki te taha wairua, mātauranga me ngā wheako whakatoihara me te whakahāwea hoki.
- Tuatoru, ko ngā wawata i whakanuia i ngā kaiarahi, koinei ngā wheako o mua, me ināiane i roto i o rātau ake mahi tūmahi wheako me ngā kaupapa tōrangapū.
- Tuawha, koinei ngā āhuatanga o ēnei wahine, ki te kawe i wēnei tūmahi, hei whakarahia i ngā mahi ki roto i ngā hapori Māori.

Ko ēnei āhuatanga i poipoihia i akiaki ano, mai i tēra whakatipuranga ki tēnei reanga i roto i ngā hapori Māori, nā roto i ngā kōrero tuku iho, pēnei i ngā whakatauki me ngā pūrākau. I whakamārama mai wēnei hua, hei whakaatu i pēhea i whanake ai ngā pūkenga o wēnei wahine kaiarahi, hei whakatutuki i ngā hiahia o ngā hapori Māori, otirā, i pēhea e whai kaha ki te whakatairanga i ēnei hiahia. I te mutunga mai, i puta mai he whakamārama, kia whakamōhio mai i pēhea ana ngā mahi rangatiratanga o te ao Māori, **arā anō**, he huarahi hei whakawhanake hei akiaki hoki i ngā rangatira mō āpōpō. Ahakoa kei te rerekē te kaupapa nei ki taku rangahau, kei roto ngā mahi whai hua i ngā wheako **mātauranga** me te whakaoratanga hoki. E hāngaitia ngā tuhinga e whai ake nei, ki ngā wheako ako me te pūrākau.

I whakawhanakehia e (Lee, 2008) he huarahi hei tūhuratia i ngā mahi ā ngā kaiako Māori e ako ana, i roto i ngā Kura Tuarua. E tiro tiro ana te rangahau nei ki ngā āhuatanga ako o ngā kaiako, e whakawhanaketia i ngā wheako ako, whai hua mō ngā tauira. I kitea te rangahau nei i ngā pūkenga ako ā ngā kaiako Māori e kawea ana i ngā ariā kaupapa Māori. I whakaatu te tuhinga nei, i te pūrākau hei tukanga rangahau, hei whakamārama i ngā kōrero pūrākau o ngā kaiako tokorima, o ngā Kura Tuarua.

He Kupu Whakamutunga

Ka mau ana te mātauranga Māori ki ngā kōrero pūrākau, e taea ai ētahi tangata, te mōhio ki ngā kōrero mō ngā kare-ā-roto o te tangata, i te wā anō ka whakawhiwhia te mana, me te mana hoki ki ngā reo kua wahanguhia i roto i ngā hapori. Ka taea e te hunga ki te kōrero i runga i ngā huarahi e hono ai te ngākau pai ki te iwi. Ko te hiahia, kia ahu whakamua i te pūrākau, hei tikanga nui noa atu, i te hiahia ki te kōrero i nga 'kōrero' tuku iho, ki te hanga tikanga mātauranga. He huarahi e whakamōhiohia ana, e te whakamāramatanga, i tuku ana ā tātau ake tikanga kōrero ki ngā huarahi ako, whakaora me te rangahau. I puta mai ngā Pūrākau hei otinga pakirehua pakiwaitara, e tika ana mō te torotoro i te ako me te whakaora. Ahakoa ko ngā tikanga o te pakirehua pakiwaitara, he huarahi whaihua, me te mahi auaha ki ngā tuhinga o ngā wheako ora. Ka uru mai ki ngā kawa me ngā tikanga tuku iho o te pūrākau hei arahi i ngā kairangahau Māori, ki te ahu whakamua i te pūrākau i roto i ngā huarahi auaha. E hāngaitia ngā tuhinga e whai ake nei, ki ngā mahi tātaritanga mō te pūrākau, me te whakaputa kōrero i roto i ānga rangahau.

Te Tātari i ngā Pūrākau

I whakamārama mai a (Cherrington, 2003), kei te rangahau tonu ngā iwi Māori i ngā kōrero pūrākau, kei te takahuri, kei te urutau, kei te tāpiri, kei te tukuruā rātou i ngā pūrākau ki ngā ritenga o ināianei rangi. Ka tūhura tēnei wāhanga i ngā kaupapa rerekē mai i wētahi atu kaituhi, arā, i pēhea te whakahāngai i ngā ariā ki roto i ngā mahi. Kei te whakarewangia ngā kōrero pūrākau hei rongoā haumanu i te wā e mahi tahi ana ngā tangata whaiora (kaimahi hauora hinengaro) me o rātau whānau.

Kua whakatinanatia e Diana Rangihuna ngā kōrero pūrākau hei tukanga ‘Mahi a ngā Atua’. Kua tohaina e Rangihuna ngā kōrero pūrākau (e pā ana ki ngā atua Māori) me ngā tangata whaiora me o rātau whānau hoki, ka whai ake ngā wānanga hei whakawhitiwhiti kōrero me te tautohetohe, te whai māramatanga, me ngā kōrero hunahuna kei roto i ngā pūrākau. Ina koa, ka torotoro ngā kaiuru ki ngā whakamatautau me ngā raru, me te tautuhi i ngā mahi kaha me ngā ngoikoretanga o ngā atua Māori me ngā tangata whaiora.

E ai ki a (Cherrington, 2003), ko te wāhanga nui rawa o te pūrākau haumanu, ko te whai wāhi ki ia tangata whaiora me o rātau whānau, ki te mahi auaha i te pūrākau (tae atu ki te waiata, te haka, te rotarota, te whakaari, te whakairo, me te mahi peita) e hono ana ki o rātau ake mōhio me o rātau wheako. E ai ki ngā pūrākau, he kaupapa kaha o mua ki a ngāi Māori te maimoatanga o tauwi mā, me te tuku tonu i ngā mahi a te tangata ki te whaiora mō te kaupapa whakamahere, mō te ahurea me te tukanga ako.

Ngā Tukanga Ako

I ngā rā o mua, he tikanga whakaheke tō ngā mea nui katoa. Ko te tukanga ako ka huataki i te kōpū, i te māmā e waiata oriori ana ki te tamaiti kāore anō kia whererei. Kia whānau te tamaiti, mā te tohunga e whakarite te huarahi o te tamaiti ki roto ki te iwi. Kia pakari haere te tamaiti ka āta whakakorikoritia ki ngā mahi ā te hapū me te iwi; pērā i te kohi kai, i te hauhake me te taka kai, te raranga, te whakairo me te tū hei toa pakanga. Ka whakamahia, ka whakangungua hoki ngā pia. Mā ngā tākaro me ngā whakaharatau ka whakakoi rātau ki ngā mahi a te pakeke (Mead, 2003). Ko te whare wānanga te wāhi e whāngaia ai te tauira ki te kai mārō. Ko ngā tauira ka ahu mai i ngā kāwai rangatira o te iwi. Me ihumanea hoki te tauira e mau ai ngā momo waiata, karakia, whakapapa me ngā kōrero (Pere, 1994).

He wānanga tō ia iwi, ā, he ingoa ake tō tēnā, tō tēnā. Arā atu ētahi whare ako pērā i te whare pora (raranga), i te whare mātā (te hopu manu me te ika) me te whare tātai kōkōurangi. He mea tīpako rawa ngā tauira, ā, ka kawea ngā whakahaere ki waho o te pā i runga i te tapu. Hei te hōtoke tū ai ngā akoako, mai anō i te ata hāpara tae noa ki te tūhoetanga o te rā. Ko te whakapapa, ko te tātai atua, ko ngā kōrero tuku iho ka huaina e te tohunga me ōna taura hei hopu mā ngā tauira. Ko ngā whare wānanga whakamutunga o ukiuki, i tū i te wāhanga whakamutunga o te rautau kotahi manō waru rau tau (Reed, 1999).

Te Tāmitanga

Ko te kura tuatahi mō wētahi tāngata Māori ki Aotearoa, nā Thomas Kendall, nō te Rōpū Hāhi Mihinare i whakatūria ki Rangihoua, ki Pēwhairangi i te tau kotahi manō e waru rau tekau mā ono. Ka whakamahia e Kendall te tikanga ako ā-tūi, arā, ko te ako ā-kākā, hei whakaako i te pānui me te tuhi, ā, ka whakapirihia atu ko ngā kōrero karaipiture. E ai ki te kōrero, i uaua ki a Kendall te hopu i ngā taringa o ana tauira, ka mutu, i tū noa te kura i ngā wā o te whiwhi kai, i āhei ai a Kendall ki te whāngai i āna tauira. I tū ngā akoranga i te ata me te ahiahi, ā, he kohi kai te mahi i te awatea. Nā Kendall tonu i tuhi ngā puka tuatahi ki te reo Māori hei whakamahi ki tana akomanga. E rua tau e haere ana te kura o Kendall, kātahi ka kati. Nō te tau kotahi manō, e waru rau, e toru tekau, he maha ngā kura ka tāpirihia ki ngā whare mīhana puta noa i te motu. I te tau kotahi manō, e waru rau, e rua tekau mā rua, ka tū ngā kura o ngā Meteoriti, me ērā o ngā Katorika i te tau 1838 (Te Awekotuku, 1996).

He mea nui ki te rangahau i ngā mahi tāmitanga, mai te mātauranga o te Pākehā, i tata whakangaro atu ai o tātau mātauranga me te reo Māori hoki. Engari nā te whakaoranga o tō tātau reo me ngā tikanga, i ora anō ai nga pūrākau me ngā kōrero tuku iho. E tiro ana ngā tuhinga e whai ake nei ki ngā mahi whakapākehā i te Māori, i roto i ngā kaupapa mātauranga o tauwiwi mā, i ngā wā o mua.

Kāore i roa ka kaingākauria e ngā iwi Māori te pānui me te tuhituhi. Hāunga ia te tiro a ngā hāhi mihinare ki a rātau, he huarahi tēnei mō ngā karaipiture, heoi anō, ka hiahia kē te Māori ki te ao hōu me ōna kaupuke, ki āna pū, ki āna hangarau rino hoki. I te putanga o ngā tauira o ēnei kura ka hāngaia anō e rātou ngā kura ki o rātou ake kāinga. I te haerenga o te mihinare me te kaiwhakaruru iwi Māori a George Clarke ki roto o Waikato me Hauraki i te takiwā o 1840, tata tonu i te katoa o ngā kāinga Māori i kitea e ia he kura. E ai ki ngā kōrero, i ngā tau o te 1840, kotahi haurua o te iwi Māori i mōhio ki te pānui me te tuhituhi. Ko te nuinga o ngā

akoranga he reo Māori, engari nā te korekore o ngā rauemi atu i ngā karaipiture, kua kore haere te Māori e aronui atu ki ngā kura Pākehā, mai i te tekau tau 1840 (Snook, 1990).

Nā runga i te Ture Kura Māori i te tau kotahi manō, e waru rau, e ono tekau mā whitu, whai muri i ngā pakanga whenua o Aotearoa, ka waihangatia te pūnaha ā-motu mō ngā kura tuatahi ki ngā kāinga Māori. Ka taka ēnei whakahaere ki raro ki te Tari Māori o tērā wā. I runga i tēnei ture, i takohatia e te Māori ētahi whenua me ētahi pūtea mō ngā akomanga me te utu i te māhita. Nō muri mai, nō te tau kotahi manō, e waru rau, e whitu tekau mā tahi, ka hīkina ngā utu mō ngā akomanga me te māhita. I te tau kotahi manō, e waru rau, e whitu tekau mā iwa, ka riro te mana whakahaere o ngā kura Māori ki te Tari Mātauranga. Nā te Waehere Kura Māori (Native Schools Code) i te tau kotahi manō, e waru rau, e waru tekau, i whakaōritengia te āhua o te waihanga o ngā kura, o ngā marautanga, o ngā haora ako, me ngā whakahaere me ētahi kaupapa atu hoki (Salmond, 1982). Ko ngā kaupapa tuhinga e whai ake nei, i whakamārama mai i ngā mahi whakawhanake, i ngā mahi whakarauora i te reo Māori, i ngā tikanga me te mātauranga Māori hoki.

Te Whakarauora i Te Reo Māori

Ko te whanaketanga nui o te mātauranga Māori i te pito o te rautau kotahi manō, e iwa rau, ko te haumako o te tipu o ngā kaupapa Māori. Nā te Kōhanga Reo i para te huarahi i ngā tau kotahi manō, e iwa rau, e waru tekau, kia whai wāhi hoki ko te kura kaupapa Māori i muri mai i tērā. Ko te kōhanga reo te urupare Māori ki te haumate o te reo Māori. I te tau kotahi mano, e iwa rau, tekau mā toru, e iwa tekau ōrau o ngā tamariki Māori e kōrero ana i te reo Māori. Engari i te tau kotahi manō, e iwa rau, e whitu tekau mā rima, e rima ōrau noa iho o ngā tamariki Māori e matatau ana ki te reo. Ko te kōhanga reo te kaupapa a Ngāi Māori, e rumakina rawatia ai te tamaiti ki te reo Māori, me tōna whānau hoki (Reedy, 1993).

I te tau kotahi manō, e iwa rau, e waru tekau mā rua, ka tuwhera te kōhanga reo tuatahi ki Wainuiomata. Kotahi tau i muri mai, kotahi rau ngā kōhanga reo i whakatūria, puta noa i te motu. Ahakoa kāore e rahi ngā pūtea kāwanatanga, ka tipu tonu te kōhanga reo i ngā tau waru tekau (Smith et al.,1992). I te taenga ki te tau kotahi mano, e iwa rau, e iwa tekau mā toru, e waru rau, tekau mā iwa ngā kōhanga reo, ā, i rahi ake tērā i ngā kura kōhungahunga a te Pākehā. Neke atu i tekau mā whā manō ngā tamariki i ngā kōhanga reo, he haurua o ngā tamariki Māori katoa i whakaurua ki ngā ratonga kōhungahunga puta noa, i tērā wā. Nō te tau rua manō mā iwa, e whā rau, e ono tekau mā whā ngā kōhanga reo.

Nā ngā ture whakaae me ngā āhuatanga pūtea tēnei whakahekenga. E ono tekau manō ngā tauira i puta mai i ngā kōhanga reo. He take nui tēnei i whanake anō ai te reo Māori hei reo ora (Reedy, 1993). I te tau kotahi manō, e iwa rau, e waru tekau mā whitu, he kaiako ahau i ngā Kōhanga reo, ā, i reira ka timata mai aku mahi kaiako. I taua wā i whakahāngai mātau i ngā pūrākau o ngā atua Māori me ngā kōrero ā-iwi hei kaupapa ako mō ngā tamariki mokopuna. I te mea, i tirohia e taku kaupapa rangahau ngā wheako ako o ngā kaiako i ngā kura kaupapa Māori, he mea nui ki te tūhura i ngā tāhuhu kōrero o ngā kura nei.

He kura kāwanatanga te kura kaupapa Māori, ka whakahaerehia i runga i te whakaaro o te whānau Māori me Te Aho Matua. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e waru tekau mā rima, ka whakatūria te kura kaupapa Māori tuatahi, ko Hoani Waititi ki te Uru o Tāmaki Makaurau. I ōrite tonu ki te kōhanga reo, arā, me kōhi pūtea rawa ngā mātua e tū ai tō rātau kura i mua i te whakawhiwhinga ki ētahi tahua kāwanatanga. Ka whai mana te kura kaupapa Māori ki te Ture Mātauranga o te tau kotahi mano, e iwa waru, e iwa tekau, ā, ka tautoko te Tāhuhu o te Mātauranga i te whakatūnga o ētahi kura hou (Smith, 1990).

Ka tipu haere ngā kura Māori i te tau kotahi mano, e iwa rau, e iwa tekau, ā, ka āta haere anō te tipunga i te rautau, rua mano. I te tau rua mano mā iwa, e whitu tekau mā toru ngā kura kaupapa Māori, ā, e ono mano ōna tauira. Ko te nuinga he kura whakakotahi (tau tahi-tekau mā toru), arā, i timata hei kura tuatahi kātahi ka pūāwai kia whai wharekura ai. I te tau rua mano mā tahi, ka whakamana te Tāhuhu o te Mātauranga i ngā kura tēina. He kura ēnei kua tonoa kia whakamanahia hei kura tuatahi, engari kāore anō kia āta whakamanahia. Ka noho ēnei kura i raro i te maru me te ārahi o tētahi kura kaupapa whai mana, e kī ana ko te kura tuakana i te timatanga mai. Ko ngā kaupapa e whai ake nei, ko ngā wānanga Māori o Aotearoa e whakarato ana i te mātauranga me ngā tikanga Maori.

Ngā Wānanga

I whakawhanaketia ngā kura wānanga hei whakatenatena i te reo Māori me te mātauranga Māori, me te whakatairanga ake i te Māori ki ngā mātauranga o te ao whānui. Ko te nuinga o ngā tauira kāore i ahu tika mai i te kura tuarua. I whakatūria a Te Wānanga o Raukawa ki Ōtaki i te tau kotahi mano, e iwa rau, e waru tekau mā tahi mō ngā iwi o Te Āti Awa, o Ngāti Raukawa me Ngāti Toarangatira. I hua mai te wānanga i te rautaki ā-iwi o aua iwi e toru i te tau kotahi mano, e iwa rau, e whitu tekau mā rima, hei urupare i te haumate o te reo ki ērā

rohe. I tīmata Te Wānanga o Aotearoa i te tau kotahi mano, e iwa rau, e waru tekau mā whā, ā, kei ngā whaitua katoa o Aotearoa ōna whare ako ināianei. I te tau rua mano mā iwa, e rua tekau mā tahi mano ōna tauira. Ko te tuarua tēnei o ngā whare wānanga nui o te motu (Wiri, 2013).

I te tau kotahi mano, e iwa rau, e iwa tekau mā rua, ka tuwhera ngā tatau o Te Whare Wānanga o Awanuiārangi. Nō te tau rua mano mā whā, ka whakamanatia a Awanuiārangi ki te kawē i ngā akoranga tākutātanga, he tuatahi mō tētahi whare wānanga taketake o te ao (MoE, 2018). I te tau kotahi mano, e iwa rau, e iwa tekau mā toru, ka tūtohua e te kāwanatanga ngā wānanga o Raukawa me Aotearoa, ā, i te tau kotahi mano, e iwa rau iwa, tekau mā whitu, ka tūtohua ko Awanuiārangi. Whai muri i te take ki te Rōpū Whakamana i te Tiriti o Waitangi i te tau kotahi mano, e iwa rau, e iwa tekau mā waru, ka whakatauria ētahi tahua pūtea ki ēnei wānanga hei whakawhanake i ngā wānanga nei. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e whitu tekau, ka tīmata ngā ratonga whakahaumarū i te Māoritanga mō ngā kaiako me ngā kaupapa whakangungu kaiako reo Māori. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e whitu tekau mā rima, ka tuwhera ētahi tūnga rauemi Māori ki te tohutohu i ngā kaiako o ngā kura tuatahi, i roto i te reo me ngā tikanga Māori (Barlow, 1991).

Nā te hohoro o te tipu o te kōhanga reo me te kura kaupapa Māori, ka tere mimiti te puna tahua, me te iti rawa o ngā kaiako reo Māori. He maha ngā kupu whakahē mō te kounga o te reo i ētahi kaiako, kātahi, ka ako i te reo. Mai i te tau kotahi mano, e iwa rau, e waru tekau mā ono, ka tonoa ngā kaiārahi i te reo (ngā mea i tipu ake i te reo) ki te taituarā i ngā tauira e whanake ana i te kōhanga reo, ki te kura. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e iwa tekau mā rua, ka whakaputaina e te Tāhuhu o te Mātauranga, Te Marautanga o Aotearoa, arā, te marautanga ako e hua mai ana i ngā ariā Māori. Ahakoa ka paheke te rahi o ngā tauira o ngā kōhanga reo, ka piki anō ērā o te wāhanga reo rua i te takiwā o te tau rua mano. Nō te tau rua mano tekau mā tahi, tekau mā rima ngā kura motuhake ka waihangatia i raro i te wāhanga kotahi rau, e rima tekau mā ono o te Ture Mātauranga (i whai wāhanga rumaki ēnei kura). Hāunga te wāhanga reo Māori o ētahi kura, kāore ētahi i kounga. Otirā, ka hoki anō ngā akoako a ētahi kia pū anō ai te tuakiri o o rātau iwi ake. He mea nui ki te whakatinana i ngā kaupapa pūrākau ki ētahi atu wāhi o te hauora e kitea ai ngā hua i te puta hei huarahi whakaoranga. No reira, e tūhuratia ana e te wāhanga e whai ake nei ngā mahi whakahāngai i ngā pūrākau i ngā mahi haumanu, hauora me te hauora hinengaro.

Te Wāhanga Tuatoru: Te Kura i Tawhito

He Kupu Whakataki

Ka whakaaturia e te wāhanga nei ngā tuhinga e whakaatu ana i te tini o ngā hua o te pūrākau me ngā kōrero tuku iho hei awhina i te puāwaitanga o te mātauranga Māori ki ngā momo ako mātauranga, hauora, hauora hinengaro, aha atu. Ahakoa e arotahi ana tēnei rangahau ki ngā kura kaupapa Māori, he mea nui te whakatewhatewha i ngā rangahau hei tāpiri atu ki te pūrākau, i te mea kei reira pea he whakamāramatanga hei tautoko i tēnei rangahau.

I roto i te ao Māori o nāianei, kua nui ake te mōhiotanga me te whakamahi i te pūrākau i te o te reo me te tuakiri Māori. Ināianei rangi, kua kitea e ngā reanga Māori i pakeke ake i ngā kōhanga Reo me ngā kura kaupapa i ngā mātauranga kei roto i ngā pūrākau me te whakatinanatanga o ngā atua Māori i tō rātau oranga. I roto i te rāngai hauora hinengaro, i te taenga mai o te Hauora Hinengaro Kaupapa Māori me ngā Hauora Ratonga ā-iwi ki Aotearoa, kua piki ake te rōpū o ngā mātanga Māori e whakawhanake ana i ngā tauira Māori e tika ana mō te aromatawai me te rongoa. Ko te pūrākau tētahi o ngā tikanga ka whakamahia i roto i ngā mahi aromatawai me te haumanu hoki.

Ngā Tikanga Māori kei roto i ngā Tautuhinga Haumanu

Ki tā (Cherrington, 2003), kei te rangahau tonu ngā iwi Māori i ngā kōrero pūrākau, ā, kei te takahuri, kei te urutau, kei te tāpiri, kei te tukuruatia hoki ngā pūrākau ki ngā ritenga o nāianei rangi. Ka tūhura tēnei wāhanga i ngā kaupapa rerekē mai i wētahi atu kaituhi, arā, i pēhea te whakahāngaitia o ngā ariā ki roto i ngā mahi. Kei te whakarewangia ngā kōrero pūrākau hei rongoa haumanu i te wā e mahi tahi ana ngā tangata whaiora (kaimahi hauora hinengaro) me o rātau whānau. Me aro ahau ki ēnei āhuatanga i te mea, kei te rangahau anō ahau i ngā hua i puta mai i ngā pūrākau e kitea ai ngā wheako akoranga tino whai hua i ngā kura kaupapa. Ahakoa te rerekē o taku rangahau, kei te āhua rite tonu ngā whāinga mō ngā mahi rangahau pūrākau. Ko te Mahi a Atua, he huarahi hei akiaki i ngā kaimahi ki te uru ki roto i ngā takawaenga, i ahu mai i te orokohanga o te ao me ngā kōrero tuku iho, e kīa nei ko te pūrākau kia mōhio ai i pēhea ngā tupuna Maori i mōhio ki ngā āhua o te ao. I hangaia e Takuta Diana raua ko Mark Kopua te pou tarāwaho, Mahi a Atua, i roto i ngā tau nei. Ko te hanga tūranga, kia noho haumaruru ai ngā tikanga me te hono ki ngā hītori. Ko te ‘Mahi a Atua’ e whakaako

ana i te mōhiotanga ki ngā tikanga, ki ngā kōrero o mua, ki te horopaki papori hoki o te tangata (Mahi ā Atua, 2021).

Ko te Mahi a Atua, he pou tarāwaho hei āta whakamārama i te whakahāngaitanga o ngā pūrākau hei tohu i ngā mātauranga o nehe. Mā ēnei kōrero ka āhei ngā whānau Māori ki te toro atu ki o rātau taonga tuku iho, mai i te kōrero mō ngā Atua o ngā tupuna i ngā horopaki whakaora. Mā te whakamārama i ngā kōrero nei me ngā kounga o te tini Atua, ka whai wāhi tātou ki te tūhura i tētahi kaupapa Hauora Hinengaro. Koinei ngā mātāpono matua me ngā mātāpono e arataki ana i ngā mahi a te Mahi a Atua.

- **Te Oranga Whakapapa** - Kia ora tonu o tātau kōrero me o tātau hononga whakapapa.
- **Tātai Hono** - Te whakarite i te kaupapa matua me te whanaungatanga i waenga i te katoa.
- **Whakangahau** - Te whakahihiri, te ngahau, te āwhina i ngā mahi auaha.

Hongihongia te Wheiwheiā, horohia te mea rerekē

Ko te tino mātāpono e wero ana i Te Kurahuna, ko 'te āwhina i te tikanga whakahoki korero.' E kōrerotia mō te ngana ki te pai ake o te mahi. Ina koa, e akiakihia ana ngā kaimahi ki te rapu whakahokinga kōrero mai i ngā whānau me o rātau hoa mahi mō ā rātau mahi i te huarahi ki te manaaki me te tautoko, me te aro ki ngā urupare kino. He maha nga tauira o ngā whanonga pai o te tangata e kōrerohia ana i roto i ā tātau pūrākau, inā, ka taea te whakamahi i ēnei kura i huna, hei painga mō te hauora, te hauora hinengaro me te mātauranga hoki. Mā ngā mātāpono e whai ake nei, e whakamahuki ngā hua maha o te karakia.

Ka mā te Ariki, ka mā te Tauira, ka whakarangatiratia te kaiako, ka pērā ano te tauira

I ahu mai tēnei mātāpono i te karakia, Te Kurahuna. Ko tēnei whaipānga e akiaki ana i te tangata ki te aro, ki a rātau anō, ki te taiao hoki. I te wā e ako ana te tauira, ka mākohakoha ia ki ētahi atu tirohanga, e kaha ai te whakawhānuitia o ngā whakaaro. Ka āwhina te akonga ki te whakahoki kōrero hei whakatikatika i o rātau whanonga. Ko te ariki te kaiako, e kaha ana ki te ako i te aroaro o te tauira, i te wā e mākohakoha ana te akonga ki te ako i te kaiako (Mahi ā Atua, 2021). E rite tonu ana ēnei tukanga āhuatanga ki aku mahi whakaako i ngā tamariki, kia tātari rātau i ngā pūrākau me ngā karakia e kitea ai ngā āhuatanga me ngā whaiaro pai o te **tangata** hei whakatinana i ngā whanonga pai i te kura.

Tēnei te Pō, Nau mai te Ao, Haere mai i te pōuri, pōwhiri i te marama.

E whakatenatena ana tēnei i te whakawhitinga o te mātauranga Māori ki te oranga ngaio me te oranga whaiaro o ia rā, arā, ko ngā ariā hei 'whakamaori i te taiao'. Ko tēnei mātāpono e akiaki ana i te whāinga ki te whakauru i te tirohanga Māori ki roto i te oranga o ia rā, o te ao ngaio hoki, me te whakamauru i ngā putanga o ngā mahi kaikiri, kia whai wāhi ki te ako i te 'mātauranga Māori'.

Ko ngā kōrero pūrākau e pā ana ki ngā atua Māori, ki ngā tangata whaiora me wō rātau whānau hoki, ka whai ake i ngā wānanga hei whakawhitiwhiti kōrero me te tautohetohe, te whai māramatanga, me ngā kōrero hunahuna ki roto i ngā pūrākau. Inā koa, ka torotoro ngā kaiuru ki ngā whakamātautau me ngā raru, me te tautuhi i ngā mahi kaha me ngā ngoikoretanga o ngā atua Māori me ngā tangata whai ora.

Ki tā (Cherrington, 2003), ko te wāhanga nui rawa o te haumanu pūrākau, ko te whai wāhi ki ia tangata whaiora me o rātau whānau, ki te mahi auaha i te pūrākau tae atu ki te waiata, ki te haka, ki te rotarota, ki te whakaari, ki te whakairo, me te mahi peita e hono ana ki o rātau ake mōhiotanga me o rātau wheako.

Ko te whakahāngai i te pūrākau me te pakiwaitara, hei kaupapa rongoa, ehara i te tikanga hōu ki te iwi Māori. I ngā wā o mua, ko ngā pūrākau i tukua ihotia ki te tuku tohutohu, i ngā whakaaro me ngā kare ā-roto o tātau tūpuna. Ko tā ngā kōrero pakiwaitara he tiro tiro ki te tuakiri o te tangata, ki te āhua hoki o tō tātau ao. Ka noho ngā āhuatanga nei hei tino aratohu i te rapunga whakaaro ki ngā uara, me te whakatika i ngā tikanga o ētahi mahi. Ka whakaaturia e ēnei nga hua o ētahi mahi, me te whakaatu hoki i ngā tohu mō te noho o te hapori (Kahukiwa, 2000).

Kei te whakamahia tonutia te pūrākau i te aromatawai me te rongoa i te hinengaro Māori me ngā wāhi haumanu. Ko te tikanga, kua waiho mai e o tātau tūpuna ngā kōrero, ngā waiata, me ngā whakatauki, e whakarato ana i ngā whakaakoranga me ngā tirohanga o ngā wā o mua. Ka whakahāngai tonu i ngā mahi pūrākau i roto i ngā mahi aromatawai me te mahi haumanu. I te hapori o naianei, e whai tikanga o wēnei kōrero, me whakauru hoki ki roto i o tātau oranga inaianei, mā te whai tikanga me te whai hua. Ko ētahi atu kuoro pēnei, ko te matapaki i ngā whakaaro me ngā rangahau e pā ana ki ngā wawaotanga e aro nui ana ki ngā iwi Māori, ka

tāpiri atu ki te kete mātauranga hinengaro hei awhina i te whakarerekētanga (Nikora et al., 2002). Ko ngā tuhinga e whai ake nei, he āpītitanga ki ngā kaupapa o nga atua Māori i ngā pūrākau.

Ngā Kōrero Pūrākau mō Te Whanaketanga o Te Tangata

Ki tā (Elkington, 2011), ko tā te pūrākau he whakaahu whakamua i te whanaketanga o te tangata, ka timata ai ki te atuātanga-i-mua, ā, ka mutu atu ana ki te atuātanga-ā-muri. Ko ngā kōrero kua waiho hei whakamāramatanga mō ngā hononga tūturu ki ngā atua kei roto i te whakapapa. Ko te kaupapa pūrākau i hāngaia hei whakamahi mā ngā tohunga e whakaatu ana i ngā tikanga me ngā whakapono, i ngā ratonga hapori, ā, ko tā rātau kaupapa matua, ko te whai hua ki ngā mahi hapori i waenganui i ngā whānau e raru ana. I ēnei wā, kei te kitea ngā ngoikoretanga i ngā hapori, i te tūkinu tamariki, i te mauhere, me te whakamomori.

Ko te pūrākau te whakautu a te kaiako hapori ki te nuinga o ngā kōrero a te iwi Māori i roto i ngā tatauranga ratonga hapori, me te kore i pai o te whakatipuranga nā te kore i toro atu ki ngā umanga ratonga o te hapori. E ai ki a (Elkington, 2011), ko te mātauranga e hono ana ki ngā whānau, ki ngā iwi me ngā marae te huarahi pai rawa atu mō te aukati i te mate hinengaro, i te waranga, me te whare herehere. Ko ngā kōrero a te Māori, ka rere whakaroto mai i te ao, ki roto i te ao tangata. Ki tā (Barlow, 1991), ko “te whakapapa o ngā mea ora katoa mai i ngā atua o te rangi ki tēnei wā, ko te whakapapa te pūtake mō te whakarite mātauranga me te whanaketanga o ngā mea katoa” (173). Mā te whakapapa ka kitea e te Māori, ko wai rātou, nō hea hoki rātau, ā, me pēhea rātau e hono ai ki te ao, ki te taiao me ngā kōrero o te orokohanga, ā, kua mōhio ake rātou ki nga tirohanga o te ao (Edwards, 2012).

Te Atuātanga-i-mua

Ko te ahu whakamua o te pūrākau, ka timata i mua i tō tātau whānautanga mai, nā te mea i hangia koe hei tangata wairua i mua i tō whai kikokiko. Ko te oranga i mua i te hanganga mai i te whenua, ka tapaina i kōnei, ko te huringa o te atuātanga-i-mua, ki roto i te whanaketanga o te tangata. E tika ana tēnei whakapono ki te nuinga o o tātau tūpuna. Ko te nuinga o te iwi Māori (me ngā tāngata whenua) e mau ana ki te whakapono, he mana nui ake i ā tātau anō (Mead, 2003). Ki te iwi Māori, ko te taha wairua te taha tino pai mō te oranga. Ko te tangata karekau he aroā wairua, ka kīia, he kahupō, he kaha te pā atu o ngā raru i roto i nga āhuatanga katoa o tōna oranga. Ko te mahi āwhina i te whānau, ko te whakamārama i te ‘atuātanga’, nā

roto i te whakapapa, ā, ka maumahara rātou ki taua hononga ki te atua, kia mau ai tātau ki nga taonga tuku iho. Ko te Mana atua “te mana me te rangatiratanga i ahu tika mai i ngā mana teitei me ngā atua” (Durie M. H, 2001). Kei a tātau te kaha ki te uru atu ki tēnei mana, me whakatenatena i te katoa ki te whakawhanake e mau ā-hinengaro ai. I te nuinga o te wā, ka wareware tātau ki wēnei hononga whakahirahira i ngā wā o te raru me te whakamātautau, heoi, he pono, ka taea te whakahāngai hei āwhina i te tangata whaiora e whakaaro ana, e ngana ana rānei ki ngā mahi whakamomori (Durie M. H., 2001).

Te Āhua o te Pēpi

Ko te āhua o te pēpi me mātua tiaki, ā, ka whakaaturia e te ‘pūrākau’ te āhua o te pēpi, ā, ka mahara ake ki ngā hononga o ngā mātua tīpuna me ngā tēina. Ko tēnei āhua he whakaatu i ngā ritenga o ngā hononga i roto i te ao atua, ko te pai me te kino, "ko te raruraru ko te raru, ehara ko te tangata" (Monk, 1997) I roto i ngā āhuetanga tūkinō o ngā matua ki ā rātau tamariki, me momo tukuihotanga, he whakapaparanga tō ēnei momo mahi, o te patu, me te takahi. Ko tētahi pūkenga pai mō te kaimahi toko i te ora, ko te whakamahi i te pūrākau hei tātari, hei whakakaha i te mātauranga (Monk, 1997). Ka kite anō tātau i ngā mahi wetewete i te pūrākau, ki te tautuhi i te whanonga manaaki, ka poipoia, ka whakamahia hei wāhanga whakaora. I roto i taku tuhinga rangahau, ahakoa e rerekē ana te kaupapa, he ōrite ngā whāinga o te whakahāngai i te pūrākau i roto i ngā mahi mātauranga hei tātari i ngā hua o ngā pūrākau, me te tautuhi i ngā putanga ako pai.

Te Āhua o te Tamariki

Ko te ahua o te tamariki he momo whakamātautau, ā, he maha ngā momo 'whakatakotoranga whakaaro' i tēnei whenua i te wā e torotoro haere ana ngā tamariki, e whakamātau hoki ana i ngā taiohi. Mā te 'whakatikatika', me te 'whakatika' a ngā kaiako, a ngā hoa takaro me te whānau whānui me ngā hoa, e puta ai te tamaiti ki te ora. Ko tā rātau mahi he whakapūmau i tētahi tūnga arohaehae e werohia ai ngā huarahi mā te whakatūpato, me te whakapae (Burr, 1995). Ko te wāhanga tēnei e whakaatu ana i te kaha ki te moemoeā, te hanga huarahi me te hiahia ki ngā tumanako pai. Ka patai ngā tohunga ratonga hapori ki ngā whānau, he aha ngā moemoeā e hiahiatia ana e rātau ki te whakatūtuki i runga i te kaupapa ka taea (Elkington, 2011). He maha ngā tauira o ā tātau pūrākau e akiaki ana i ngā kaupapa tūmanako, i ngā moemoeā me ngā wawata. I a au e kaiako ana, he mea nui te tūhura i ā tātau kōrero tuku iho hei huarahi aromatawai i te mātauranga i heke mai i o tātau tūpuna.

Te Āhua o te Rangatahi

Ko te āhua o te rangatahi, ko te āhua o te mana motuhake, ko te tino rangatiratanga tērā. Kei roto i te kāwanatanga ngā whiringa me ngā whakatau, tērā pea ka awehia tēnei āhuatanga e ngā mahi ako me ngā whakatau hononga.

Te Pū, Te Weu, Te More, Te Aka, Te Tipuranga

E kōrero ana te whanautanga o Ranginui raua ko Papatūānuku mō te ‘koingo me te rapu,’ mō te māramatanga i kitea e ngā tama e piri ana i waenganui i o rātou matua. I whakahāngaitia e (Elkington, 2011) tēnei mahi ki ngā mahi hapori, arā, me pēhea e tautokona ngā whānau e raru ana. Hei tauira, ko te tautuhi i te take. Ko te Pū, i roto i te kaupapa o te mana motuhake, he mea nui ki te whai i te mauri ora. Ko te weu, hei whakamārama i te whakaaro, ahakoa te uaua. Ko te mahi a te ratonga hapori, ko te waihanga i ‘te more’ e tipu ake ai te ‘aka’, kia tipu ake hoki ai te ‘tipuranga’, kia tūtuki pai ai ngā pūrākau, ngā kōrero tuku iho, me ngā moemoeā. Ko ia wāhanga o te whakapapa, e rite ana ki te āhua o te rangatahi, arā, ko te mea pai rawa atu i roto i te pūrākau ko te mana motuhake.

Te Āhua o te Pakeke

Ko te ‘āhua pakeke’ te āhua o te arotakenga e kīa nei ko te whakaaronga. He āhua tēnei e pā ana ki ngā whakaaro o te 'arotake' me te 'whakaputa' i ngā wheako. Ka hangaia te mātauranga i roto i ngā taunekeneke o ia rā i waenganui i ngā tangata, ā, ko te kōrero tahi mō nga mahi o ia rā, ko ngā hua hoki o ngā hononga hapori i waenganui i nga tangata me o rātau mahi (Burr, 1995). Ko te aranga ake o ngā tikanga whakaora me te pupuri i ngā tikanga, pēnei i te pōwhiri me te tangi, ka taea te whakawhiti tikanga mātauranga mai i ngā whakatipuranga ki tērā whakatipuranga, mō te oranga tonutanga, me ngā taonga tuku iho.

Te Āhua o te Kaumātua

Ko te āhua o te kaumātua, e tohu ana i te āhua i te manaaki i te whānau. Kei roto i te pūrākau te whanaketanga o te tangata me ōna maharatanga. Ko ngā taonga tuku iho kua tukuna, ka ‘whakaputahia ano’ ki wētahi atu, ā, ko te nuinga o ngā mokopuna, tamariki, me ngā hoa ērā e kawē tonu ana i aua taonga rā. Ko te Pūrākau te pūtake hei whakahānga i ngā kōrero tuku iho, kia whai whakaaro ai, kia whai tikanga ai mō tō tātau oranga. I roto i te whakamahinga, i ngā tohunga ratonga hapori me ngā whānau e pā ana ki te raruraru, ka ahu whakamua te pūrākau ki te taha o ngā whakaaro o te hononga ki te Atuatanga-i-mua e whakaatu ana i te oranga me te atuatanga i roto i te ao, ake tonu atu i mua i te hangatanga o te whenua.

He Kōrero Whakamutunga

Ko te āhua o te pēpi, he tiaki, ko te āhua o ngā tamariki he whakamatautau, ko te āhua o te rangatahi, he tino rangatiratanga me te mana motuhake. Ko te āhua o te pakeke, ko te arotake, ā, ko te āhua o te kaumātua, he āhina i te whanau, e ahu whakamua hoki ana ki te atuātanga-a-muri. Ka taea e ngā tohunga ratonga hapori te whakaatu i ngā uara me ngā whakapono o te Māori i roto i ngā mahi, e huri ai te oranga o te whānau i roto i ngā raru, mā te whakamahi i ngā koha o te wairua me te aroha, ka timata mai i te atuātanga-i-mua ka mutu ki te atuātanga-a-muri, e ai ki ngā kōrero kua whakatauhia mō te kaupapa o tēnei tuhinga roa.

Ko te pūrākau i hangaia hei whakamahi mā ngā kaimahi e whakaata ana i ngā uara me ngā whakapono o te Māori mō ngā ratonga hapori, me te mahi mātauranga i roto i ngā hapori. Ko tā rātau kaupapa matua, ko te whakaputa hua ki ngā mahi hapori i waenga i ngā whānau e raru ana, te titiro ki ngā ngoikoretanga o te Māori i roto i ngā hapori, te tūkinu tamariki, te mauhere me te whakamomori. Ko te mātauranga Māori he mea matua i roto i te ao onāiane. Kua kitea te maha o ngā hua o te pūrākau e hāngai ana ki ngā kaupapa maha. Ko te upoko rangahau e whai ake nei, he tiro tiro ki ngā tāhuhu kōrero o ngā iwi Māori me te pūnaha Mātauranga o Aotearoa.

Te Wāhanga Tuawhā: Te Kura i Tiki mai i Hawaiki

He Kōrero Whakataki

I tirotiro tēnei wāhanga ki te hītori o te mātauranga o ngāi Māori ki Aotearoa, arā, ki te hītori o te pēhitanga o o tātau mātauranga Māori, o te reo Māori me ngā pakanga ki te whakarauora i ngā 'kura i tiki mai i Hawaiki'. Ki tā (Simon, 1998), he maha ngā tuhinga mō te hītori o ngā kura, mō ngā iwi Māori o Aotearoa. Ko te kura Mīhana tuatahi i whakaturia e te 'Te Rōpū Hāhi Mīhana' i te **tau kotahi mano, e waru rau, tekau mā ono**, ki Rangihoua. I te tau kotahi mano, e waru rau, e whā tekau mā whitu, ko te 'Ture Mātauranga' i whakarato i te tautoko ohanga i ngā kura Mihinare. He pai ngā whāinga o te Ture Mātauranga ki a Kāwana Kerei, me te whakaurunga o ngā kura noho, ina koa, ki te tango i ngā tamariki Māori i o rātau kāinga "kia tere ai te ako i ngā tikanga a te Pākehā" (Barrington, 1970, wh. 59). Heoi, i te tau 1867, ka ahu whakamua te whakatūnga o te kura a te kawanatanga mō ngā tamariki Māori i raro i te Ture Kura Māori (Native Schools Act, 1867) i timata ai te kura koroniara mō ngā tamariki Māori. I timata ngā kura mīhana nei i ngā tau e 61 i mua i te whakatūnga o ngā kura mō te iwi whānui. Nā te Ture Whakaakoranga o te tau 1877 (Education Act, 1877) i whakatūria ai he tikanga ā-motu, ā, he kore utu.

Ki tā (Binney, 1968), ko whāinga matua o te whakatūnga o ngā kura Mihinare i raro i te maru o te 'Rōpū Hāhi Mihinare', he whakakaiāriki i te iwi Māori kia pai ai te whakahaere i ngā mahi Karaitiana. Ko ngā painga o te hāpori Pākehā i whakaurua hei āwhina i te "tāmitanga i ngā tangata whenua", arā anō, ki te te 'Rōpū Hāhi Mihinare', kia whakapūmautia, kia whakaaetia hoki ngā mahi Karaitiana.

I hāngaia te pūnaha mātauranga kia whakapākehātia te iwi Māori e ai ki ngā tikanga, ki ngā whakaaro, me ngā mahi a te koroni. I tohu tēnei mahi i te hiahia ki te whakatū i tētahi "Ingarani iti" ki te koroni. I whakatūria ngā Kura (Native schools) i waenganui tonu i ngā hāpori Māori e ngaro ai ngā āhuatanga o te ao Māori, o ngā whakapono, o ngā tikanga, o ngā uara, me ngā hononga wairua e hono ai te tangata ki a rātau anō, me te hononga ki te taiao hoki (Smith L. T, 1986).

Te Tūāpapa Mātauranga Māori

I te tau kotahi mano, e iwa rau, e ono tekau mā tahi, ka puta i te tumuaki o te Tari Māori, i a Jack Hunn, te whakaaro kia waihangatia te Tūāpapa Mātauranga Māori hei whakatairanga i te reo Māori ki ngā kura tuarua me te whare wānanga. He maha ngā iwi puta noa i te motu i tautoko i te Tūāpapa Mātauranga Māori, ā, he maha hoki ngā kōmiti mahi moni, whakatairanga hoki i te kaupapa nei ki ngā whānau me ngā hapū. Hāunga ngā whakaheke tōtā a ngā rōpū Māori ki te tūāpapa nei, he iti noa iho ngā tāngata Pākehā i tahuri ki te āwhina i a rātau, ā, i tōna mutunga iho ka tīkoki te kaupapa.

Kia Ita ki te Reo

Ko tā Hunn he whakatairanga i ana whakaaro kia taka mai te reo Māori ki raro i te mātauranga Pākehā. Ki tāna, otirā, ki te nuinga o te Pākehā, kāore i tino whai hua te reo Māori, engari anō ngā Māori. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e whitu tekau mā toru, ka takoto te petihana a Ngā Tamatoa me ētahi atu rōpū ki te Whare Paremata kia whakamanahia te reo Māori ki ngā kura katoa o te motu. Nō te tau kotahi mano, e iwa rau, e whitu tekau mā rima, ka tīmata te whakaaetia o ngā ākongā reo Māori ki ngā kura whakangungu kaiako. Whai muri i te tau kotahi mano, e iwa rau, e whitu tekau mā ono, ka whakaurua ēnei kaiako ki rō kura tuarua whakaako ai (Te Ara, 2020).

Ngā Kura Māori

Mai i ēnei tīmatatanga, ka whanake haere te pūnaha mātauranga Pākehā me ana kaupapa here whakauru, me te whakaurunga mai o te kaupapa "Whakapākehā" i te pūrongo a Hunn i te tau 1960 (Simon & Smith, 1990). I puta i te pūrongo a Hunn te hiahia kia "whakakotahitia ai ngā kaupapa Māori me kaupapa ngā Pākehā hoki, kia kotahi ai te motu (Hunn, 1960). Karekau he tātaritanga, he wero rānei, o ngā hangahanga tikanga mō te pūnaha ake. Ahakoa he whakarāpopoto noa iho te hītori nei o ngā kura nei, he tirohanga ēnei e mārama ai te tangata ki ngā whanaketanga onāiane, ki ngā kaupapa ako Māori me te whakawhanake a te iwi Māori i ētahi atu wāhi mātauranga, pēnei i te kōhanga reo, i te kura kaupapa Māori, i te Whare Kura me te Whare Wānanga.

Ko te kaupapa Māori he rautaki mana motuhake e kitea ana i roto i ngā mahi mō ētahi kaupapa matua. Kua whakamahia e te kōhanga reo me ngā kura kaupapa Māori ngā mātāpono kaupapa Māori ki te wero i ngā whakaaro auraki, arā, kia whakaritea tētahi huarahi 'mō Ngāi Māori mā te Māori' hei whakaako i ngā tamariki Māori, me ngā hapori hoki.

Ko te kōhanga reo he whare kohungahunga e rumakina ai ngā tamariki ki te reo me ngā tikanga Māori i roto i te taiao e tautoko ana i te ahurea me te taiao whakahaumaruru hoki. I whakatūria ēnei whare kohungahunga hei rautaki mō te ahurea me te whakarauora i te reo me ngā tikanga Māori. E ai ki a (Bishop & Glynn, 1998), ko te kōhanga reo te hua o te hiahia o ngā hapori Māori ki te “mātauranga e pupuri ana i o rātau ake āhua noho, reo me ā rātau tikanga, me te whakanui ake i te oranga, te mana motuhake me te mana taurite hoki” (Bishop & Glynn, 1998, wh.5).

E ai ki a (Smith G. H, 1997) i whakatakoto tuatahitia te whakaaro mō te kōhanga reo i te hui a ngā rangatira Māori i te tau kotahi mano, e iwa rau, e waru tekau. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e waru tekau mā rua, i whakatūria te kōhanga reo tuatahi ki te rohe o Te Whanganui a Tara, arā, ko Pukeatua Kōhanga Reo. Mai i te whakatūnga o tēnei kōhanga reo, i tere te tipu o tēnei kaupapa, ā, he maha ngā kōhanga e tū ana ināianei puta noa i Aotearoa me ētahi o ngā hapori taiwhenua, me ngā taone nunui. E herea ana wēnei kōhanga reo e tā rātau kaupapa matua, e whakarato ana kia poipoia, kia whakarauorahia hoki te reo me ōna tikanga. Ka whai wāhi ngā whānau ki te whai i ngā mea e akohia ana e ngā tamariki, me pēhea e ako ai, me te hunga hoki e whai wāhi ana ki taua akoranga (Bishop & Glynn, 1998). Ko te mea matua, kia āwhinatia e te whānau ngā mahi whakaako a te kōhanga i te kāinga mā ngā tikanga Māori, mā te whai wāhi rānei ki te kōhanga reo. Ahakoa te aha, ko te kaha me te kotahitanga o te whānau, te tuarā o te ako me te poipoi i te tamaiti.

I ahu mai tēnei whakaaro i runga i ngā tikanga ako o mua, i whai wāhi nui ai te whānau ki te ako i te tamaiti. He maha ngā huarahi i angitū ai te kōhanga reo, hei kaikawe i ngā kaupapa tōrangapū me ngā mahi tōrangapū (Smith G. H, 1997), hei huarahi whakahaere i te mana motuhake, i te mana whakahaere me te tino rangatiratanga (Bishop & Glynn, 1998), hei rautaki angitū hoki. Ko te mea ka puta mai, ko ngā tauira Māori e matatau ana ki te reo Māori, e mau ana ki tō rātau tuakiri. I muri mai i te whakawhanaketanga o te kōhanga reo, i kitea te hiahia kia whai huarahi ai te hunga kua puta i te kura, kia haere tonu tēnei mātauranga kaupapa Māori.

Karekau ngā kura o te kāwanatanga i kaha ki te whakatutuki i ngā hiahia o te hunga i puta mai i ngā kōhanga reo, ā, ko te angitū o te kōhanga reo hei huarahi ki te whakapakari i te matatau o te reo. Kaore hoki ngā taiao o ngā kura Pākehā e pai ana ki te tiaki i wēnei pūkenga, i ēnei

tauirā e puta i ngā kōhanga reo. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e waru tekau mā ono, ka whakatauhia e tētahi rōpū whānau e hono ana ki ngā kōhanga reo kia tangohia ā rātau tamariki i ngā kura a te kāwanatanga, me te whakaaro atu ki tētahi atu huarahi e kīia nei ko te 'kura kaupapa Māori. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e waru tekau mā rima, i whakaturia te kura Kaupapa Māori tuatahi ki te marae o Hoani Waititi (Nepe, 1991), ka whakahaeretia i waho o ngā kura o te kāwanatanga. I te tau kotahi mano, e iwa rau, e iwa tekau, ka whakaurua ngā kura kaupapa Māori ki roto i te ture, ka noho hei huarahi kē mō ngā kura a te kāwanatanga. Ko te kaupapa o te kura kaupapa Māori i ahu mai i te whakarauoratanga o te reo me ngā tikanga Māori i te taha o te kōhanga reo.

Te Aho Matua

Ko Te Aho Matua te kaupapa rapunga whakaaro e arahi ana i ngā kura kaupapa Māori, i ahu mai i ngā tikanga Māori, me ngā tikanga ako o mua. Ko ngā mahi tautoko a te whānau, he mea nui i ngā kura kaupapa Māori, pēnei i te kōhanga reo hoki. I whakarite ēnei kaupapa e rua i tētahi taiao ako e whakamāori ana i te ahurea me ngā tikanga Māori, ā, he mea hanga noa, i hangaia hoki i runga i ngā rapunga whakaaro Māori, mā te Māori e whakahaere anō te Māori. Kua angitū ēnei kaupapa ki te whakaorauora i te reo, ki te whakatipu i te tuakiri o ngā tamariki Māori hoki. E whakaatu ana tēnei kaupapa i te mana o te kaupapa Māori hei rautaki wawaotanga. I rangahaua tuatahitia e Graham Hingangaroa Smith te tohu o ngā kaupapa Māori kei roto i ngā kura kaupapa Māori i waenganui o te tekau tau atu i te tau 1980, me te aha, nānā te huarahi i para e tipu ake ai ētahi kaupapa anō e hāngai ana ki ngā kaupapa Māori e whai ana ki te whakarereketanga i ngā wheako mātauranga o te iwi Māori. (Smith G. H, 1997).

Nā ngā mahi tōmua a Graham Smith, i whakaaturia e ia he tikanga motuhake e taea ana ki te kōhanga reo me ngā kura kaupapa Māori, e tautoko ana i te whakaakoranga Māori. Nā te whakawhanaketanga o te kōhanga reo me ngā kura kaupapa Māori, kua tū ngā iwi Māori ki tētahi tūnga, ehara i te mea kō ngā whakamāramatanga o te kaupapa Māori anake te mea nui, engari, he nui ngā nekehanga ki te tautuhi i ngā tikanga whakaakoranga Māori. Ko te whakawhanaketanga o 'Te Aho Matua', e whakaatu ana i ngā tikanga Māori matua, i ngā tikanga me ngā huarahi ako e pou here ana i te mātauranga kaupapa Māori. Ki tā Smith, ko te 'ākonga Māori' te huarahi whakaako me te ako a te Māori.

Ko tā te ākongā Māori he whakanui i te hononga o te whakaako me te ako. Ki te titiro a te Māori ki te ao, ko te ‘whakaako’ me te ‘ako’, he kotahi te whakaaro. Nō reira ko te kupu Māori mō te ‘ako’ (learn) ko te ako, ā, ko te kupu Māori mō te ‘ako’ (teach) ko te ako. He rerekē tēnei whakaaro ki ngā whakaaro o Tauīwi e kī ana ko te whakaako me te ako, he taonga motuhake. (Smith G. H, 1987).

Ko ngā kaupapa ako o te kōhanga reo kei roto i te hanganga o te tauira Maori. He mea matua te Ako Māori i ngā mātauranga kaupapa Māori.

Ki tā Nepe, ka takea mai te mātauranga Māori i te reo Māori, arā, ka haere ngātahi te reo Māori me ngā mātauranga Māori. I ngā mahi whakaora i te reo Māori, he mea nui ki te whakamārama i te mātauranga Māori. E ai ki a ia, i ahu mai te mātauranga kaupapa Māori i te taha tinana me te taha wairua e tino whakamārama ana i tā te Māori titiro ki tēnei ao (Pere & Puketapu, 1999). Nā tēnei whakaaro, ka whakaawengia te iwi Māori ki te whakaaro, ki te mōhio, ki te taunekeneke me te whakamāori i te ao. Mā te reo Māori e whakamana ai te tauira ki te ruku i te hōhonutanga o te mātauranga Māori, kia mōhio ai ia ki ngā tikanga matua o te mātauranga (Nepe, 1991).

Ngā Kura kaupapa Māori o Te Aho Matua

I whakarāpopotonga e te Komihana Mātauranga Māori ngā tauwehenga matua e hāngai ana ki ngā kura kaupapa Māori. I whakatūria e te Minita mō ngā take Māori, e Tau Henare, ngā tūranga Mātanga Reo e ono, i te tau kotahi mano, e iwa rau, e iwa tekau mā whitu. Ko te tino whāinga o te Komihana, he whakarongo, he tātari, he whakaatu hoki i ngā whakaaro o te iwi Māori, ā, kia kuhuna ai ēnei ki ngā tohutohu ka tukuna e rātau ki te Minita.

I tohua e te Komihana te maha o ngā kura kaupapa Māori, i iti noa ngā take whanonga me te tautoko nunui a ngā whānau. I roto i te Pūrongo Tuatoru (Pere & Puketapu, 1999) i matapakihia e ngā kaiwhakahaere ētahi momo takawaenga me ngā take angitū i ngā kura kaupapa Māori. Mai i te tau e rua mano mā tahi, e mahi tahi ana te Tari Arotake Mātauranga ki Te Rūnanga Nui o Ngā Kura Kaupapa Māori o Aotearoa (Te Rūnanga Nui) ki te whakawhanake me te aroturuki i tētahi tikanga arotake mō Te Aho Matua i ngā kura kaupapa Māori.

E noho pūmau ana Te Rūnanga Nui me te Tari Arotake Mātauranga ki te whaiwhakaaro ki ngā tikanga me ngā mātāpono o Te Aho Matua, arā, kia hāngai ki ngā mahi arotakenga whānui a te Tari Arotake Mātauranga. Kei ēnei tikanga e rima, ngā mātāpono: (Education Review Office, 2001):

- Ko te arotake ā-waho e ahu mai ana i te arotake i roto i te kura
- Ko te tukanga arotake e ahu mai ana i ngā kōrero.
- Ko ngā paearu arotake e ahu mai ana i ngā mātāpono o Te Aho Matua.
- He māramatanga ki te āhua o te reo Māori (kei roto i te kura) i roto i te horopaki o ngā mahi a te Māori ki te whakarauora me te whakaora i te reo Māori.
- He māramatanga kei te puta te tukanga whakawhanake marautanga i roto i te horopaki o ngā mahi a te kura kaupapa Māori, ki te whakaaro anō ki te mātauranga Māori me ngā tikanga Māori.

Ahakoia kei te tautoko tonu ēnei mātāpono e rima i ngā tikanga, kua whakarerekētia ngā kōrero ki te whakaata i ngā huarahi rerekē o te aromātai me te whakarite kia tika ngā tikanga e ai ki ngā hiahia o ngā kura kaupapa Māori o Te Aho Matua. He tukanga mahi tahi tēnei arotake, e tipu ai ngā tikanga ki te taha o ngā tikanga arotake o te Tari Arotake Mātauranga mō ngā kura auraki. I mahi tahi te Tari Arotake Mātauranga me Te Rūnanga Nui ki te whakahou i te pou tarāwaho mō te arotake me te aromātai i ngā kura kaupapa Māori o Te Aho Matua. Arā, kia puta ngā tikanga pakari e hiahiatia ana e te katoa. Ko ngā tohu aromātai mō ngā arotakenga i roto i ngā kura kaupapa Māori o Te Aho Matua, e noho ana ki te taha o te poutarāwaho ki te whakarato rauemi mō ngā āpiha arotake me ngā kura.

Ko te tino uaratanga kei roto i ngā wāhanga o Te Aho Matua, e whakaatu ana i ngā hua mō ngā tauira. Kei ia wāhanga tētahi tauākī matua e arotahi ana ki ngā putanga ākongā. Ko ngā tauākī e whakarāpopoto ana i ngā tohu ka whai ake. Ko ngā wāhanga o te pou tarāwaho (ko ngā tohu matua) e whakaae ana ki te rerekētanga o Te Aho Matua, o te kura kaupapa Māori. Ka tirohia ngā āhuatanga o te ahurea me te mōhio ki te hiranga o ngā raraunga kounga i tēnei taiao mātauranga. E mōhio ana te Tari Arotake Mātauranga ki ngā uara o ngā whanonga me ngā mahi a te whānau.

Kei ngā tauira o ētahi o ngā whanonga a ngā tauira, e kitea ai ngā mahi, ngā whakapono a te whānau/kaimahi e whai hua. Kua whakarārangiāhia te rangahau me te ariā hei tūāpapa mō ngā

whakaaro matua, ngā whakapono me ngā mahi. Ko te arotahi, ko te tauira, ko ngā hua e hiahiatia ana i Te Aho Matua, me ngā mahi, nga whakapono hoki o te whānau e whai hua ana. Anei e whai anke nei ngā wāhanga o Te Aho Matua:

Te Ira Tangata

Ka whakawhanake te tauira i te oranga tinana, wairua me te oranga aronganui, te mōhio hoki ki tōna motuhaketanga me tōna mōhio ki te whakaute ki a ia anō, me ētehi atu anō hoki. Kia marama rawa te hunga whakaako ki te āhua o te tangata, kātahi anō ka taea e ia te hanga kaupapa whakaako i te hunga tamariki. Kia tau te mauri o ngā tamariki, me te tapu, te wehi, te whatumanawa, te ngākau, me te pūmanawa hoki. E tino motuhake ana wēnei āhuatanga katoa, me te mea hoki, ko te kakano i ruia mai i Rangīātea, e kore ia e ngaro. Ko tā ngā matua, ngā whānau, ngā kura hoki, he āwhina, he whāngai, he whakaako hoki i te tamaiti kia tupu ora ai tōna katoa i roto i te tika me te maungarongo (Education Review Office, 2007).

Te Reo Māori

Me mōhio te tauira ki te whakaaro, ki te kōrero, ki te pānui me te tuhi i roto i te reo Māori me te reo Ingarihi. He tapu ngā reo katoa, ko te reo o ngā matua tūpuna tuatahi, ko te reo o tauiwi tuarua. Kia ōrite te pakari o ia reo, kia tu kaha ai ngā tamariki i roto i te ao Māori, i roto hoki i te ao o Tauiwi.

I runga i tēnei whakaaro, kia tere pakari ai te reo o ngā tamariki, me whakahaere ngā mahi katoa o ngā kura i roto i te reo Māori. Tae atu ki ngā tamariki hōu ka timata ki ngā kura nei, me kōrero Māori katoa, i ngā wā katoa. Ko te mea nui, kia noho wehe ngā reo e rua. E tika ana, mā te hunga tino mōhio ki te reo Māori, ki te ao Māori hoki, e arahi ngā tamariki i roto i ā rātau mahi. Engari kia tika anō te ngākau me te wairua o tēnei hunga, me whakapono hoki ki te kaupapa whānui o ngā kura kaupapa Māori.

Ngā Iwi

E tau ana te tauira i roto i te mōhiotanga ki ngā herenga whakapapa me ngā tūmanako, me ngā wawata o te whānau, o te hapū me te iwi hoki. Mō te nuinga o ngā tamariki, he nui kē ngā iwi. Tērā pea ki ētahi, kotahi anake te iwi, engari ko te mea nui kia mōhio ngā tamariki ki o rātau ake iwi, hapū, whānau hoki. I tua atu o tērā, kia mōhio hoki ki te katoa o ngā iwi, tae noa ki a Tauiwi.

No reira, he mahi nui tērā te whai haere i ngā whakapapa hei here i ngā tamariki ki o rātau ake whānau, hapū, iwi, mātua tūpuna hoki. I tua atu i tēnā, ko te mōhio ki ngā tūhonohono ki wētahi atu o ngā iwi. E tika ana kia tū whakahihī te tamaiti i roto i tōna ake iwi, engari, kia whai koha anō ki ngā iwi katoa. Kia mōhio ngā tamariki ki ngā rohe, ki ngā waka, ki ngā kōrero tuku iho, ki ngā pūrākau, ki ngā pakiwaitara, ki ngā tikanga, ki ngā waiata, ki ngā āhuatanga katoa o tōna ake iwi.

Te Ao

Ka mōhio te taura ki ngā tirohanga onāiane me ngā tirohanga tuku iho o te ao Māori, te ao whānui, te ao kikokiko me te ao tūroa. Ko tōna ake kāinga te ao tuatahi me te kura tuatahi o te tamaiti. Kia wātea ngā tamariki ki te kapo i ngā painga, i ngā māramatanga katoa o te ao whānui. Ko te whai haere tonu i ngā kōrero tuku iho a ngā mātua tūpuna e pā ana ki te tīmatanga o te taiao. Kia whai koha ngā tamariki ki a Papatūānuku raua ko Ranginui me ā raua tamariki e tiaki nei i te hā o ngā moana, o te whenua, o te rangi me o rātau āhuatanga katoa (Education Review Office, 2007).

Ngā Āhuatanga Ako

Ko ngā āhuatanga ako katoa he mea mahi i roto i te koanga ngākau, me te whakaihiihī hinengaro. Ko te tino painga o te karakia he mea whakatau i te wairua, he whakawātea i te whatumanawa me te hinengaro, he whakarata i te ngākau, he whakataka i ngā raru, kia ngawari ai te uru atu ki te mahi kua whakaritea hei mahi. He mea whakaihiihī i te tamaiti, te noho o te pakeke ki tōna taha hei toko mōna i roto i ana mahi. Hēoi anō, ko te āwhina, ko te tautoko i a ia. He mea nui, te noho wahangū me te whakarongo ki ngā tamariki. Mā te mau o tēnei tuāhua e rongō ai ngā tamariki ki te hōhonutanga o te kōrero. Ka whakahihiko te hinengaro o te akonga ki tētahi taiao e pai ana ki te ako. I kitea e (Bishop, 2006) te kounga o ngā hononga mātauranga, te tino pūtake, e pā ana ki te ekenga mātauranga o ngā taura Māori. Ka tutuki pai te angitūtanga o te mātauranga, ina, ka whakaaturia te whakaaro o te kura, me ngā hanganga me ngā pūnaha whakapaipai ahurea o ngā ākongā.

Te Tino Uaratanga

Kia mau, kia noho whakaaraara, kia noho koi te hinengaro o te tamaiti ki ngā mea katoa hei arahi i a ia i roto i te ao hou, kia pai ki te whakarongo, ki te whakaaro, ki te kōrero, ki te pānui, ki te tuhi i roto i te reo Māori, i roto i te reo o Tauīwi hoki. Kia tupu ngā āhuatanga tuku iho o tōna pūmanawa ki ngā tihi teitei o te taumata. Kia noho ohoho te auahatanga i

roto i ngā mahi waihanga i tōna ao. Kia noho tuwhera te ngākau o ngā tamariki ki te hari, ki te koa, ki te aroha, arā, kia ngakau nui, kia ngākau mahaki. Kia rangona tōna ihi, tōna wehi, tōna tapu. Kia tupu tōna mana me tōna rangatiratanga (Education Review Office, 2007).

I kitea e (Bishop, 2002) ngā kaiako e whai hua ana ki te whakarite i ngā horopaki ahurea. E tika ana ki te ako i ngā hononga manaakitanga i waenganui i ā rātau tauira me o rātau whānau. Otirā, mā te akiaki i ngā tauira ki te manaaki me te whakaute, tētahi ki tētahi, me te tuku i ngā kaupapa o te whānau hei arahi i a rātau mahi, ka puta rātou ki te ora. Me te mea anō, kia noho haumaruru te ahurea o ngā tamariki Māori, kia whakanuia te hiranga o te wairua, inā, ki te kore, karekau e taea e te tangata te whakakoi i te tino tuakiri. Ka kitea te uaua o te whakaakoranga Māori. He pērā anō te whakaaro, kāore e herea te tikanga kaupapa Māori ki tētahi marautanga, ki tētahi wāhanga hoki, engari, he mea kawae e te tikanga me te whakawhiti ki ngā momo horopaki. Ko te mea nui ko te whakapūmautanga, ko te whakamahi me te ako, kia taea ai te tuitui ngā tini hua mō te tikanga Māori i runga i ngā huarahi e tika ana mō te whakaako me te ako. Koia te whakaaro ki te ‘ako’.

Ko ngā kaituhi iemea ana, ehara i te whakaakoranga Māori i te mea hou, engari i ahu mai i ngā kōrero o mua, i ngā mātauranga Māori i ahu mai i ngā mano tau, e pā ana ki te kōrero me te mahi. Ko te kaha me te pono ki te titiro ki ngā wā o mua mō ngā whakautu (me ngā mea kei te heke mai) te take i tino nui eke ai te mātauranga Māori. E tohu ana hoki ngā tuhinga, ko ngā momo kura nui i kuhu atu ai te iwi Māori i te timatanga o te rau tau, 1800, kāre i whai hua ki te nuinga o te iwi Māori. E tohu ana ngā tuhinga kaupapa Māori, ko te whakautu kei roto i a tātau, kei roto hoki i te reo me ngā tikanga Māori. Kia angitū ai ngā tauira Māori, me whai mana nui te iwi Māori, te reo, ngā tikanga me ngā wawata o te Māori, pērā i ngā mātāpono o Te Marautanga o Aotearoa.

Te Marautanga o Aotearoa

I whakaūtia e te ariā o Te Marautanga o Aotearoa ngā wawata kia tū kaha ai te ākongā, kia tupu ai hei ākongā mātau, hei ākongā whakawhitiwhiti whakaaro i roto i te ao Māori, e whai oranga ai tōna hinengaro, tōna tinana, tōna wairua, me tōna pūmau hoki ki tōna tuakiri, ki tōna tūrangawaewae. Kei a ia ngā pūkenga, ngā mōhiotanga hoki e whai wāhi atu ai ia ki te hāpai i te iwi Māori me te ao whānui.

E tautuhi ana Te Marautanga o Aotearoa me pēhea te hono i te tirohanga Māori ki te taiao ako o ngā tamariki i ngā kura e ako ana ki te reo Māori. Me tīmata mai i ngā ākonga, i ō rātau mōhiotanga, pūkenga, uara hoki, hei whiriwhiri i ngā wheako ako o te kura. E whakatau ana Te Marautanga o Aotearoa me whai wāhi ngā tikanga Māori i roto i ngā āhuatanga ako. Ko te kāinga, te hapori, te ahurea, te hapū o te ākonga e whai wāhi ana i roto i te mātauranga o te kura. Kia angitū ai te puta o ngā ākonga, me pūmau te mahi tahi a te kura, te kāinga, te hapū, te iwi me te hapori (Te Kete Ipurangi, 2022).

Kei te tautoko Te Marautanga o Aotearoa i te tuakiri ahurea me ngā taonga tuku iho a ngā ākonga me ō rātau whānau. Kei te tautoko hoki Te Marautanga o Aotearoa i ngā taiao ako o ngā kura tuatahi me ngā kura tuarua. Me wātea ngā ākonga katoa ki te whakawhanake mōhiotanga i roto i ngā wāhanga ako me ngā pūkenga. Mā tēnei momo ako, ka āhei rātau ki te kake ake ki te tihi o ō rātau ake pūmanawa, ki te mahi i runga i te tōtika, i te whai hua anō i roto i te hapori Māori me te ao whānui. E iwa ngā wāhanga o te marautanga nei.

Te Reo Māori

Ko te tūāpapa o tēnei wāhanga ako, ko te tūhononga o ngā tini āhuatanga reo ā-waha, ā-tinana, ā-tā hei whakakāhahu i te whakaaro, i te wairua, i te kare ā-roto hoki kia hāngai ai ki ngā tikanga me ngā ture o te reo Māori. Ko tā te reo Māori he aro ki te mana motuhake o te tamaiti me ōna takenga katoa, takenga reo, takenga tangata, takenga tikanga, takenga wairua. Ko te reo te whakapuakitanga o te whakaaro. Ka noho tahi te whakaaro me te reo (Te Kete Ipurangi, 2022).

Mā te reo Māori e whakaatu te motuhaketanga me te takenga mai o te tamaiti, ahakoa te reo, te tangata, te tikanga, te mahi, mā te akonga i ngā pūrākau, me ōnā kura i huna. Ko te reo te whakapuakitanga o te whakaaro, nā reira, ka hono te whakaaro me te reo. Me whakawhanake te taumata teitei o te matatau ki te reo e taea ai e te akonga te eke ki tōna taumata katoa i roto i ērā atu wāhanga ako.

Te Pāngarau

I whakamāramatia e te (Te Kete Ipurangi, 2017) wēnei momo kōrero mō te kaupapa pāngarau, i roto i te roanga o te wā, ka whanakehia e ngā iwi katoa te mōhiotanga ki ngā āhuatanga rerekē o tō rātau ao e whai pānga ana ki te mahi, ki ngā pānga rau. Koirā te pūtaka o te mātauranga pāngarau, nā te mea, he tino mōhio ngā tūpuna ki te mahi pāngarau, ā, e kitea

ana tēnei i roto i ngā momo ao o ngā tamariki a Rangi rāua ko Papa. He mea nui tērā mātauranga ki a rātau, i roto ngā momo mahi, pērā i te hanga whare, i te whakaterere waka me te whakaterere i te waka i te au moana, me te mahi māra kai. I te taenga mai o te Pākehā, i whai wāhi katoa o tātau tūpuna ki ngā huarahi hōu pērā i te tauhokohoko. He mea nui te mātauranga o te Pāngarau e angitū ai ngā tamariki i roto i ngā momo mahi pāngarau. I te roanga o te wā, kua whanake te pāngarau puta noa i te ao, engari kua noho tonu hei kaupapa tino nui i te ao mātauranga, otirā ki ōna wāhanga katoa. Ahakoa huri ki hea, kitea ai te mātauranga pāngarau e whakamahia ana i roto i ngā mahi o ia rā, i roto i ngā kaupapa ako katoa o te kura, i roto hoki i ngā tūranga mahi whānui tonu. (Te Kete Ipurangi, 2022).

Ka whakanuia e te Pāngarau ngā mahi auaha, te whakaaro arohaehae, te whakaaro arorau, me ngā pūkenga whakaaro o ngā tauira, tae atu ki tō rātau kaha ki te whakatakoto rautaki, ki te whakaoti rapanga, ki te arotake me te whakawhitiwhiti kōrero. Ko ngā raruraru me ngā mahi i roto i te pāngarau, me ahu mai i ngā horopaki Māori e mārāma ai ngā akonga. He mea nui, kia harikoa, kia whakahihiri hoki te whakaakoranga pāngarau mō ngā tauira, me te wero i te hinengaro. Me hanga pea e te kaiako tana kōrero ako, kia ngāwari ai, kia mārāma ai, kia whai hua ai ngā pātai me ngā whakamārāma, kia tau ai ngā akonga i roto i o rātau akoranga. Mā te ako i ētahi o ngā ariā o ngā kōrero pūrākau pea, ka ngāwari te ako. Kia rangahautia ngā kaupapa pangarau kei roto i ngā pūrākau, kia rukutia te kura i huna, hei rauemi wheako akoranga mō ngā tauira.

Te Hauora

Ko te oranga te tino pūmanawa i homai ki a tāua ki te tangata. Kei a tāua te tino kawenga ki te manaaki, ki te tiaki i tēnei taonga tuku iho. Ko ā tātou tamariki ngā rangatira mō āpōpō. Mā te tiaki, mā te poipoi ka puta te oranga ki a tātou katoa. Ko tā tēnei wāhanga ako, he whakatuwhera i ngā kūaha o te hauora ki te ākongia kia mātau ia ki te oranga tangata, oranga wairua, oranga hinengaro, oranga tinana, oranga ngākau, tae noa ki te oranga taiiao. Ka whai wāhi te ākongia ki te whakaahua, ki te whakamārāma, ki te whakamātau me te arotake i ngā āhuatanga huhua o te hauora (Te Kete Ipurangi, 2022).

He rerekē ngā āhuatanga o te hauora me te wairua ki ngā tāngata rerekē. Ka taea noa te kōrero mō ngā mea e kawē mai ai te tikanga me te kaupapa ki te ora. Hei tauira, kia taea te whakahānga i ngā hononga ahurea pēnei, ki ngā atua Māori, ngā karakia, ngā tikanga Māori me ngā kōrero pūrākau. Ka taea hoki te ako, ki te whakanui hoki, me te pātai, ko wai tātou,

me te aha tātau, nō hea tātau, ā, me haere tātou ki hea? Ko te mōhio anō, kia ngākau pai ki te tangata, me te whakapau i te wā ki te whakaaro, ki te mahi rānei i ngā mea e harikoa ai te ngākau. Ko te tauira hei poipoi i o tātau wairua, ko te noho ki te taiao, ko te haere ki te hīkoi ngahere, ko te kauhoe ki te awa, ko te hīkoi i te takutai, ko te noho noa ki te whakata.

Ngā Tikanga ā-iwi

I puta ake te wairua o te Tikanga ā-iwi i roto i ngā kupu a Te Whatahoro, arā, te āta titiro ki ngā āhuetanga huhua o te tangata e mārama ai te ākongā ki tōna ao. Ka tirohia ngā mahi a te tangata hei whakatutuki i ōna matea kikokiko, matea pāpori, matea ngākau, matea wairua hoki. Ka ākona te kaupapa o te Tikanga ā-iwi mai i te taumata tahi o te kura tuatahi ki te taumata rima o te kura tuarua. He kōwhiringa te Tikanga ā-iwi, te Hītori, te Matawhenua me te Ōhanga mai i te taumata ono ki te taumata waru o te kura tuarua (Te Kete Ipurangi, 2022).

Ko te Tikanga ā-iwi he whakawhanake i te mōhio tangata ki te kanorautanga o te hapori me te mōhio anō ki ngā hapū, ngā iwi, ngā tikanga, te mātauranga Māori hoki, arā, ki ngā karakia, ki ngā waiata, ki ngā pūrākau me ēra atu mea Māori. Mā tēnei ka mōhio ngā akonga ki whai whakaaro nui ki ngā hapori Māori. Ko te Tiriti o Waitangi me tōna whai take te kaupapa mātua i roto i tēnei wāhanga ako. Ka taea e ngā akonga te whakawhanake i ngā pūkenga whakamārama i tō rātau tuakiri mā te aro ki te tangata, ki ngā huihuinga me ngā awenga pai.

Ngā Toi

Ekehia ngā toi maunga kia whitikia e te toi awe haukura o te atatū, ko te toi ka taea i te ringa hangahanga o te tohunga toi. Ko Toi te uri o Mahara Pohewa. Toi whakaataata e kitea ai ngā uriuri o te hinengaro, mā toi ka rere te toi ora tangata. He toi tupu, he toi ora, he toi i ahu mai i Hawaiki. Kia mau ki te toi hanga whare tangata, okioki i te toi o te maunga. Ko te toi ka ora, ko te iwi ka toitū. E tū ana te haka, he tohu whenua rangatira te haka, te haka a Tānerore. Ko te haka a Hineruhi ka tū i te ata hāpara. Te toi whakaaro, ka ihiihi, ka wehiwehi, ka aweawe te ao katoa. (Te Kete Ipurangi, 2022).

Mā ngā mahi toi e kitea ai o tātau whakaaro, o tātau kare ā-roto, me ā tātau hiahia kia kitea katoatia ngā whakamāramatanga o te ao o mua, o te ao e mōhio ana e tātau, me te ao e hiahia ana kia kitea, kia hopukina, kia whakahuahia mā te reo waiata, mā te toi whakaari, mā te toi ataata hoki. Ko ngā mahi toi e whakawhanake ana i ngā āhua rerehua mai te taha wairua, me te whakahihiri mai i ngā pūrākau, i ngā waiata me ngā mahi whakaari. Ko ngā

mahi toi e pa ana ki te ngahau, ki te katakata, ki ngā hapa, ki te tākaro whakamātautau, ki te pouri me te whaiaro manawanui, ki te whakamātau me te whakatau i tētahi whakaaro, āhua ataata mai, oro mai, whakaari mai, kanikani mai rānei.

Te Pūtaiao

Ko te mātauranga pūtaiao i hua mai i te tangata, i ahu mai i ngā ahurea katoa. Ko te pūtaiao he mātauranga e pā ana ki te ao tūroa me te wāhanga ki te tangata i roto i taua ao tūroa. Ka whakamātau whakaaro hāngai ki ngā wheako tairongo o te ao; he mātauranga hangore, ka tūpono hē, e taea te whakahou. Ka whai tikanga te mātauranga pūtaiao i roto i ngā tūmomo hangarau maha o te ao tangata. Mā te pūtaiao ka anga whakamua te ao Māori. Ka whakahuihuitia ngā whakaaro o neherā, tae noa mai ki ngā whakaaro o ēnei rā, kia puta he mātauranga hou, arā, kia whānui ake te puna mātauranga. Ka whakamanahia ngā tikanga arohaehae mai i te tirohanga Māori. Ka mau haere te ākongā i āna ake ‘kete’, arā, i āna ake tirohanga, ki te mātauranga, hei tūāpapa mō tāna ako i ngā tirohanga a ahurea kē (Te Kete Ipurangi, 2022).

Ka whakamahia te mātauranga pūtaiao ki te whakawhanake i ngā momo hangarau maha i roto i ngā hāpori. Ko te pūtaiao e tautoko ana i te ao Māori hei tiro tiro ki ngā rā kei mua. Mā te hono tahi i ngā mātauranga tuku iho me ngā mātauranga hou, e taea ai e ngā tūranga mātauranga hou te whakawhanake, te whakawhānui hoki. Kei roto ngā mea ora katoa o te tangata i te ngahere i ngā te kararehe, me ēra atu mea. E hono and te pūtaiao ki te nuinga o o tātau atua Māori, ā, ka whai wāhi tātau ki tēnei mātauranga i ā tātau pūrākau, e tohu ana i te tikanga Māori ki te whakarite me te mōhio ki te taiao me ngā hononga i waenganui i ngā mea ora katoa. He whakamaumahara anō i tātau ki te mauri o ngā mea katoa.

Te Hangarau

E tipu ake ai te kākano hangarau i roto i ā tātau ākongā, me whakawhiti kōrero, me raweke, me whakamātau kia mau tonu. Me whaitake ngā kaupapa hangarau kia kore ai e whāia mō te kore noa iho. Mā te hangarau ka tū rangatira ngā ākongā. Hei whakahiato i ngā mōhiotanga hangarau, ka tīmata i te ao Māori me tōna hāngai ki te ao hurihuri. Me aro anō ki ngā uara, ki ngā pūkenga, me ngā mōhiotanga hangarau o te ao e taunga ana ia. E rua ngā whenu, arā, ko Ngā Āhuetanga Matua o te Hangarau me Te Whakaharatau Hangarau. Kātahi ka taka mai ki ngā aho hangarau e rima. Ko te Hangarau Kai, ko te Hangarau Koiora, ko Ngā Hanga me ngā

Pūhanga Manawa, ko Te Hangarau Matihiko, ko Te Tāhiko me te Hangarau Whakatina (Te Kete Ipurangi, 2022).

Ko te hangarau he tiroiro ki te tūhura i ngā uara me ngā whakapono o ngā ahurea kia kitea ai te hononga o ngā uara me ngā whakapono me te whanaketanga hangarau. He whakaharatau anō i te oranga tonutanga o te whenua, o te taiao, me te whai whakaaro ki te hononga i waenga i ngā mahi a ngā hapori.

Te Reo Pākehā

Ka tautoko tēnei wāhanga ako i te reo Māori hei reo matua mō te whakaako i ngā kura rūmaki reo Māori. Ko tāna he whakakaha ake, he whakapakari ake hoki i ngā pūkenga reo kua rārangi mai i roto i te wāhanga ako reo Māori. Nō reira, e whai ana tēnei wāhanga ako kia tāpiritia te reo Pākehā ki te puna reo o te whakaako me te ako. Kia tupu ai ngā pūkenga kōrero reo rua, ngā pūkenga matatini i ngā reo e rua o ngā ākongā, me aro ā tātau mahi whakaako ki te whakawhitinga o ngā pūkenga me te whakamārama mai i tētahi reo ki tētahi. Ka taea ētahi rautaki te whakawhiti mai i te akoranga a ngā ākongā i te reo Māori. Engari, me āta tohutohu mārire ngā ākongā me pēhea te whakamahi i aua rautaki i te reo Pākehā. Waihoki, ko ngā rautaki ka ākona ki te reo Pākehā, ka taea te whakawhiti ki te reo Māori. Mā konei ka tautoko te wāhanga ako o Te Reo Pākehā i te whakawhitinga atu i te reo Māori ki te reo Pākehā, i te reo Pākehā ki te reo Māori, mā te akiaki i ngā kaiako kia whakanuia te katoa o ngā huinga pūkenga reo o ngā ākongā.

Ngā Reo

Ko te hono i waenga i te reo me te horopaki ā-pāpori, ā-ahurea hoki, he hono e kore e taea te momotu. Ko te whakataukākī i runga ake nei e whakaū ana i te noho taonga mai o te reo i roto i ngā tikanga ā-iwi. Kua whakaritea te reo ki ngā hanga ātaahua pērā i te whakakai marihi hei whakaatu i te noho kāmeheheha o te reo ki te hunga kōrero i taua reo. Inā rā, mā te reo rawa o tētahi iwi e mau ai āna tikanga ā-iwi. He mahi rangatira te ako i te reo o iwi kē, o whenua kē, ā, he mataaho e karapa ai te titiro ki te āhua, ki ngā tikanga a taua iwi. Me kī, he pōhiri nā taua iwi kia uru koe ki ā rātou tikanga, ki ā rātou ritenga, e āhua rite ana ki tō tātou whakaaro nui ki te manaaki i te tangata.

Mā roto i tēnei wāhanga ako, ka takoto he anga whakaako me te ako i ngā reo, i tua atu i te reo whakaako. Ko te taumata 1 o te Marautanga te wāhi e tīmata ai ngā ākongā karekau o

rātou mōhiotanga ki te reo, ahakoa kei tēhea paparanga o te kura rātou e mahi ana (Te Kete Ipurangi, 2022).

Ka ako ngā akonga e pā ana ki te ahurea me te hononga i waenga i te ahurea me te reo. Ka tipu haere rātou i a rātou e ako ana, kia mōhio ai rātou ki ngā āhuetanga o ngā pūnaha whakapono o ngā kaikōrero o taua reo rā, kia tino mōhio anō ai rātou ki ngā huarahi e tuwhera ai ēnei pūnaha, mā roto mai i te reo me ngā tikanga ahurea. I a rātou e whakarite ana, e rerekē ana nga whakapono me ngā tikanga ahurea hei whakamārama mā rātou ki a rātou anō, kia mōhio ai rātou ki ētahi atu.

He Kupu Whakamutunga

Ko wētahi o ngā raraunga i riro mai i ngā uiuinga e pa ana ki tēnei tuhinga roa, ka wetewetehia mā te hono ki ngā uara o Te Aho Matua me Te Marautanga o Aotearoa.

Ko te uaua o te whakaakoranga Māori e kore e kitea, engari, he mea, he here rānei. Engari, he maha ngā huarahi e āhei ana ki te hunga e kaha ana ki te kawē i ngā huringa pai mō te Māori i te ao mātauranga. He maha tonu ngā momo kaupapa ako kua kuhuna ki roto i ngā wheako Māori. He maha ngā āhuetanga me ngā tikanga o te hanga me te tuku i te mātauranga Māori. Hei tauira, he maha ngā āhuetanga o te whare wānanga, ā, he maha ngā huarahi kawē mai i te mātauranga, ahakoa nō roto i ngā wananga, nō roto ranei i ngā wheako o ia rā, i te whanaungatanga, i te whakapapa rānei. E tohu ana tēnei āhuetanga, ehara i te mea he tikanga ōkawa anake te mahi whakaako, engari he maha ngā kōrero rerekē. Ko tētahi tauira, ko te mātauranga Māori e pā ana ki ngā 'pakeke', arā, ko ngā tuhinga e whakaatu ana ko ngā mea tino nui i roto i te kaupapa Māori e hāngai ana ki ngā reanga katoa. Ki te titiro tātau ki ngā kaupapa mātauranga Māori ōnāianeī, pēnei i te kōhanga reo me ngā kura kaupapa Māori, ka kitea, kei te noho tahi te mātauranga o ngā pakeke, ki te taha o ngā tamariki.

Ehara tēnei i te whakakore i te motuhaketanga o te matauranga o ngā 'pakeke', engari he tohu kei roto i ngā horopaki, pēnei i te kōhanga reo, ngā reanga maha e ako ana. Ko tēnei arotake, he tirohanga whānui ki ngā kaupapa mātauranga Māori hei tūranga whakaaro, mō ngā pānga o te whakakaha ake i ngā hua ako, mō ngā ākongā Māori. Ko ngā hua, ko nga mātāpono me ngā uara e kōrerohia ana i konei, e hāngai ana ki te whānuitanga o te ahurea, o te wairua, o te tōrangapū me te ohanga o te iwi Māori. He wāhanga anō nō te kaupapa whānui, me te tauira ahurea rānei, kei roto i te kaupapa ako Māori. He mea nui te whakahihiri, te whakakorikori

hoki i te huarahi ki te hanga i ngā kaupapa ako angitū, ā, katoa ēnei i wānangahua i tēnei arotake tuhinga, e whai tūāpapa ai tēnei tuhinga āku.

Te Wāhanga Tuarima: Ka Awhitia Te Nuku, Ka Awhitia Te Rangi

He Kōrero Whakataki

Ko te pūtake nui o te rangahau nei he tiroiro ki ngā mahi whakahāngai i ngā pūrākau i ngā kura kaupapa Māori. Ka tirohia anō ngā kōrero whānui me te pūtake o ngā kōrero tuku iho. Ko te tino hiahia, kia uiuia ētahi kaiako oī ngā kura kaupapa Māori ki Te Whanganui a Tara, ki te uiui hoki i ētahi mātanga mana kōhi kōrero, hei rapu i ngā kōrero tawhito e hāngai ana ki ngā pūrākau. Ko tētahi wawata e hiahia ana, kia tātaritia tētahi rautaki whakaako e hāngai ana ki ngā kōrero tuku iho. Otirā, he kohikohi i ngā kōrero o ia kaiako me ngā mātanga mana kōhi, hei whakaraupapa hei whakaritea i ētahi rauemi mātauranga hei koha ki ngā mahi mātauranga Māori. Ki tā (Lee, 2009) kei roto katoa i ngā pūrākau ngā tikanga ahurea, ngā mātauranga Māori, ngā tirohanga te Maori ki tōna ake ao, me ngā kōrero tuakiri o te Māori. Kua tautuhia ngā momo kairangahau i ngā whakamāramatanga mō ngā pūrākau.

Ki tā (Lee, 2009) ko te pūrākau te pakiaka (pū), te putunga rānei o te rākau (rākau). Arā, ko te pūrākau e "whakaatu tonu ana i ngā tikanga tuku iho, me ngā hononga o tētahi ki tētahi me te taiao hoki" (Lee et al., 2005). I whakamārama mai a (Wirihana, 2012) i ngā tikanga o te pūrākau a ai ki tētahi kaumātua. Ka pēnei ana whakamārama mō te kupu pūrākau, arā, ko te 'pū' e hāngai ana ki te puna, ā, ko te 'rā', ko te rangi tērā, ko te 'ka' e hāngai ana ki ngā wā o mua, me te wā kei te heke mai, ka mutu, ko te 'ū' e hāngai ana ki te 'mai i roto'. E whakapono ana a Wirihana ki te hononga o te pūrākau ki ngā kawatau o ngā kaupapa rangahau Māori. Tuatahi, ko te whaitake o tētahi tikanga whaikōrero hei whakanui ana i ngā tikanga tuku iho hei kōrero mātauranga. Tuarua, ko te reo me ngā kupu ērā o ngā kaiuru ka rangona, ka whai wāhi atu hoki ki ngā kōrero. Tuatoru, ka whakarewaina ngā uara pūrākau hei wheako whakapuāwai (Wirihana, 2012).

Ko ngā pūrākau he huarahi pakiwaitara i ahu mai i ngā tikanga tuku iho ā-waha o ngāi Māori. Inaianei rangi, e kitea ana te horapa o te whakamahinga o te pūrākau i ngā mahi rangahau. Kei te puta ake he whakapapa i te ao rangahau. Ki tā Lee, he tikanga purenga ihomatua tō te pūrākau, hei huarahi e ahu whakamua ai ngā mahi whakaora i te ahurea Māori (Lee et al., 2005) I whakamahia e (Wirihana, 2012) ngā tikanga pūrākau hei kohikohi, hei te tohatoha hoki i ngā kōrero a ngā wahine amorangi Maori i Aotearoa nei.

E mōhio ana a (Hall, 2015) ki ngā momo wāhanga o ngā pūrākau, arā, "ko te pūrākau, me kī, he kaupapa kōrero pakiwaitara, he āhuatanga motuhake i te ao mātauranga Māori". Ki tā (Hall, 2015), ko te pūrākau he tikanga motuhake e taea ai e te kaikōrero pūrākau te whakaaroaro ki ngā kaupapa o mua, ki ngā kaupapa kei te heke mai, me te tiroiro ki ngā tātai whakapapa, ā, kia pēhea hoki te puta mai o te pūrākau ki ngā kaikōrero pūrākau o nāianei rangi. Ka uiuia e au wētahi mātanga mana kohi e toru, ā, ka uiuia hoki ngā kaiako tokowaru i ngā kura kaupapa Māori.

Ko te whāinga o tēnei rangahau he wānanga, he whai whakamāramatanga hoki e pā ana ki ngā kōrero pūrākau tuku iho me ngā kōrero pūrākau o nāianei rangi. Ko te rōpū matanga mana kohi te rōpū tautoko i aku mahi rangahau. Nā rātau i kī mai kia whakamahia ā rātau kōrero mō te pūrākau hei i te kaupapa o tēnei rangahau. Heoi, i ahu mai te nuinga o ngā kai i tēnei rangahau i ngā wheako o ngā kaiako, ā, ko te tino hiahia o ngā matanga he tautoko noa iho i te kaupapa, hei tautoko hoki i ngā tuhituhi o wētahi atu rangahau, me ngā kōrero a ngā kaiako e whakamahi ana i ngā pūrākau.

Ko tā te rangahau nei he ketuketu i te whakamahinga me te whakahāngai a ngā kaiako i ngā pūrākau hei rautaki whakaako, e puta ai ngā wheako whai hua mō ngā ākonga Māori i ngā kura kaupapa Māori, haere ake nei.

He Tikanga Kounga

Mēnā ka tirohia ētahi atu rangahau, he mea nui te whakarite i tētahi mahere, me ētahi pātai ārahi i te kairangahau i te huarahi tika hei kohikohi i ngā raraunga, tae atu ki te tātari i ngā mahi rangahau. I kōwhiritia taku mahere e ai ki tikanga rangahau kounga. He tukanga pai te rangahau kounga hei tohu i ngā tirohanga, i te whakamaiohatanga o ngā kaiuru, ā, he huarahi e hiki ai te kohu i ētahi take me auau ka mārama (Sobel & Taylor, 2011). E ai ki a (Brierley, 2003), he pai ake te rangahau kounga hei tātari i te kiko o ngā kōrero mō ngā āhuatanga e tuhurahia ana.

Ko tā te kairangahau kounga he wetewete i ngā raraunga. Kāore he whakaaro whakakake o mua mō ngā korero ka kōrerohia e te rangahau. Ka whakawhanakehia te ariā mai i ngā raraunga kua kohia, ā, ka puta mai i raro ki runga, kia hua tonu mai te ariā i ngā raraunga. Ko te rangahau kounga he āhuatanga Māori hoki, ka puta i roto i ngā wāhi pēnei i ngā kura, hei

whakarato i te puna tika mō ngā raraunga. He arataki pai, hei wetewetehia i ngā raraunga me te whakaahua i ngā kaupapa kei roto (Bogdan & Biklen, 2007).

Ko tētahi atu āhuatanga o te pakirehua kounga, "he huarahi whakamaarama" (Merriam, 2009, wh. 16). He hiahia nōku kia hua mai ai he māratanga i aku whakamahinga i ngā pūrākau i aku mahi whakaako, ka tahuri au ki te kapo i ngā kōrero me ngā raraunga e hāngai ana ki te whakamahinga a ētahi atu kaiako i ngā pūrākau hei rautaki whakaako. Ko te tikanga a ngā uiuia, kia tikina te "kairangahau i ngā huarahi pai hei hopu i ngā tirohanga paime te tautoko anō i ngā pātai tika mō ngā kaiuru o te rangahau. (Hatch & Coleman-King, 2015, wh.441). Ko ngā pātai e whai ake nei i arahi i te huarahi kohikohi raraunga.

Ngā Pātai Rangahau mō ngā Kaiako

- He aha ngā mahi ako e hāngai pū ana ki ngā kōrero pūrākau?
- Kei te tūhonohono ngā kōrero pūrākau nei ki te mātauranga ā-iwi?
- He mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero pūrākau nei?
- Kei te tūhonohono ngā kōrero pūrākau ki ngā marautanga?
- He aha kē ngā raupapa ako hei whakatinanatia i ngā kōrero pūrākau?

Ki ia pātai, ka pātai au, mēnā ka taea e te kaiako te tuku tauira hei āwhina i taku whakautu i aku pātai rangahau, hei whakamarama i ngā wheako me te whakamahinga o te pūrākau hei whakarato i ngā hua akoranga pai mō ngā tamariki.

Ngā Pātai Rangahau mō ngā Mātanga Mana Kohi Kōrero

- He aha ōu whakaaro e hāngai ana ki ngā kōrero pūrākau/paki maero?
- He mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero pūrākau/paki maero nei?
- He mātauranga ā-iwi kei roto i ngā kōrero pūrākau/paki maero nei?

Ka whakamāramahia e au te huarahi pai mō te rangahau kounga i whaitake ai mō te tuhinga roa nei. Ka whakamahuki anō au i ngā tikanga kohikohi raraunga i whakaritea mō ngā uiuinga ki ngā kaiako me ngā mātanga mana kohi kōrero. Ka mutu, ka whakamāramatia ngā whakaaro matatika i tēnei rangahau.

Ka tirohia e tēnei rangahau tētahi huarahi whaimana i te ao Māori, pēnei i te kōrero ā-kanohi ki ngā kaiako me ngā mātanga mana kōhi, me te whakarite kōrero i runga i te ngākaunui (Bishop, 1994). Ka tīpakotia te wāhanga tuatahi o te rangahau whai tikanga ki te ao Māori, arā, kō te mātauranga Māori, ko te mātauranga ā-iwi me te kaupapa Māori hoki, hei tautoko i tēnei rangahau.

Ko tēnei wāhanga e hāngai ana ki te ao Māori me te whakaatu i pēhea taku kimi tangata mō ngā uiuinga i tēnei rangahau. Me titiro ki ngā tikanga a te Māori hei whakanui i te mātauranga Māori me te mātauranga-a-iwi i te tuatahi, ā, ka tirohia ngā ariā o te kaupapa Māori, pērā i ērā e whakaaturia ana e (Smith, 1992).

Ka tirohia e te wāhanga tuarua ngā kōrero e pā ana ki ngā kaiuru, pēnei i ngā mahi kōwhiringa, te kohikohi kōrero, me te tātaritanga o ngā kōrero. Ka whakaaturia tētahi pou tarāwaho, arā, ko 'Ka Uru Ora', hei whakaemi i ngā raraunga kua kohia. Ka tirohia te tātaritanga whakatairite hei whakaahua, hei honohono hoki i ngā tikanga kōrero.

Ko te ariā Kaupapa Māori he ara hei āwhina i tētahi kairangahau Māori kia ū ngā whakaaro ki ngā tikanga, ki te ahurea Māori hoki, puta noa i ngā mahi o te rangahau. Ko te rangahau Kaupapa Māori e arotahi ana ki ngā tikanga Māori, ki te reo, ki ngā uara, ki te hītori, ki ngā tangata, me ngā mea hoū, tae atu ki ngā kaupapa rangahau e whakautu ana i ngā take o te tika me te pono.

Te Mātauranga Māori

Ko te mātauranga Māori he mātauranga e mōhio ana ki te whakamārama i ngā mea katoa i te ao me te ao hurhuri. I roto i te ao onāiane i kei te tūhonotia te mātauranga Māori ki ngā rā o nehe, ki ngā rohe, ki ngā tikanga tuku iho, ki ngā pūnaha whakawhiti mātauranga, ki ngā whāinga, ki ngā wawata me ngā kaupapa taketake hoki. Ko te mātauranga Māori e hono ana ki te tuakiri Māori, ā, kua tipu ōna motuhaketanga kia puta ai ngā tikanga a te Māori (Mead, 2003). Mā te mātauranga Māori e tuku te mana kia u ai te Māori ki a mātau ake tikanga, me te whakaatu i ngā mōhiotanga me ngā whakamārama o te ao (Pihama, 2010).

He kaupapa motuhake te mātauranga e pono ana, engari, he rerekē i ētahi atu punaha mātauranga, tae atu ki ngā mahi pūtaiao. Heoi, i whakahāwea e wētahi tangata ēnei momo mātauranga, nā te mea, e kī ana rātau, he 'pakiwaitara, he kōrero whakaongaonga, he hihiri',

me kī, he kūare ēnei whakaaro. Otirā, e hangai ana ngā pūrākau ki te mātauranga pūtaiao me ngā whakamāramatanga me ngā tirohanga ā te Māori ki te ao (Hikuroa, 2017).

E whai pānga ana te mātauranga Māori ki ngā āhuatanga o te ao e honohono ana ki ngā mea ora katoa, me ngā tāngata hoki. I te whakarite ahau i tētahi rōpū tautoko mō te kaupapa o tēnei rangahau, ā, koinei ngā mātanga mana kohi e mōhio ana ki ngā mātauranga me ngā kōrero tuku iho hei tautoko i ngā mahi rangahau. Kia whaiwhai hoki i ngā whakaaro o wā rātau mātauranga, hei rapu hoki i ngā kōrero hōhonu e pā ana ki ngā pūrākau. Otirā, ko te tūmanako, me tuku ngā mātauranga i kohia ki ngā kaiako hei awahina, hei whakapakari i ngā pūrākau i roto i ngā kura kaupapa Māori e rangahautia ana.

I homai e (Mead, 2003) tētahi whakamāramatanga o te mātauranga Māori, arā, ko te 'tikanga ahurea mātauranga'. Kei roto katoa i ngā āhuatanga o te ahurea Māori ngā mātauranga Māori o nehe rā. I heke iho mai te mātauranga Māori i te reo Māori, arā, i ngā waiata, i ngā karakia, i ngā tauparapara, i ngā pūrākau, i ngā mōteatea, i ngā oriori, i ngā mahi rarangā, i ngā whakairo, i ngā tā moko, i te kapa haka, i te mahi toi, i te aha noa atu.

Ko te mātauranga Māori he kauwaka pupuri i ngā 'tikanga ahurea o te mātauranga. Ko tāna he whakamōhio i ngā whakamāramatanga o te mātauranga i tuku ihotia, ā, he hononga tāngaegae ki wō tātau tūpuna. Ka tirohohia ngā uiuinga o ngā mātanga mana kohi me ngā kaiako, me ā rātau whakamahinga o te pūrākau i roto i ō rātau ake iwi, tikanga, whakapapa anō hoki, hei whakaatuh i ngā ariā o te mātauranga-ā-iwi.

Te Mātauranga ā-iwi

E tautoko ana te mātauranga ā-iwi i te mana me te ahurea o ia iwi, me te whakamaiohatanga o ngā kōrero tuku iho. I tirohia e (Taki, 1996) te ariā o te iwi Māori me tōna ōritetanga ki te mātauranga ā-iwi, e whakanui ana i te hiranga o ngā kōrero whakapapa hei puna mātauranga e pupuri ana i ngā kōrero motuhake o tētahi iwi, ā, he mea tuku iho mai i ngā whakatipuranga.

Ko ngā tauira o ngā kōrero a te iwi i kitea i roto i ngā whakataunga o te Tiriti o Waitangi, arā, ka taea e ngā hapū me ngā iwi te kōrero o rātau kōrero tuku iho (Ratima, 2003). Kei te kitea te kaupapa Māori i ngā āhuatanga e pā ana ki ngā pānga tōrangapū me ngā pūnaha o Aotearoa, me ngā hononga mana motuhake i waenga i te Māori me te Pākehā. He mea nui te hononga o te iwi ki te whenua. Ki te kore he hononga ki te rohe, ka oho pokanoa te iwi. Mēna ka ū te

mana motuhake o te iwi ki tōna whenua, ka ora hoki ngā mātauranga o taua iwi. Engari, kua mimiti haere te mātauranga Māori i ngā tāmitanga me ngā mahi raupatu a te Pākehā. Ka rangahautia e tēnei rangahau ngā mātauranga ā-iwi o ia kura kaupapa Māori me tōna hapori. Kei roto i wēnei mōhiotanga ngā tikanga ā-iwi, ngā pūrākau, ngā waiata, ngā moteatea, ngā karakia me ngā reo ā-iwi e whakapuāwaitia ana i roto i ngā kura nei.

Ko te tikanga tuatoru o tēnei rangahau ko te ariā kaupapa Māori. Ko te painga atu kia whai wāhi ngā kaiwhakauru o te rangahau nei ki te matapaki i wō rātau ake wheako i runga i te tikanga ahurea me te hāngai ki ō rātau ake mātauranga me ngā pūrākau o ō rātau whānau, hapū tae noa ki ngā iwi. Ka waihanga te kaupapa Māori i ngā huarahi pai mō ngā kaiako hei whakapuaki i te reo me ngā tikanga Māori i roto i ngā uiuinga, kia rata ai ngā kaiako ki ngā mahi rangahau. Otirā, ka akiakihia ngā kaiwhakaako Māori ki te kōrero i ō rātau rapunga whakaaro me ā rātau kaupapa kōrero i mua i wā rātau hihiri ki te whakaako i ngā pūrākau i roto i ngā kura kaupapa Māori. Ko tā te ariā Kaupapa Māori he whakamana i te reo Māori me ngā tikanga kia hāngai ai ki te taiao e tika ana mō ngā kaiuru o tēnei rangahau.

Te Kaupapa Māori

I roto i tēnei rangahau, i whakakoia, i whakamanahia te Kaupapa Māori hei tirohanga ki te ao Māori, hei tautoko hoki i ngā mahi rangahau nei. Ko te tikanga o te tukanga Kaupapa Māori, he tirohiro ki ngā raraunga i kohia mai i ngā kaiuru, ā, ka tātarihia mā roto mai i te tirohanga Māori ki te ao. Na tēnei huarahi i whai wāhi ai ngā kaiuru me te mōhio, ka tuhia ā rātau kōrero ki ngā tikanga ahurea.

Ngā Tikanga Rangahau

Ko ngā tikanga Māori te huarahi me te pou tarāwaho pai mō tēnei rangahau. Ko tēnei wāhanga e whakaatu ana i ngā tikanga i whāia, arā, me pēhea te aratakina ai ngā mahi rangahau. He iti noa te mōreareatanga i tēnei rangahau (Apiti 1) i te mea i whakahaeretia te rangahau ki roto i ngā kura kaupapa Māori e rua o Te Whanganui a Tara. Nā ngā tumuaki i whiriwhiri ngā kaiuru. I te tuatahi, e toru ngā kura Kaupapa i pīrangi ki te tautoko i te rangahau, engari, ahakoa i pīrangi te tumuaki kia whakaurua ngā kaiako ki te rangahau nei, karekau ngā kaiako i whai wāhi mai, ā, nā rātau anō tērā whakatau. I uiui ahau i wētahi mātanga mana kōhi kōrero, kia wānangahia ō rātau whakaaro mō te pūrākau. Ko te mate urutā me te wāteatanga o ngā kaiako, tētahi o ngā wero, me te whakahaere i ngā uiuinga ki roto i ngā kura.

He Kanohi Kitea

I whakapā atu ahau ki ia tumuaki mā te imēra, ki te whakarite hui, kanohi ki te kanohi, hei whakamārama i te kaupapa o aku mahi rangahau. I hoatu e au he pepa kōrero (Apiti 2) me ngā pepa whakaaetanga (Apiti 3) ki ia tumuaki. I mea mai a (Cram and Pipi, 2000) he mea nui te 'kānohi ki te kānohi' i ngā hapori Māori ina he 'take', he kaupapa nui rānei. I hoatu anō tētahi pepa pārongo ki ia kaiuru, ki ngā kaiako o ngā kura Māori, arā, ko ngā whakamārama hoki ērā mō te rangahau (Apiti 4). Mā tēnei momo whakawhitiwhiti kōrero, ka taea e ngā tangata o ngā hapori te tītoko i o rātau hinengaro katoa hei puna kōrero, hei tāpiri hoki ki te aromatawai me te arotake i ngā painga me ngā ngoikoretanga o te whakauru atu ki ngā uiuinga rangahau.

Te Whānaungatanga

Ko ngā tikanga o te whanaungatanga i tautoko i ngā mahi honohono ki ngā kaiuru, i te mea he whanaunga taku hoa rangatira ki ngā tumuaki me wētahi o ngā kaiako. Ka mōhio ngā kaiako ki ā māua mahi mō te iwi o Te Āti Awa ki Te Whanganui a Tara. Nō te Kāhui Tūroa ngā mātanga mana kohi, ā, ko te haepapa matua ki ngā tangata nei ko te hāpai i ngā tikanga tawhito o Te Āti Awa, Taranaki me Wanganui. I harikoa katoa ngā kaiuru tokowha ki te tautoko i ahau, ā, ka whakaae kia uiuia. (Apiti 5). I whakaritea tētahi hui hei kohikohi kōrero, ā, nā tēnei tukanga i mau tonu ai te kaupapa ki ngā tikanga Māori. I tū te hui wānanga ki te motu o Matiu. Ahakoa he rerekē ngā pātai mō ngā uiuinga, i whakautua e ngā kaiuru ngā pātai katoa.

Te Reo

Ko te reo Māori te reo kawē i ngā kōrero ki ngā tumuaki, ki ngā kaiako me ngā mātanga. Mā te mōhio anō ki te ao Māori me te kaha ki te kōrero i te reo Māori i roto i ngā taiao rumaki katoa, i mau ai tēnei rangahau ki te tirohanga a te ao Māori ki te ao. Ko te huarahi o te whakawhitiwhiti kōrero i tēnei rangahau ko te reo Māori.

Te Manaakitanga

Ka huraina te ngākau atawhai ki ia kaiuru, arā, i whiriwhiria e te tumuaki te taiao mō ngā uiuinga me ngā kaiako. I haria e au he kai hei toha ki ia kura i mua i te tīmatatanga o ngā uiuinga, otirā, ka waiho he koha ki ia kura kaupapa. I mua i ngā uiuinga, i kōrero ahau ki ngā kaiuru mō ngā whakaritenga mō ngā kōrero ka puta ki te iwi whānui me ngā mea ka noho

matatapu. Ko te tikanga o te manaakitanga, he whakatitina i ngā ngākau nui me te manaaki. Ko te manaakitanga e tautoko ana i te mahi rangahau kia mahi tahi ai, kia āwhinatia hoki te rere haere o ngā huarahi e rua i waenga i te kairangahau me ngā kaiuru. I whakapuaki ahau i te ngākau māhaki i ngā wā ka hui tahi au ki ngā kaiuru, me te whakamaumahara i a mātau e tohatoha mātauranga ana me ngā wheako kia pai ake te mārama o tētahi ki tētahi. Ka whakaatu hoki ahau ki ia kaiuru tētahi taurira o te rangahau i mua i te tukunga.

Te Tātaritanga Kaupapa

I whakamāmātia te tātaritanga kaupapa (thematic analysis) i ngā tikanga wetewete me ngā kaupapa pūputu i ngā mahi raraunga. I whakamāramatia e (Braun & Clarke, 2006) “he tikanga mō te tautuhi, te wetewete me ngā mahi pūrongo i roto i ngā raraunga”. Ko tēnei āhuatanga rangahau e pai ana ki ngā kairangahau hou, hei tiroiro ki ngā tikanga ariā, kia whai hua ai mō ngā mahi tātari raraunga. I whakahāngai ahau i te tikanga wetewete nei (thematic analysis) hei kimi i ngā āhuatanga pūputu i roto i ngā raraunga. I whai ahau i ngā wāhanga e ono i tēnei kaupapa tātaritanga, kia matua mōhio ki ngā raraunga:

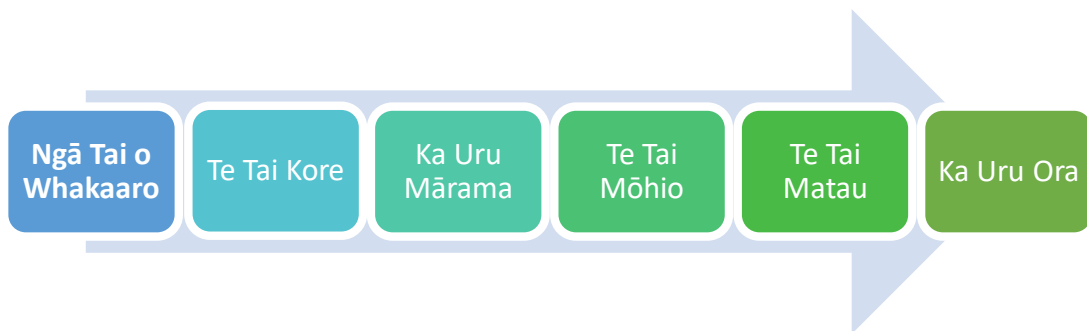
- Te whakaputa waehere tuatahi
- Te rapu kaupapa
- Te arotake i ngā kaupapa
- Te tautuhi me te whakaingoa kaupapa
- Te whakaputa i te pūrongo.

Kia Mōhio te Kairangahau ki ngā Raraunga.

I hopukina ngā uiuinga mā runga waea atamai, ā, ka patopatohia katoatia ngā kupu. Nā te kairangahau i tuhi ngā uiuinga. Whai muri i te tuhi, ka whakarongo te kairangahau ki ngā kōnae tangi katoa, arā, ka whakataurite ki ngā tuhinga kia tika ai te tuhi o ngā tuhinga. Ko te whakamāoritanga he mahi nui ki te wetewete, i te mea, ka matua mōhio te kairangahau ki ngā kōrero katoa i ngā raraunga. He whai tikanga i te wā i pānuitia ai e te kairangahau ngā tuhinga kia wewete pai i ngā raraunga. Ki tā (Braun & Clarke, 2006) me mau tonu ngā kōrero i ngā uiuinga, i ngā kōrero ā-waha rānei, kia tata ki te āhuatanga pono o te uiuinga i a rātau e whakaatu ana i te wāhanga o muri o te tātaritanga (Braun & Clarke, 2006).

Te Whakaputa i ngā Tohu Muna

Ko te wāhanga o muri o te tātaritanga, ko ngā tohu muna i ngā raraunga. I tāruatia e te kairangahau ngā tuhinga katoa ki roto i tētahi tuhinga kōnae hōu, arā, ka tuhi kupu matua mō ia kōrero pitopito i puta mai i ngā uiuinga. I tīpakotia ngā kupu e kitea ai ngā kaupapa me ngā tauira rerekē e puta mai ana. I te reo Māori ngā tuhinga nei, nā reira, he pai ake ki ahau te mahi whakawaehere a-ringa hei hono atu ki ngā raraunga. He mea nui kē tēnei wāhanga ki te whakarite kia tohuhia ngā raraunga katoa. Ka mutu mai, ka whakamahia tētahi pou tarāwaho, ko Ngā Tai o Whakaaro, ki te whakahiato raraunga, kātahi ka wehewehea ēnei kōrero ki ngā kōnae rorohiko, me te pupuri i tētahi pēpa māro o ngā tuhinga kua tohua (Braun & Clarke, 2006).

Kauwhata 1

Ngā Tai o Whakaaro

Whai muri i ngā kitenga me ngā uiuinga ki ngā kaiako, ko ngā mātanga mana kohi i awahina i ahau ki te hanga i tēnei anga hei aratohu i ngā rauranga i kohia i te rangahau nei. E whakaaturia ana ngā whenu o Ngā Tai o Whakaaro ki runga, ki te Kauwhata 1. Ko te whāinga o te rangahau nei, ko te tātari i ngā kōrero kua kohia, arā, ki te āta tiro tiro ki ngā mātauranga, hei whakaputa, hei koha atu. Ko te tūmanako me hangai tēnei anga e tutuki pai ai tēnei wāhanga o te rangahau. Ka tiro tiro anō ki ngā raraunga kua kohia mai i ngā uiuinga, kia hāngai ki ngā mātauranga Māori, me ngā mātauranga ā-iwi me ētahi atu kaupapa i puta.

Te Tai Kore: Kāore i tino whakamāramatia te mātauranga **kei roto i ngā pūrākau**, engari kei te kaha ki te ako.

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhia te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei ngā kōrero tuku iho. Ka tiro tiro mehemea kei reira te hiahia ki te ako i tēnei mātauranga i ngā kura kaupapa Māori me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

Te Tai Matau: Tirohia te whakawhanaketanga o ngā mahi kōrero pūrākau i roto i ngā kura kaupapa Māori, i ngā hapori tae noa ki ngā iwi. Pēnei i ngā ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i tēnei mātauranga.

Ka Uru Mārama: He tiroiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanaketia ana i roto i ngā kura kaupapa me ngā hapori tae noa ki ngā iwi.

Ka Uru Ora: Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari mehemea kei te whakatinanahia ngā kōrero pūrākau, me te whaitake hoki ki ngā mahi a ngā tamariki i roto i ngā kaupapa o ngā kura Māori.

Te Rapu me te Arotake i ngā Kaupapa

Ka tātarihia e te kairangahau ngā raraunga e pā ana ki ngā tikanga o Te Aho Matua me Te Marautanga o Aotearoa, hei whakawehe i ngā raraunga ka tohua ki ngā kaupapa rerekē. Ka tirohia ngā hononga i waenga i ngā raraunga, me te wehewehe i ngā kaupapa i puta mai i ngā kaupapa āpiti i ngā raraunga kua kohikohia (Braun & Clarke, 2006). I whakahāngaitia ngā hoahoa ataata me ngā whakaaro ā-hinengaro hei tautoko i tēnei mahi. I kitea he aha ngā kaupapa matua me ngā kaupapa i piripiri ki ētahi atu kaupapa whānui. I whai hua tēnei tukanga, e kitea ai ngā tauira tukurua, puta noa i ngā pātengi raraunga.

E ono ngā wāhanga e whakaatuhia ana i Te Aho Matua. He aronga motuhake tō ia wāhanga i runga i ngā whakaaro o te iwi Māori he mea tino nui te mātauranga o ngā tamariki. Ko ngā mātāpono nei, ko Te Ira Tangata, Te Reo Māori, ko Ngā Iwi, ko Te Ao, ko Ngā Āhuatanga Ako me Te Tino Uaratanga. He aronga motuhake tō ia wāhanga o Te Aho Matua ki te titiro ki te ao Māori, ā, he mea tino nui ki te whakarato i tetahi taiao e tino pai ana ki te ako, ki te whanaketanga me te whakatipura i ngā tamariki, i ō rātau whānau me ō rātau hapori.

E whakaatu ana Te Marautanga o Aotearoa i ngā tino mātauranga, i ngā pūkenga, i ngā uara me ngā waiaro e tika ana mō ngā kura kaupapa Māori. Me whakauru te Marautanga ki roto i ngā tūtohinga katoa o ngā kura, kia mau ai ngā mātāpono me ngā whāinga ako o ia wāhanga ako ki roto i ngā kaupapa o ngā kura. Kei roto i te Wāhanga Ono o tēnei rangahau ngā whakamārama mō ngā Wāhanga Ako, o Te Reo Māori, te Pāngarau, te Hauora, te Tikanga ā-Iwi, Ngā Toi, te Pūtaiao, te Hangarau, Te Reo Pākehā, me Ngā Reo.

Te Tautuhi me te Whakaingoa Kaupapa

Ko te wāhanga whakamutunga o te mahi wetewete i mua i te whakapuaki i ngā kaupapa o te rangahau, ko te tautuhi me te whakaingoa i ngā kaupapa. Nā roto i te whakaingoa i ngā kaupapa me te whakahāngai ki te pātai rangahau matua, i taea e te kairangahau te whakaatu ngā kōrero āhua whānui e kitea ana i roto i ngā kōrero.

Te Whakaputa i te Pūrongo

I te whakaputanga o te ripoata, i whiriwhiria ngā raraunga ki ngā wāhanga kitenga. Ko ngā kaupapa e tohu ana i ngā kaupapa matua, ngā kaupapa e hoki mai ana, me ngā mea i puta i ngā uiuinga, arā, kua tuhia hei kaupapa ako matua i roto i te wāhanga kitenga.

Ngā Tikanga Rangahau

Ko te whakaaro huritao a te kairangahau e whakaatu ana i ngā whakaaro, i ngā whakapono, i ngā whakaaro hoki a te kairangahau (Creswell & Miller, 2000). He rite tonu ngā whakaaro o te kairangahau ki te kaupapa Māori me te pūrākau hoki hei tukanga, i te mea, me whakaingoa e te kairangahau tōna ingoa i ngā uiuinga. Mā tēnei mahi, ka taea e te kaupānui te "mōhio ki o rātau tūnga, katahi ka mau ki te āwhina, ki te aukati rānei i aua mahi a te kairangahau i te wā e haere ana te rangahau" (Creswell me Miller, 2000, wh.127). I te timatanga o tēnei tuhinga whakapae, ka whakaatu ahau i taku tūnga hei kairangahau me te whakaatu i ngā take i whakahaerehia ai tēnei rangahau.

I whakawhiwhia ngā kaiuru ki ngā tuhinga whakarāpopoto, ā, ka piki ake ngā raraunga pono i roto i ngā raraunga kounga, nā te mahi tahia te kairangahau me ngā kaiuru, I matapakitia ngā kupu, ngā tikanga me ngā ariā i roto i ngā uiuinga, ā, i te wā e rangirua ana ngā kōrero, ka whakamārama anō, ka whakamārama ngā kaiuru i o rātau whakaaro (wh. 127). I ētahi wā he rerekē te tikanga o ngā kōrero. Mā ngā tikanga mahi tahi, ka puta ngā hua katoa, pēnei i te tautoko, i te poipoi, me te whakamānawa i ngā kaiuru.

He Kōrero Whakamutunga

Kua whakaatuhia e tēnei wāhanga rangahau ngā tirohanga whānui mō ngā tikanga rangahau i whakamahia i tēnei tuhinga roa, ā, i pēhea te whakamahia o te kaupapa Māori hei pou here i ngā tikanga rangahau. Ko ngā tikanga Māori me te tirohanga a te ao Māori he mea tino nui i

tēnei rangahau. Ko te whakamahi i te pūrākau hei tikanga rangahau, ko te whāinga o te rangahau nei ki te whakapuaki ngā tikanga pūrākau a ngā kaiako. I whiriwhiria anō te wetewete kaupapa hei whakaatu i ngā kaupapa matua e hoki mai ana. Ko te tūmanako, ka riro i ngā kaiwhakaako ngā mātauranga mai i nga kaiuru e pā ana ki te whakamahi i te pūrākau hei huarahi whakaako i ngā kura kaupapa Māori.

Te Wāhanga Tuaono: Ka Tina, Ka Whena, Ka Toka te Kura

He Kōrero Whakataki

Ko te tātaritanga te hātepe i tīmata ai ahau, te kairangahau, ki te āta tiro tiro me te whai wāhi ki ngā raraunga i kohikohia, puta noa i te hātepe rangahau. Koinei te wāhi ka timata ahau ki te tohu i te tikanga me te māramatanga mai i ngā raraunga kua kohia, me te wāhi hoki ka puta te mātauranga, kia tina, kia whena, kia toka te kura. Ko te tikanga o ngā mahi tātaritanga, he whakamāori i ngā raraunga, ā, ehara i te mea e whakaahuatia noa ihotia ana ngā raraunga kua kohia. Engari he mea nui ki te whai whakaaro ki te take o te wetewete i roto i ngā pūrākau. He nui ngā hua i puta, pērā i ngā karakia, i ngā whakatauki, i ngā waiata, i ngā mahi whakaari, i ngā mahi hākinakina hoki. Ko ngā pūrākau ngā kaupapa pai hei whakamahere i ngā mahi ako mō te wā poto, mō te wā roa hoki. Kei roto anō ngā kōrero e pa ana ki ngā atua Māori, ngā tūpuna, ngā wāhi tapu, nā te mea, he nui ngā kaupapa ka taea e koe te whakamahi i roto i ngā mātauranga pūrākau. Hei whakamaumaharatanga ki ngā pātai, anei anō ngā kaupapa pātai:

Ngā Pātai Rangahau mō ngā Kaiako

- He aha ngā mahi ako e hāngai pū ana ki ngā kōrero pūrākau?
- Kei te tūhonohono ngā kōrero pūrākau nei ki te mātauranga ā-iwi?
- He mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero pūrākau?
- He aha kē ngā kaupapa ako hei whakatinana i ngā kōrero pūrākau?
- Kei te tūhonohono ngā kōrero pūrākau ki ngā marautanga o Te Aho Matua me Te Marautanga o Aotearoa?

Ngā Pātai Rangahau mō ngā Mātanga Mana Kohi Kōrero

- He aha ōu whakaaro mō te whakahāngai i ngā kōrero pūrākau/paki maero?
- He mātauranga māori kei roto i ngā kōrero pūrākau/paki maero nei?
- He mātauranga ā-iwi kei roto i ngā kōrero pūrākau/paki maero nei?

Te Whakaputa i ngā Tohu Muna.

I tēnei wāhanga, i whakahāngaitia e au ngā pātai rangahau me te anga o Ngā Tai o Whakaaro ki te kohikohi i ngā raraunga, e kitea ai te hononga o ngā kōrero pūrākau ki ngā mātauranga Māori, ki ngā mātauranga ā-iwi, me ngā mahi ako.

- **Te Tai Kore:** Kāore i tino whakamāramatia te mātauranga **kei roto i ngā pūrākau**, engari kei te kaha ki te ako.
- **Te Tai Mōhio:** Mehemea ka tautuhia te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei ngā kōrero tuku iho. Ka tiroiro mehemea kei reira te hiahia ki te ako i tēnei mātauranga i ngā kura kaupapa Māori me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.
- **Te Tai Matau:** Tirohia te whakawhanaketanga o ngā mahi kōrero pūrākau i roto i ngā kura kaupapa Māori, i ngā hapori tae noa ki ngā iwi. Pēnei i ngā ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i tēnei mātauranga.
- **Ka Uru Mārama:** He tiroiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanaketia ana i roto i ngā kura kaupapa me ngā hapori tae noa ki ngā iwi.
- **Ka Uru Ora:** Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari mehemea kei te whakatinanahia ngā kōrero pūrākau, me te whaitake hoki ki ngā mahi a ngā tamariki i roto i ngā kaupapa o ngā kura Māori.

Ko ngā pātai e pā ana ki te Te Aho Matua me Te Marautanga o Aotearoa hei tautuhi i ngā kaupapa mō te wahanga tātari raraunga. Kātahi ka wehewehea ēnei kōrero ki ngā kōnae rorohiko, me te pupuri i tētahi pēpa māro o ngā tuinga (Braun me Clarke, 2006). Kia kōrerohia ngā kōrero mō ngā kura kaupapa e rua, mō ngā kaiuru me ngā mātanga hoki. I wehewehea tēnei upoko, ki ngā wāhanga e toru.

Te Kura Māori o Porirua

Kua tautapatia Te Kura Māori o Porirua hei kura motuhake e whakarato ana i te mātauranga rumaki reo Māori ki ngā ākonga o ngā Tau 1-13. E herea ana te marau ki te reo ā-iwi me ngā tikanga Māori o Ngāti Toa Rangatira, te iwi nō te rohe o Porirua. He pakari ngā ākonga ki te whakamahi i te mōhiotanga me te māramatanga ki te ahurea hei whakanui i te onamata, hei kōkiri hoki i te ngā mahi ki te anamata. E whakarato ana te kura i tētahi taiao e poi poi ana i te māramatanga o ngā ākonga ki tō rātou tuakiri me o rātou tātai hononga. Ko te Ngāti Toatanga te tūāpapa o te ahurea ki te kura katoa. Ko te ako ā-wheako, pērā i ngā noho marae, e āta whakatō ana i te māramatanga pū, e whakatinana ana i te tū o te ākonga hei tangata whenua. E āta whakaritea ana ngā kaupapa ako kia tuituia mārikatia ngā pepeha, ngā mōteatea, ngā waiata, ngā tikanga, ngā kawa, me te hītori puta noa i ngā ngā akoranga. Ko te whanaungatanga, te whai wāhitanga, te kaitiakitanga me te rangatiratanga ngā mātāpono e ārahi ana i te kura, ā, koia nei ngā uara me ngā whakapono kei te pūtake o ngā akoranga. He

ngākau titikaha tō ngā ākongā i ā rātau whakatinanatanga i tō rātau tuakiri, i tō rātau reo, me tō rātau ahurea (Education Reveiw Office, 2022).

Ngā Kaiako

Ki tōku nei whakaaro, ko te whanaungatanga te mea matua i tēnei rangahau, nā te mea, kei te mōhio te tumuaki me wētahi o ngā kaiako ki tōku hoa rangatira, me ānā mahi mō Te Āti Awa, Taranaki Whānui ki Te Whanganui a Tara. Ko te hononga nei i arahi ana i taku whāinga kia tautokona ngā mahi uiuinga i roto i te kura nei. I tino tautoko te Tumuaiki me ngā kaiako katoa i ngā mahi o te rangahau nei. Ko ngā tikanga Māori i noho hei pou here i te tukanga uiuinga, ā, i rere katoa ngā mahi ki te reo Māori. I whakaaetia hoki e ngā kaiuru ki whakaaturia wō rātau ingoa ki ngā uiuinga.

Me tūtaki ki a Rawiri Hindle

He uri nō Te Taitokerau. Ki te taha o tōna māmā nō Ngāti Kuri. Ko Rangipiko te maunga, ko Pāringarainga te moana, ko Ngāti Kuri te iwi. Nō Ingarangi tōna pāpā. Etahi kōrero e pā ana ki ahau me aku mahi. I tipu ake au i Te Waipounamu. I haere au ki Tipene, ka mutu i reira ka tīmata ahau ki te mahi kaiako ki Ōtautahi, ki te Whare Wānanga i reira. Ka ako ana au i roto i ngā kura i 1982 ki ngā kura auraki. He roa te wā e mahi kaiako ana au, ono tekau ma rua aku tau. Engari, e roa te wā ka mahi ana ahau ki roto i ngā kura auraki. Ka tīmata au ki te ako ki roto i tētahi akomanga rūmaki. E mahi ana ahau i roto i Te Whare Wānanga o Wikitoria mō ngā tau tekau mā rima, e ako ana i ngā tauira kaiako. I te tau rua mano mā tahi, ka whiwhi au i tētahi kirimana mai i te Tāhūhū, ko te kirimana i ngā toi i roto i ngā kura kaupapa Māori, i whakahaere ahau i tērā kirimana. Mēna he wāhanga pūkenga tōku, ko ngā mahi toi. E mahi hoki ahau ki te Whare Wānanga o Tamaki Makaurau, ki te tautoko ako ki ngā kaiako ki te Tai Tokerau. E wehe au i te Whare Wānanga, ka hoki au ki Pōneke, ka tīmata au ki roto i tēnei kura, te Kura Māori o Porirua me Te Ara Whānui. Inaianei, e whā ngā rā ka mahi ahau ki kōnei, Te Kura Māori o Porirua. He maha aku mahi i roto i ngā tau e toru, ētahi wā ka mahi ahau ki te taha o ngā kaiako i roto i ngā kaupapa, ngā mahi a te Rehia, ēra mahi. I tēnei wā kei te noho ahau ki te taha o ngā tamariki, ki te akiaki i ā rātau i roto i o rātau reo matatini, ā rōpū i ngā ata, i te poutū o te rangi ka mahi ahau i ngā mahi whakaari i roto i ngā akoranga e rua.

Ko ngā pūkenga whakaako o Rawiri kei roto i ngā waiata me ngā mahi whakaari. He rangona te whakaute me te ngākau koa i ngā uiuinga, ā, i harikoa ia ki te whakautu i ngā pātai rangahau hei āwhina i ngā kōrero e tika ana mō tēnei rangahau. He rerekē ngā pūkenga o ia kaiako i ngā mahi whakaako, engari, he pai te kimi i tētahi kaiako whai pūkenga pēnei i ngā mahi ako whakaari, waiata me te reo. He mea pai mō ngā kura kaupapa Māori.

Ka Uru Ora: Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari mehemea kei te whakatinanahia ngā kōrero pūrākau, me te whitake hoki ki ngā akonga mahi a ngā tamariki i roto i ngā kaupapa o ngā kura kaupapa Māori.

“Me titiro ahau ki te pūrākau, ehara noa iho i ngā kupu e puta ana, engari i roto i ērā kupu he aha ngā kōrero ā-tinana, ā-hinengaro, ā-wairua. Ki ahau, ehara i te mea ka whai kupu ki te whakamārama i tērā pūrākau, ka whai whakaaro me pēhea te tikanga ki te whakawehewehe te pūrākau. Ko te ‘Drama 20’ kia taea te whakawehe i te pūrākau ki ngā wāhanga e iwa, e tekau, ko ngā (beats) tērā. I roto i ia toru ‘beat’ ko te ‘seam’, no reira ka taea koe te whakaaro, ka pānui te pānui ka wehe ki ngā ‘beats’ e iwa pea, ki ia ‘beat’ he whakaaro. Me pēhea i whakatinanatia ia whakaaro”. “I roto i tērā ka wānanga ngā kaiako mō ia whakaaro e pā ana ki ia ‘beat’, he aha tō whakaaro, he aha tōku whakaaro. Kā wānanga anō, mehemea he whakaaro kei ia ‘beat’, me whakamātautau i tērā whakaaro i roto i ngā mahi ā Rēhia. He waiata pea, he puoro pea, he ‘sound scape’ pea, kia rongō ki te wairua o tērā ‘beat’. Kia whakawhānui ngā whakaaro ki te whatumanawa. Ko te mea nui ko te wairua, ehara i te mea ko te tinana me te whakaaro noa iho, ka whakawhiti ērā katoa. Engari, he aha te take o ēnei mea, mēna kāore e puta te wairua. Kāore e kore, ka tautoko ahau i ngā pūrākau e mahi ana i roto i ngā kura kaupapa i ngā Kura Auraki, i roto ngā Kura aha”.

Ngā Āhuatanga Ako, Te Reo

I kōrero a Rawiri mō ngā mahi ā-rēhia hei whakapuaki i ngā pūrākau, mai i te whakamahi i ngā patu, ki te waiata, ki te puoro, ki te 'whakaahua oro', kia whanake ai te pōhewatanga, te mahi auaha, me te ngahau i te ako, ā, kia whakanui hoki ai ngā whakaaro ki te whatumanawa ki te whakawhanake i te taha wairua, i te taha tinana, i te taha hinengaro me ngā whatumanawa hoki.

Ngā Putanga Ako

Ka whakarato ngā kaiako i ngā āheinga mō ngā ākonga ki te waihanga me te tūhura, kia akiakitia te wairua pākiki. Ka whakaritea te whai wāhitanga o ngā ākonga ki te whakaatu whakaaro, ki te whakamahere me te whakamahi i te whānuitanga o ngā rautaki hei whakahihiko i ngā ākonga katoa (MoE, 2007, wh. 26). I kitea e Bishop (2006) ngā kaiako whai hua me te maha o ngā tikanga, hei poipoi i te ako reo ā-waha, tae atu ki te korikori, ki te waiata me te whakarongo.

Ka Uru Mārama: Ko tēnei wāhanga ka tiroiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanake ana i roto i ngā kura kaupapa me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

“Ka tino tautoko ahau i tēnei kaupapa, ka kōrero whānui ahau mō ngā kōrero pūrākau. Ka noho ngā pūrākau ki ngā iwi, ko nōhea, kei ia iwi ā rātau ake pūrākau, no reira he pai mehemea ka taea, ahakoa ka noho au ki hea te hono ki ngā pūrākau o ia iwi. Ko te mea anō, ko hono ngā tamariki ki o rātau ake iwi, moana, maunga hoki. Nō iwi kē ētahi o ngā tamariki, he Kura Māori tēnei Kura, engari, nō Ngāti Toa te nuinga o ngā tamariki. Kei kōnei ngā kōrero tuku iho o Ngāti Toa, engari kei ētahi tamariki o rātau ake pūrākau e pā ana ki o rātau iwi”.

Ngā Iwi, Te Reo

I roto i tēnei wāhanga o ngā raraunga, kua kitea e Rawiri tōna kaingākau me tōna mōhio ki te whakatinana i ngā pūrākau e hono ana ki a Ngāti Toa, ā, me pēhea te whakamahi i ēnei mātauranga i roto i ana mahi whakaako.

Ngā Putanga Ako

Ka whakanui a Rawiri i te whakapapa me te ārahi i ngā tauira ki te ako i ngā hononga ki te iwi me ōnā kōrero tuku iho, tae atu ki te whakanui i te hiranga o te mōhio ki o rātau ake hononga whakapapa me te torotoro i o rātau hononga ki ētahi atu iwi (MoE, 2007, wh. 21).

Te Tai Mātau: Ka tirohia te whanaketanga o ngā mahi kōrero pūrākau i roto i ngā kura kaupapa Māori, i ngā hapori, tae noa ki ngā iwi. Pēnei i te ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea e whakatinanhia ai ēnei mātauranga.

“Mēna ka titiro koe ki waho, kei reira te moana o Parirua, kei reira te maunga o Whitireia, kei reira ngā tohu nui o tēnei rohe. Nō reira me tū whakahīhī koe i roto i tō ake rohe, i raro i tō ake maunga, tō moana, awa rānei, kia hono ngā tamariki ā-tinana, ā-wairua ki te taiao. Ka rongo te hā o te moana e rere mai ana tērā ki waho rā, ka rongo ki te riri pea o Tāwhirimātea, ērā mea i roto i ō rātau ake rohe, te reo o te taiao.”

Te Ao, Te Reo

I tohuhia e Rawiri ko te nuinga o ngā tamariki nō Ngāti Toa. Kei runga te kura i te puke, nō reira, i ngā wā ka ako ngā tamariki i ngā pūrākau o te iwi, ka whakamahia e Rawiri te tirohanga ki te taiao o te rohe hei akiaki, hei whakakipakipa i ngā tamariki ki te ako i ō rātau maunga, moana, whanga, awa me ērā atu mea o te taiao. Ka akiaki ia i ngā tamariki e whakapapa ana ki ētahi atu iwi, ki te ako i ō rātau pūrākau.

Ka whakarato a Rawiri i te whānuitanga o ngā wheako, hei poi i te māramatanga me ngā waiata ki te taiao tonu, ā, ka whakahihiri ia i te ako me te whai take ki te rohe (MoE, 2007, wh.23). Ko te tirohanga a te ao Māori kei te puku o te ahurea Māori.

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhi i te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero tuku iho. Ka tiroiro mehemea kei reira te hiahia ki te ako i tēnei mātauranga i roto i ngā kurā kaupapa me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

“Ka pai te mahi. E whakahaere ahau i tētahi kaupapa nui o kōnei, te whakahaere i ngā mahi a te rēhia i roto i ia akomanga, engari e hono tērā mahi ki te pūrākau o ngā taniwha e rua e noho i roto i te whanga. Tēnā pea ko te tino kaupapa tīmata, me ako ngā kōrero o tērā pūrākau. I roto i ngā mahi o te rēhia ka tae koe ki te ruku hohonū ki roto i te pūrākau, nā te mea kei te mahi ā-hinengaro, ā-tinana, ā-wairua, ko tēnā te tino kaupapa o ngā mahi a te rēhia”.

Te Ira Tangata, Te Reo

Mā ngā mahi a te rēhia, te whakaari me te waiata, ka whakahāngaitia e Rawiri ngā pūrākau o Ngāti Toa ki te ako i te reo o te taiao, hei akiaki i ngā tamariki ki te whakamahi i wō rātau whakaaro, hinengaro, tinana me te wairua. Kei te aro ki te ira tangata, ā, e ako ana ngā tamariki he uri katoa rātau nō ngā maunga, nō ngā awa, nō te taiao hoki. Ka ako rātau i te

whakapapa me te whanaungatanga ki ngā rākau, ki ngā ngārara, me ngā manu. I te mea, ko tātau katoa ngā tamariki a Tāne.

Ngā Putanga Ako

Ka whakamahi a Rawiri i ngā mahi toi, waiata, waiata kanikani, whakaari, hei poipoi i te whakaaro, i te tinana me te wairua, i te wā e whakaako ana ia i te pūrākau. (MoE, 2007, wh. 13).

Ko Te Ira Tangata, e aro ana ki te kaha o te taha tinana me te taha wairua o ngā tamariki, me te hiranga ki te poipoi i ngā mea e rua i roto i o rātau mātauranga. I whakanui a (Bishop, 2006) i te hiranga o te whai wāhi o ngā tamariki ki roto i ngā mahi whakatau kaupapa e pā ana ki o rātau ake mātauranga.

Me tūtaki ki ā Indiana Hoterini

Rangitāne, Ngāti Raukawa, Te Ati Haunui a Paparangi te Awa o Wanganui. Kua rua tau au e whakaako ana i tēnei kura, ki Te Kura Māori o Pōrirua, heoi, i mua i taku whitinga mai ki tēnei kura, i te Papaoiea kē ahau, i te kura kaupapa Māori o Manawatū.

Ka Uru Ora: Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari mehemea kei te whakatinanahia i ngā kōrero pūrākau, me te whaitake hoki ki ngā mahi a ngā tamariki i roto i ngā kura kaupapa Māori.

Tuatahi ake ki ahau nei, i roto i ngā kōrero pūrākau, he tuakiritanga ki te tamaiti, ko wai ōna matua tūpuna, he aha ngā kāwai whakapapa kei muri i taua tamaiti, ērā kōrero katoa kei roto i ngā pūrākau. Nō reira, ko te pūrākau tētahi marau, tētahi wāhi pai kia timata ai ki te whakaako i te tamaiti, ko wai ia, ngā momo kōrero o te taiao e noho ana ia, tōna kura, ngā pānga a tōna kura ki ā ia ano, ēra kōrero katoa e āhei ana ki te rapu i roro i tētahi pūrākau. No reira ki ahau nei, he kōrero whakapapa, he kōrero tūakiritanga, mana whenua, mana atua, mana tangata, ēra āhua tanga katoa kei roto i tētahi pūrākau.

Ngā Ahuatanga Ako, Te Reo

I kōrerotia e Indiana te whakawhanaketanga o ngā mahi kōrero pūrākau i roto i tōna akomanga, i tōna kura kaupapa Māori, i te hāpori, tae noa ki ngā iwi. Ka kōrero anō ia mō te

whakatinana i ēnei mātauranga ki roto i ānā mahi ako. I whakamārama mai a Indiana, kei roto i ngā pūrākau te tuakiritanga, te mana whenua, te mana tangata, te mana atua, ngā kāwai whakapapa, ā, he marau, he wāhi pai hoki kia timataria ai te whakaako i te tamaiti, me ngā momo kōrero o te taiao.

Ngā Putanga Ako

Ka whakanuia e ngā kaiako te hiranga ki te whakarite i tētahi taiao ako e whakahihiri, e whakaihiihi, e whakaata ana i te ao Māori, i ngā kōrero pūrākau, me te akiaki i ngā kāwai whakapapa o te iwi (MoE, 2007, wh.27). E whakanui ana a (Doherty, 2009) i te hiranga o te hono i ngā kōrero pūrākau ki te whenua o te iwi. Ki te kore e taea te hono ki ngā whenua o te iwi, karekau he tūranga o te mātauranga, ā, karekau he timatanga, karekau hoki he hōnonga whakapapa ki te rohe.

Ka Uru Mārama: Ko tēnei te wāhanga ka tiro tiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanakehia ana i roto i ngā kura kaupapa me ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi.

“Ki au nei, ko te tino huarahi pai rawa ki au, kia whaikiko, kia whakatīnanahia i ngā pūrākau kia puta i te akomanga, ki te haerere haere ki ēra wāhi kōrerotia ana i roto i ngā pūrākau, mēnā ka kōrero ahau mō taku mahi i kōnei, te taha wharekura, ko tētahi wāhanga ako ko te tāpoi. He paku akomanga e hāngai ana ki te tāpoi Māori, ko tā tātau tino whāinga i tēnei tau, he puta i te akomanga me te haerere haere ki ngā wāhi i takatakahi mai ai i a Ngāti Toa Rangatira, nō reira, i te wāhanga nei, kua haere tātau ki, Te Motu o Kāpiti, ko te wiki e tū mai nei, kei te haere ki te motu o Mana. Nō reira, ka hoki atu ki te pātai, he aha ngā raupapa ako, arā tētahi tino raupapatanga ako pai, kia puta i te akomanga kia pā atu ki ngā tangata e mōhiotia ana ki ngā pūrākau hei kai kōrero, hei kai kauhau, otirā, ko te mea nui kia puta i te akomanga kia haere ā tinana atu ki ēna tohu whenua ki ngā wāhi e hāngai ana, mēna e āhei ana. No reira me haere tātau ki Rarotonga, kia tau te kauwhiore ana me haere. Ara te whānui me te hōhonutanga o ngā kōrero, kei roto i ngā pūrākau, engari kei te tangata ano, mā te aronga o te tangata kē ka whāia, ka aro atu, ki te āhuatanga o tana ruku ki ngā kōrero pūrākau”.

Ngā Āhuatanga Ako

I kōrero a Idiana mō ngā mahi haerere, mō ngā mahi tāpoi hoki hei whakatinanati i ngā pūrākau. He akoranga pai te puta ki waho o te akomanga, kia tūtaki ki ngā tangata e mōhio ana ki ngā kōrero tuku iho me ngā whakapapa hōhonu. Otirā, ka haere ā-tinana te akomanga ki Rarotonga, ki aua moutere o Te Moananui ā Kiwi, mēnā ka taea. Kia whānui ngā kōrero, engari mā te tangata, me ngā tamariki e aro ki te āhua o tana ruku ki ngā korero. Nō reira, mā te matatau ki ēnei pūrākau, e āhei ai ngā ākonga ki te hanga i tētahi pakihi tāpoi, kia ako ai me pēhea e tūtuki pai ai ngā whāinga o te mahi tāpoi.

Ngā Putanga Ako

Ko ēnei wheako akoranga e akiaki ana i ngā tauira ki te pupuri i ō rātau hōnonga ki ngā mātauranga, ki ngā tikanga tuku iho, me te poipoi i te whakaute ki te taiao, me te mōhio ki ā rātau kawenga hei tiaki i te taiao (MoE, 2007, wh. 28).

Te Tai Mātau: Tirohia te whanaketanga o ngā mahi kōrero pūrākau i ngā kura kaupapa Māori, i ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi. Pēnei i te ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i tēnei mātauranga.

Ko ētahi o ngā pūrākau kua tuhia kē ki ngā pukapuka, kua hoatu i ngā Māori ētahi o ngā pūrākau hei rauemi i roto i ngā kura, auraki, kura Māori nei, puta noa i Aotearoa. Nō reira ko ētahi o ngā pūrākau kei ngā pukapuka, he hua, he koha, he whakaaro nō tēnā pukenga, nō tēnā tangata nō tēnā-iwi, nō reira tē taea te whakahē i ngā kōrero kua tākohā mai i tētahi tangata, mātanga kuia, a wai ake, engari, kei te hono ērā pūrākau ki te Marautanga o Aotearoa, ki Te Aho Matua rānei, kei te kaiako anō tērā tikanga ki ahua nei, mehemea nō tētahi iwi taua kaiako, arā, he hua tērā pūrākau ki taua kaiako, mehemea nō reira ia nōna ēra kōrero. Nō reira, kei reira he hua, engari, mehemea he kaiako nō iwi kē atu, arā, kei te pānui i ngā pūrākau, kei reira te whakaūte ki ngā kōrero, engari, mehemea ehara nōu ēra kōrero, kāre i ā koe te hōhonutanga o ngā kōrero. Āe kei te tūhonohono ngā kōrero pūrākau ki te Marautanga o Aotearoa, hei tāpiri atu, i te mea, he Kura ā-iwi tēnei kura, kua kite atu ahau, kua hua mai tētahi ētahi tino pūrākau o te iwi nei o Ngāti Toa Rangatira, nō reira, mehemea he Kura ā Iwi, katahi rā ka tino kitea ā rangona hoki i ngā kōrero pūrākau e hāngai pū ana ki tō kura.

Ngā Āhuatanga Ako, Te Reo

I mea mai a Indiana, ahakoa kua tuhia ngā pūrākau ki roto i ngā pukapuka hei rauemi ako mō ngā kura kaupapa Māori me ngā kura auraki hoki, kei ia kaiako anō aua mātauranga pūrākau. Mehemea nō iwi kē taua kaiako, arā, he hua kei roto i ōnā pūrākau. Mehemea nō Ngāti Toa Rangatira ngā kōrero tuku iho, nā rātau ēra kōrero. Ko te mea matua, he hua, he wheako akoranga, kei roto i ngā pūrākau o ia hapū, o ia iwi hoki. Ko te kaupapa matua e whakapuakihia ana mā ngā kaiako e mau tonu ki ngā kōrero pūrākau, i tua atu i nga pukapuka, e whiwhi ai ngā ākongā.

Ngā Putanga Ako

Ka whakamahere ratou i te hotaka akoranga hei whakaata i te marautanga me te aro ki ngā matea o ia akonga, ka whakawhiti kōrero me te tir i ngā kaupapa ako o te pūrākau ki te taha o ngā akonga. (MoE, 2007, wh.28). I kitea a (Bishop, 2006) i ngā kaiako i whai hua i te whakamahinga o ngā rautaki whakauru kia mau ai te hiahia me te aro o ngā tamariki. Ko te whakauru i ngā ngohe, i ngā rauemi, i te marautanga, ki roto i nga kaupapa e hiahia ana ngā ākongā ki te whakamahi i te whānuitanga o ngā rongō.

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhi te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei ngā kōrero tuku iho. Ka tiroiro mehemea kei reira te hiahia ki te ako i tēnei mātauranga i roto i ngā kurā kaupapa me ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi.

Kei te tūhonohono atu ngā kōrero pūrākau ki ngā mātauranga a tēnā-iwi a tēnā-iwi. Kei ia iwi o rātau ake kōrero, kei ia iwi, ngā kōrero tuku iho ngā tohu whenua, ngā marae, nō reira kei te tino tautoko ahau i tēnā whakapae, he tino tūhonohonotanga aua kōrero, he whakapapa i roto i te pūrākau, ākene pea ka kōrero i ngā mea ka auau i ngā kōrero, engari, ko te whakapapa anō he tātai hononga o te tamaiti ki te whenua, kei reira anō ēra kōrero i roto i te pūrākau, nō reira hei oranga mō te iwi, kia ora anō ngā kōrero ā te iwi me hoki ki ngā pūrākau, kei reira ngā kōrero, ngā hītori, ngā tūturu nei, kua ko ngā pūrākau ka rongona e te Pākehā i roto i o rātau pukapuka, engari ko ngā kōrero tūturu a te iwi, me hoki anō ki ngā pūrākau o tēnā-iwi ā tō ake iwi.

Ngā Iwi, Te Reo

E whakaatu anō ana a Indiana i te hiranga ki te whai i ngā pūrākau o ngā hapū, o ngā iwi hoki, nā te mea kei reirā te mātauranga ā-iwi, te whakapapa ki te tangata, ki te whenua hoki.

Ahakoia, kua tuhia e te Pākehā āna pūrākau mō ngā momo kura, ka tūturu ngā pūrākau ā-iwi i ngā hapū me ngā iwi katoa o Aotearoa.

Ngā Putanga Ako

Ka whakarato ngā kaiako i ngā whai wāhitanga a ngā ākongā ki te mōhio ki tō rātau taiao, kia whakatauirā rātau i te manawa whakahīhī ki te taiao, ā, ka whai wāhi anō rātau ki te taunekeneke ki te marae me te hāpori, kia mōhio anō rātau ki ngā āhuatanga katoa e pā ana ki ērā atu o ngā iwi, tae noa ki ētahi o ngā iwi o tāwahi (Te Aho Matua, 2008, wh. 736).

He maha ngā mātauranga kei roto i ngā pūrākau, he mātauranga kei roto i ngā karakia, mōteatea, pūrākau, ngā momo tohutohu, ngā momo whakatūpatotanga, ērā kōrero katoa kei roto i ngā pūrākau. Engari ko te mea kē, me āta wetewete i ngā pūrākau i te mea, ko ētahi o ngā kōrero, ehara i te mea e tōtika rawa ngā kōrero, me āta rangahau, me āta wānanga, me āta wetewete i ētahi o ngā pūrākau i te mea, ko te tino kōrero e huna ana, nō reira me tino wānanga te pūrākau. He aha te mātauranga Māori, ko te oranga, ko te oranga o te tangata

Te Ao, Te Reo

I whakanui a Indiana i ngā tikanga kei roto i ngā pūrākau, hei wānanga, hei rangahau, hei wetewete rānei kia whakapuakitia ngā kōrero e huna ana i roto i ngā mātauranga, i ngā karakia, i ngā mōteatea, i ngā momo tohutohu, i ngā momo whakatūpatotanga, me ērā kōrero katoa kei roto i ngā pūrākau. Ko te mea matua, me ruku ngā pūrākau, kia āta tātaritia te horopaki o aua kōrero, kia kitea ai te kura i huna me ōna hua ako.

Ngā Putanga Ako

Ko te māiatanga me te mōhioatanga o ngā ākongā ki te mātauranga Māori ka tino whakawhānuihia. Ko ēnei wheako akoranga e whai kiko ana, ā, ka akiaki i ngā akonga ki te pupuri i ō rātau hononga ki ngā mātauranga me ngā tikanga tuku iho (Te Aho Matua, 2008, wh. 736). Kei te kaha ake te mōhioatanga o ngā momo mātauranga tuku iho puta noa i te ao hei awahina ki te whakatika i ngā raru uaua, ki te whakarekareki ake i te māramatanga ki tō tātau taiao, me te whai tūranga mō te whakapakari i te tuakiri (Harmsworth, 2002).

Me tūtaki ki ā Lavinia Pewhairangi

Te urunga mai o te rā, Taranaki, Ngāti Pōrou, Ngāti Awa

Ka Uru Ora: Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari ai mehemea kei whakatinanahia ngā kōrero pūrākau, me te whaitake hoki ki ngā mahi a ngā tamariki i ngā kura kaupapa Māori.

Me kī pēnei, he momo wheako whaiora e āhei pea rātau te kapo i ēnei kōrero pūrākau nō iwi kē, nō hapū kē. Kei kimi ā-hononga kē, ā-whakapapa ngā ākongā ki ngā pūrākau ka tūhura kia rātau na ngā kaiako kē, ehara i te mea te nui o ngā rauemi kua whakaputaina hei rauemi ā pukapuka ā ipurangi ā tuhinga rānei, nō reira, ko te nuinga o ngā pūrākau ka tūhura ka wānangananga, ā wētahi wā ka arohaehae ka tātari ko ngā pūrākau e mōhio whānuitia ana ki roto i wā tātau iwi, nō reira hei whakatauirā ake i tērā, ko te taonga ā Tangaroa tētahi o ngā pūrākau o te kāinga o Ngāti Pōrou e kōrerohia nei mō ngā whakairo.

Ngā Āhuratanga Ako, Te Reo

Kua whakamārama mai a Lavinia i ngā wheako ako e hāngai pū ana ki ngā purākau. Ko te wheako whaiora o ngā taiohi hei tiro tiro ki ngā whakapapa kei roto i ngā momo pūrākau. Ko te nuinga o ngā pūrākau kei te tūhura, kei te wānangananga, kei te arohaehae, me te tātari hoki. Ko te pūrākau anō tētahi tino rauemi ako, me te nuinga o ngā hua ako ka puta i ngā pūrākau o Ngāti Porou mō Tangaroa me ngā mahi whakairo.

Ngā Putanga Ako

Kei te akiaki ngā kaiako i te mana motuhake ki te whai i te mātauranga, mā ngā mahi rangahau, wetewete, tūhura, wānangananga hoki i ngā pūrākau (MoE, 2007, wh. 28).

Nō reira ko te wāhanga ka whakapūtaina, ka whakakōrerohia a pūrākau, a pakiwaitara, he wāhanga e ōhana ki tō wairua, i tētehi wāhanga o tō whatumanawa hei whārikihia i te tirohanga Māori mō ngā tamariki, koira he mea nui ki au, nō te mea i pērā ai au e pakeke ana, Nō reira mō te taha wheako whaiora, katahi ka ū mai ēra akoranga ki roto i ngā akoranga e tūhura nei tātau ki te mārea nei. Nā reira, āe ina kore ai tātau e whai pānga ana, e whai tukanga pea, kei mahue iho ā pūrākau, ā pakiwaitara ki tāhaki rehurehu ai, he mea nui mehemea e whakakaha ana mātau ngā kaiako Māori nei ahakoa ki whea koe e whakaako ko te mea nui me tūhura i tērā ao i roto tonu i ā koe ki o ākonga, kia kaua e pohēhē, kia kaua rawa rātau e whai whakaaro hoki. he wā anō mō ēra āhuratanga o te ako. Kia mārama kau ana wā tatau tamariki o

tēnei rautau, rua mano ka hīkoi ngātahi ā mātauranga Māori, ā tikanga ā-iwi ā wai ake, ā wai ake i roto tonu i te ao Māori.

Ngā Āhutatanga Ako, Te Reo

I tipu ake a Lavinia i te wā e hāngai pū ana ngā pūrākau me ngā pakiwaitara ki ngā wāhanga hauora mō te wairua me ngā āhutatanga o ngā wheako o te ao. Mēnā he iti te mōhio o ngā kaiako, ka whai tikanga rātau kia kore ai ngā kōrero pūrākau e waiho kia puehu. He mea nui te tūhura, te rangahau hoki i ngā kōrero pūrākau, kia pakari ai te hinengaro, kia kaua e pōhēhē noa iho, engari, kia mōhio ngā tamariki ki ngā pūrākau tūturu o ngā iwi katoa.

Ngā Putanga Ako

Ka tūhura ngā kaiako i te whakawhanaketanga ngaio, hei whakarato me te tautoko hoki i ngā wheako akoranga. (MoE, 2007, wh. 28).

Ka Uru Mārama: Ko tēnei wāhanga ka tiroiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanaketia ana i ngā kura kaupapa me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

Kei ia kaiako tō rātau ake mana whakahaere te ahu pēhea, ehara i te mea e whakakōrero ana, me whakatinana me pēnei, me pēnei te whai. Engari, he ihotanga kei roto i te kaiako, e mārama pū ana ki tāna e whai ana, kaore e kore e whakapai ana ahau, ka putaputa katoa mai ā pūrākau, ā pakiwaitara, ā kōrero tuku iho, ā whakaari ā aha mai, pērā i te pūrākau o Awarua, aua kōrero o Ngāti Toa. I runga tonu i te mōhio i te mātara o te kaiako.

Āhutatanga Ako, Te Reo

Kei ia kaiako, tā rātau mana ki te tuku iho i te mātauranga Māori kei roto i ngā pūrākau. E ngākau nui ā Lavinia, ki te whakaako i ngā pūrākau, pakiwaitara, kōrero tuku iho, i runga i te whakamāramatanga me te whakamōhiohanga o te kaiako. Ka whakarato, ka whiriwhiri hoki, ngā kaiako i ngā rautaki whakaako hei whakahihiko i te ako pūrākau (Te Aho Matua, 2008, wh. 745).

Me noho papatahi hoki ngā āhutatanga o ngā ākonga. Nō reira, ehara i te mea he moumou wā, mehemea e whakaaro noa ana te pakeke, kaore e aro pū ana ngā ākonga ki te kaupapa, ahakoa te aha mehemea ka whakakōrerohia, ka ranonga, ka mau pū ki

te whatumanawa o te tangata ahakoa pēhea. Nō reira, mō te wāhanga o te whakatinana i ngā pūrākau, koira tāku e whakapai ana, ehara i te mea ka whakamāherehere a ngā kaiako, anei te rā ka whāngaihia he pūrākau, anei te rā hei whakakōrerohia he kōrero tuku iho, he mea ka mahi kētia e tātau ia rā, nō reira, ina he horopaki e titia nei ki te ngākau o aua kaiako, o aua tāngata, me kore e whakakōrerohia, he kōrero tuku iho e hāngai pū ana ki te horopaki o te wā.

Ngā Āhutatanga Ako, Te Reo

E whakaatu mai ana a Lavinia, hei whakatinanatia i ngā mahi ako, me hāngai pū ngā whakaaro ki ngā pūrākau, me tiro tiro hoki ki ngā kōrero tuku iho kei roto i te horopaki o ngā pūrākau, kia noho papatahi ai ngā āhutatanga o ngā ākongā, kia aro pū ai ki ngā kaupapa, kia whakatairangatia ai te ngākau ki ngā kōrero pūrākau.

Ngā Putanga Ako

Ka waihangā ngā kaiako i ngā whai wāhitanga o ngā ākongā ki te whakaatu whakaaro, ki te whakamāhere i ngā kaupapa ki roto i ngā mahi ako pūrākau. (MoE, 2007, wh. 26).

Āe he hononga, heoi, ehara i te mea ko ngā pūrākau ka puta mai i te marautanga, ko te marautanga ki au, he pukapuka e ārahi ana i te taha whakaako ā-marau nei, ā-reanga no reira, ko te Aho Matua, tērā pea, āe, i te mea koia he mātāpono ka kawea hoki i wētahi kura kaupapa, hei kawea hoki nei, hei hikihiki hāpai, whakawhāriki ake i tō rātau tuku iho tanga, no reira, ko te wāhanga o te marau, he wāhanga, he pukapuka rauemi ko whakakōpani ake, hei ārahi i a mātau te hunga te tira kaiako. Heoi, kei roto tonu pea i wērā marautanga, he whārua, he pitomata hei aro pū ake ki tēnei horopaki ko te pūrākau, arā, ka kite atu kei roto i a hangarau, kei tikanga ā-iwi, kei a pūtaiao, a reo, ngā marau katoa. Heoi, mō te aro pū ake, i ahu mai ā pūrākau i ngā marautanga, kei rangirua pea aku whakaaro mō tērā, no reira e whakawhai ana ahau ahakoa ngā pūrākau ngā kōrero tuku iho no iwi kē, no hapū kē, he puna rauemi tonu e āhei te kite atu pea, i tōna hononga ki te Marautanga o Aotearoa, ka kī anō hoki, ina he kura e whai ana koe i te Aho Matua kaore e kore, ka taka iho mai i tōna tōnuitanga i aua āhautanga, i te mea e whai mātāpono ana i aua kura.

Ko te Marautanga o Aotearoa he pukapuka rauemi i whakahiato hei ārahi i a Lavinia me tana rōpū kaiako. Kei roto i taua marautanga he tohu, he tohu kia aro ake ki te horopaki i roto i ngā

kōrero, ā, ka taea te ako mā te whakamahi i te hangarau, i roto i ngā tikanga ā-iwi, i te pūtaiao, i te reo, me ērā atu kaupapa. E whakapono ana ia, ahakoa he reo tuku iho, ā, he kōrero nō ētahi atu iwi me ngā hapū, he puna kōrero tonu. I mea mai anō a Lavinia, mehemea, he kura e whai ana i Te Aho Matua, kaore e kore, ka taka iho mai i tōna tōnuitanga aua āhuatanga, i te mea e whai mātapono ana aua kura.

Ngā Putanga Ako

Ka whakamahere ngā kaiako i te hotaka akoranga hei whakaata i tūtohu me ngā mātapono o ngā marautanga, me te aro ki ngā matea ako o ia ākonga, ka whakawhiti kōrero me te tiri i ngā whāinga ako me ngā hononga ki ngā pūrākau (MoE, 2007, wh. 27).

Te Tai Mātau: Tirohia te whanaketanga o ngā mahi kōrero pūrākau i roto i ngā kura kaupapa Māori, i ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi. Pēnei i te ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i tēnei mātauranga

Mō te wāhanga o te tūhonohono ngā kōrero pūrākau ki te mātauranga ā-iwi, āe he wā anō pea tērā e whakamānawa ake e te iwi, nō reira kua rongohoki mātau o kōnei ētehi pūrākau mō te takiwā nei, mō te orokohanga mai e te iwi i Kāwhia. Kei roto hoki i ngā mōteatea, ngā pātere, ngā awekura o tō tātau Kura, kua kawē mai kua whakaakohia mai e ngā uri o Toa Rangatira. Me wherawhera te tāngata me pēhea ai te tūhura, te toha, te tuku hei mātauranga ā-iwi, nō reira, he āhua waimarie mātau o kōnei, nō te mea, toko maha ngā uri o Ngāti Toa, kua whai tūranga kaiako ki konei, nō reira, e manawanui ana aku whakaaro. Mā rātau anō ēnei kōrero pūrākau e tūhura e tuku, e whāngai ā-wānangangana nei kia mātau te hunga kia whai māramatanga ai mātau ki ngā pūrākau tuku iho no roto tonu i te rohe nei. Otirā, hei āpiti, hei tautoko hoki i te mātauranga ā-iwi, arā, ko Toa Rangatira tērā.

Ngā Iwi, Te Reo

Ko te mātauranga ā-iwi, e whakapuaki ana ki roto i ngā pūrākau mō te takiwā o Ngāti Toa. Kei te ako ngā taiohi i te orokohanga mai o te iwi i Kāwhia, i ngā mōteatea, i ngā pātere, me ngā awekura o te kura. Kei roto i tēnei tūhonotanga, he whārua, he wāhanga kia whaioranga ai ngā tāngata kei te kura, ahakoa kua pakeke mai, ā, ka wherawheratia, te āta rukua nei ngā hītori me ngā pūrākau o te takiwā. I kōrero a Lavinia mō tō rātau waimarie, nō te mea, he tokomaha ngā uri o Ngāti Toa kua whai tūranga kaiako ki te kura.

Arā, ko rātau anō ērā kōrero pūrākau e tūhura e tuku, e whāngai ā-wānangangana ki ngā kaiako me te hunga kia whai māramatanga ai ki ngā pūrākau tuku iho nō roto tonu i te rohe me te iwi o Ngāti Toa Rangatira. No te mea he Kura ā-iwi te Kura Māori o Pōrirua, i whakatinanatia ngā tauira i ngā tikanga o Ngāti Toa, ki roto i ngā kōrero tuku iho, mōteatea, karakia, pātere, pūrākau, me te reo hoki. I te nuinga o ngā wā, ka ako rātau i ngā hōnonga whakapapa me ngā kaupapa o te marae, kia whakanuia ngā hononga o te hapori me te rohe, nā te mea ka whai hua ngā akonga nā te noho tata ki ngā kaumātua o Ngāti Toa.

Mō te wāhanga o te tūhonohono ngā kōrero pūrākau ki te mātauranga ā-iwi, āe he wā ano pea tērā e whakamānawa ake e te iwi, nō reira kua rongu hoki mātau o kōnei ētehi pūrākau mō te takiwā nei, mō te orokohanga mai e te iwi i Kāwhia. Kei roto hoki i ngā mōteatea, ngā pātere, ngā awekura o tō tātau Kura, kua kawē mai kua whakaakohia mai e ngā uri o Toa Rangatira. Me wherawhera te tāngata me pēhea ai te tūhura, te toha, te tuku hei mātauranga ā-iwi, nō reira, he āhua waimarie mātau o kōnei, nō te mea, toko maha ngā uri o Ngāti Toa, kua whai tūranga kaiako ki konei, nō reira, e manawanui ana aku whakaaro. Mā rātau ano ēnei kōrero pūrākau e tūhura e tuku, e whāngai ā wānangangana nei kia mātau te hunga kia whai māramatanga ai mātau ki ngā pūrākau tuku iho no roto tonu i te rohe nei. Otirā, hei āpiti, hei tautoko hoki i te mātauranga ā-iwi, arā, ko Toa Rangatira tērā.

Ngā Iwi, Te Reo

Ko te mātauranga ā-iwi, e whakapuakitia ana i roto i ngā pūrākau mō te takiwā o Ngāti Toa. Kei te ako ngā taiohi i te orokohanga mai o te iwi i Kāwhia, i ngā mōteatea, i ngā pātere, i ngā awekura hoki o te kura. Kei roto i tēnei tūhonotanga, he whārua, he wāhanga kia whaioranga ai ngā tāngata kei te kura, ahakoa kua pakeke mai.. I kōrero a Lavinia, mō tā rātau waimarie, nō te mea, tokomaha ngā uri o Ngāti Toa, kua whai tūranga kaiako ki te kura. Arā, ko rātau ano ērā kōrero pūrākau e tūhuratia ana, e tukuna ana, e whāngaia ana ki a mātau te hunga kia whai māramatanga ai mātau ki ngā pūrākau tuku iho o roto tonu i te rohe me te iwi o Ngāti Toa Rangatira. No te mea he kura ā-iwi te Kura Māori o Pōrirua, i whakatinanatia ngā tauira i ngā tikanga o Ngāti Toa i roto i ngā kōrero tuku iho, mōteatea, karakia, pātere, pūrākau, me te reo hoki. I te nuinga o te wā, ka ako rātau i ngā hōnonga whakapapa me ngā kaupapa o te

marae, kia whakanuia ngā hononga o te hapori me te rohe, nā te mea ka whai hua ngā akonga nā te noho tata ki ngā kaumātua o Ngāti Toa.

Ngā Putanga Ako

Mā te tohatoha i ngā mōhiotanga me ngā tohungatanga o te hapū me te iwi, ka poipoiā te tuakiri o ngā ākongā. (MoE, 2007, wh. 22).

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhi i te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero tuku iho. Ka tiroiro mehemea kei reira te hiahia ki te ako i tēnei mātauranga i roto i ngā kura kaupapa me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

Ahakoā te whānui rawa o ngā pūrākau ka rangona hoki i ēnei rā, ina hoki ana tātau ki ngā rau tau waru tekau, torutoru noa iho wā tātau kaumātua o tērā rautau e ora tonu ana, te whāngai tonu i ēra kōrero tuku iho. No reira, ina i pakeke mai e koe i aua rautau i raro i ngā rekereke o ēra puna mātanga kaumātua, kua tino waimārie koe. No reira ka tino whakapai ana ahau i tērā, i te mea kua whai uri ahau, no reira, kei te pērā taku whāngai i ngā kōrero tuku iho, kua ūhia ki roto ki au, ki roto hoki aku tamariki, no reira he wāhanga anō ko te tuku me te nanao me te kapo pūrākau, heoi anō rā ka whaimana te tangata, nāna anō ēnei kupu i tūhura ki te whānau whānui, ā wai ake, ngā ākona, ngā whānau, mātua, aha mai, te tūhura te ako whaiora.

Ngā Iwi, Te Reo

Ahakoā, karekau e nui ana ngā kaumātua e ora ana mai i ngā rau tau waru tekau, i waimarie a Lavinia, nā te mea, i whakatipuria ia i waenga i ōnā pūrākau ā-iwi me ngā tikanga mai i ōna kaumātua, nā reira e ngākaunui ana ia ki te whakatō i aua kōrero ki āna ake tamariki me ngā tauira o te kura.

Ka whakatauirā ngā kaiako i te manawa whakahī mō te ao Māori, me te tūhono hoki ki ngā whānau, ki ngā hapū, me ngā iwi, me te tuakiri ahurea, i a rātau e whakapuaki ana i te whakamāramatanga mō ētahi atu iwi me ā rātau tikanga, ki te whakatairanga i ngā whakawhitinga kōrero mō te pūrākau (MoE, 2007, wh. 22).

Nā reira, kia kaua rawa au e whakawhāiti noa i wāku ake whakaaro mō te pūrākau, me te mōhio anō, kei reira hoki i roto tonu i te horopaki o te pūrākau, te nui o te akoranga, te nui o te whakapapa, te nui o ngā kōrero tuku iho. Koia tētehi wāhanga

tuku iho mai kei wareware pea tātau. Hei noho kōhatu rawa, puna rawa tātau, ki ngā rauemi kua whakaputaina hei āwhina i te puna kaiako, hei hiki, whakamana, te whakawhāriki, te tūhura, te tuwhera ki ngā ara o te whakaako. Mā te tuku mātauranga māori, pēhea nei, kei ia o ngā kaiako te mana whakahaere o tērā, engari ko te mea nui, ina ko koe tērā e kaha pāho nei, whakakōrero ana i ngā kōrero pūrāka, pakiwaitara, he tino waimaria ngā ākona, ngā tāngata kia koe, ki runga i te mātanga a tō kōrero ki ngā pūrākau, pakiwaitara, otirā kua noho koe hei āhuru, hei kaitiaki i aua kōrero tuku iho.

Te Ao, Te Reo

I whakaatu mai a Lavinia, ko te hiranga o te horopaki i roto i te pūrākau, ko te mahi ako, ko te ako whakapapa me ngā kōrero tuku iho. Ahakoa he rauemi kua whakaputahia hei awahina i ngā kaiako, he rauemi, anō te kaiako e matatau ana ki ngā pūrākau, e kaha ana ki te kōrero i ērā kōrero, ā, ka noho rātau hei kaitiaki i aua kōrero tuku iho.

Ngā Putanga Ako

Ka matapakihia e ngā kaiako ngā mātauranga Māori mō te ao me te ao tukupū, kia tautoko ai rātau i ngā tauira ki te ako i ō rātau tūranga ā-whakapapa i te ao, i runga anō i ngā whakamāramatanga me ngā hononga, ki ngā mea katoa, hei whakaohoho i te kaingākau ki te ao (MoE, 2007, wh. 22).

Ko te whakaaro nui a te Māori ki te taiao, e hono ana ki te pupuri i te tuakiri ahurea me te pupuri i ngā whakaaro whakapono mō te oranga o te Maori. Ko te whakaaro nui o te Māori ki te taiao, e hono ana ki te pupuri i te tuakiri ahurea me te pupuri i nga whakaaro whakapono me ngā tikanga a te ao Māori (Durie M, 2001).

Ka tikina atu ahau i tēnei mea te pūrākau, i roto tonu i ngā mahi whakaako he tūranga, he whai wāhitanga ngā pūrākau ki roto i ngā mahi ako, ki reira āhei ai, whārikihia, he tirohanga kē ake, ki ngā tauira mō ngā pūrākau a hau ki roto i te mana whenua, no reira me kī pēnei, ehara i te mea he uri tēnei nō Toa Rangatira, heoi, ko ngā pūrākau, ko ngā kōrero tuku iho ka tukuna ake ki ngā ākongā o te kura. He pūrākau he kōrero tuku iho kua whāngaihia ki roto ki au i au e pakeke mai ana, no reira ko ngā pūrākau e pēnei nā, ki ngā taonga a Tangaroa, a Niwareka rāua ko Mataora, a Māui Tikitiki a Taranga, Te Pūmatomato o te harakeke a wai ake, a wai

ake. Nō reira he mea nui ki a au nei, ina e whakamahi ana i te horopaki o ētahi pūrākau kia whai wāhi ai ngā ākona ki ngā kōrero tuku iho nō iwi kē ake, no reira ehara i te mea, e kore e aro ana ki ngā pūrākau, ngā kōrero tuku iho o te hau kāinga a Toa Rangatira, heoi, hei whakanui, hei whakawhānui ake i te tirohanga taiohi nei mō tēnei āhuatanga o te pūrākau, ka pai ake ka whaimana mātau ngā kaiako ahakoa nōhea tātau, te tūhura i tētehi wāhanga o tōna ake ao ki waenga i ā tātau ākona.

Te Ira Tangata, Te Reo

I tipu ake a Lavinia i te roto i ngā kōrero tuku iho, no reira e ngākaunui ana ia, ki te whakatinana i ngā pūrākau i roto i āna mahi whakaako, pēnei i ngā taonga a Tangaroa, a Niwareka rāua ko Mataora, a Māui Tikitiki a Taranga, te pūmatomato o te harakeke. Ki a ia, ko ngā kōrero tuku iho he tūranga, he tirohanga ki ngā tauira i roto i ngā pūrākau o te iwi o Ngāti Toa Rangatira, tae noa ki ngā iwi o te motu.

Ngā Putanga Ako

Ka whakarite ngā kaiako i ngā tikanga Māori, ngā uaratanga wairua, ngā whakapono, ngā mātauranga e pā ana ki o tātou atua Māori mai i ngā pūrākau, me te tūāpapa o ēnei aronga katoa, ki ngā rautaki mātauranga (Te Tāhuhu o te Mātauranga, 2007, wh.8).

E ai ki a (Fulcher, 2001) kia noho haumaruru te ahurea o ngā tamariki Māori, me whakanui te hiranga o te taha wairua, i te mea, ki te kore, kaore e taea e te tangata te whakakoi i tōna tino tuakiri.

No reira, ka waimaria pea te hunga ina koia he tangata pērā ai koe. He waimaria nōku ko te mea, ko te wāhi e mahi ai au, he pērā katoa te hunga kaiako, ehara i te mea kua whakamāhere a tauwi nei he tūāpapa hei whai, engari ko tīmata wā tātau mahi ako, he whakakōrero, he wānangananga, he rangahau, he tīpako, he whakakōrero i tētehi pakiwaitara, te ako whaiora pūrākau, aha rānei, hei tautoko pea, hei āwhina, hei tūhura, i hoatu, hei tuku ara kē ake, mō te wāhanga o te whakaaro ki wā tātau ākona, he mea nui tērā, no reira, he pērā katoa te tira e mahitahi nei au, he māia katoa, he mātanga reo tuku iho, me te mea hoki, he waimaria te mea, he rangatahi tonu te nuinga o mātau.

Te Ira Tangata, Te Reo

Kua whai a Lavinia i ngā hunga kaiako ki te tīmata i ngā mahi ako, he wānangananga, he whakakōrero, he rangahau, he tīpako, he tūhura i ngā whakaaro rerekē i a rātau e ako ana. Kua whakawhanake hoki ia i te maia i roto i wā rātau mahi whakaakoranga.

Ngā Putanga Ako

I whakahānga ngā kaiako i ō rātau wheako whakaako me ō rātau tino mōhiotanga ki ngā mātauranga Māori, hei whakarei ake i te whakatinanatanga o ngā kaupapa pūrākau (MoE, 2007, wh. 52).

Nō reira ko ngā pūrākau, ngā pakiwaitara, ngā kōrero tuku iho, ehara kei te rangitūhāhā te taumata o ngā kōrero, nō reira, ka whai māramatanga ai tonu ngā ākona ki te wāhanga whakamārama, ōtia, ki te wāhanga wānanga ki te kimi hua, te whai ara, te whai putanga ako i runga anō i ngā kōrero kua hora, kua tuku atu kia rātau . No reira, he mea nui a pūrākau, a pakiwaitara, a kōrero tuku iho. Kaore he wāhanga i tua atu i te kōrero māori i ngā wāhanga ka whakakōrerohia e ngāi māori kia māori. No reira, ka hoki ahau ki ēra kōrero o taku whānaunga, mō te kōrero i tuku i runga i te aroha, te tuku noa i te reo honohono, no reira ko te wāhanga o te pūrākau, me ngā kōrero tuku iho, me ngā pakiwaitara, ka tuku ka tūhura ki wā tātau ākona, ki tangata kē atu ki runga tonu i te reo aroha, ehara te mea honohono (Relationship language).

Te Ira Tangata, Te Reo

Ko ngā pūrākau me ngā pakiwaitara ētahi rauemi ako nui i te wā e whanake ana te māramatanga o ngā tauira, kia rapua anō ai ngā putanga ako i runga i ngā kōrero kua tukuna ki a rātau. Pērā i ngā pūrākau i tukuna i runga i te aroha, i kōrerohia i roto i te reo, ki te torotoro i a rātau e ako ana.

Ngā Putanga Ako

Ka akiaki ngā kaiako i ngā tauira ki te tūhura i ngā kare ā-roto me ngā hononga i waenga i ngā atua me ngā kiripuaki kei roto i ngā pūrākau, me te whakatauiria i te whanaungatanga i runga i te aroha, i te whakaute, i te whakahīhī, i te aha rānei e whakatauiria ana i ngā whanonga pai (Te Aho Matua, 2008, wh. 13).

Ko te wāhanga o te tātari me te arohaehae, ko ēra pūkenga e āhei ana ngā ākona ki te ruku hōhonu ki roto i ngā kōrero kua tuku iho mai ki roto i aua pūrākau, nā reira he wāhanga e āhei te ākona, te nanao atu, he tīkina ake, he kapohia i tērā mātauranga huhua kei roto i ngā pūrākau, ahakoa he reo ā-iwi waha ka tuku, ahakoa kua tuhua ki te pepa. Nō reira e whakapai ana ahau, he ao anō mehemea e tuku pūrākau ana mātau, kaiako mai, ahakoa kaiako, ahakoa ko wai i wā tātau tamariki i te mea kei roto tonu i aua pūrākau he kitenga hōu. Ehara i te mea he kitenga o ia rā, ko te kōrero e tuku iho mai . No reira, e whakapai ana ahau ka hāngai pū ana ngā akoranga katoa mehemea he tūhura ā-pūrākau mai ahakoa te momo āhuatanga. Hāunga ki ngā mahi tū atu i te tuku pūrākau, ka noho tahi ā-reo ā-waha me ōna horopaki katoa, me te mea hoki he wāhanga anō o te pūrākau hei mahinga iho ki roto i ngā akomanga.

Te Reo

Kua kite a Lavinia i ngā wāhanga o te tātari me te arohaehae, ko ēra pūkenga e āhei ana ki ngā ākona kia ruku hōhonu ki ngā kōrero tuku iho, kei roto i aua pūrākau. He wāhanga e āhei te ākona te nanao atu, te tiki ake, te kapo ake i ērā mātauranga huhua kei roto i ngā pūrākau, ahakoa he reo ā-waha, ahakoa tuhia ki te pepa.

Ngā Putanga Ako

Ka whakarato ngā kaiako i te tino taiao ako reo mō te pānui, te tuhi, te whakaaro hoki ki ngā akonga, ki te tikanga me te hanganga, me te tautuhi i ngā ture reo, i ngā ahua me ngā tūkanga (Matua, 2008, wh. 13). Ki tā (Bishop, 2006) i whakaatu ngā kaiako i roto i ngā akomanga reo Māori te whānuitanga o ngā rautaki whakaako ki te pānui me te tuhituhi, ā, i arotahi hoki, i whakakaha hoki i te tuakiri ahurea o ngā tauira.

Anei tētahi tauira, mehemea ko te horopaki o te wā, ko te marau, ko te reo , ko te horopaki, ko ngā atua Māori, tērā pea he whārua kei roto i taua horopaki, ka whakatinatina e te kaiako mā te kōrero i tētahi pūrākau, tērā pea ko te wehenga iho a Rangi rāua ko Papa. Mōhio whānui ana tātau i ngā pūrākau kua kōrero whānuitia mō aua hapa. Heoi, ka noho motuhake, ka noho tangata whenua ngā kōrero mō ia iwi, ia hapū, ia whānau.

Te Reo

I mea mai a Lavinia, mēnā ko te reo me ngā atua Māori te horopaki o te wā, te kaupapa rānei, ka rapu te kaiako i ngā kōrero i tētahi pūrākau, pērā i ngā pūrākau mō te wehenga o Rangiraua ko Papa, i te mea kei ia iwi ōna ake whakamāramatanga mō wēnei kōrero.

Ngā Putanga Ako

Ka whakahāngai ngā kaiako i te whānuitanga o ngā rautaki hopu reo, ā, ka hanga rauemi reo hei tautoko i te whakaako me te ako (MoE, 2007, wh. 16).

Me tūtaki ki a Beau Matakātea

Ka Uru Ora: Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari ai mehemea kei whakatinanahia ngā kōrero pūrākau, me te whaitake hoki ki ngā mahi a ngā tamariki i ngā kaupapa o ngā kura kaupapa Māori.

Ka hoki aku mahara ki ngā wānanga ki Rāuru, ki Kura mā, te Kāpunipuni reo, me te Wānanga o Raukawa anō hoki, i reira i raupapa ai ngā tū āhuatanga kia hono tahi ai ki tō tātau pūrākau, tua matua nei te karakia, hono ki te whakapapa katahi ka puta mai o tātau pūrākau, te tikanga ia, ngā pūrākau he ohiti, he whakanui, he whakamānawa, he whakamaumahara tonu ake ā tātau te tangata ki ā tātau taonga tuku iho, ā-kura huna nei, ā-kura i tiki i Hawaiki nei, ā-kura nui nei, hei kapo tonu ake, hei arahi tonu ake, i a tātau i ēnei rangi, ā-rangi kei mua i te aroaro. I te kura o mahara i tēnei wā, ka tiki tauira, pēnei te mana hua, te tapu o te kore, matua te pō, matua te ao, tua te matua te hawa, matua te iki, pūmau katoa ake tēnei Tāne whakakākahutia ki te kākāriki ngā otaota ngā rākau ki tōna whaea hei korowai mōnā (Forms of Potentiality).

Te Ao, Āhuatanga Ako, Te Reo

I kōrero a Beau mō tōna wā i roto i Te Kāpunipuni Reo me te Wānanga o Raukawa, i reira ka ako rātau, ki te kōtuitui i ngā pūrākau, ki te karakia me te whakapapa me ngā tikanga. Ko te pūrākau, he kōrero e whakanui ana, e whakahihiko ana, e maumahara ana ki o tātau taonga tuku iho, me te kura huna, te kura i tiki mai i Hawaiki me te kura nui hoki. Ka ako ngā tamariki, i te takenga mai o te pūrākau, me ngā tauira o te whakaatu i ngā kare-a-roto i roto i ngā kōrero. I kōrero a Beau, mō te wehenga o Ranginui rāua ko Papatūānuku, me te aroha i tīmata mai i ngā atua. Ka āhei ngā kaiako ki te matapaki i ngā hononga i waenga i ngā atua

Māori, pēnei i a Papatūānuku rāua ko Ranginui me ā rāua tamariki, me te kura huna, kei roto i ngā pūrākau.

Ngā Putanga Ako

Ka matapaki anō hoki ngā kaiako i ngā mātauranga o te taiao me te ao tukupū hoki.

(Matua, 2008, wh. 23)

Ahakoia te wehewehe, i reira tonu te aroha i pūpū ake i a ia, mō Rangi ko Uru Te Ngānana tērā, te piri i raro ōna kaokao. Tuku ake i ngā kete kia Tāne kia iriiri ngā whetū, kia noi ko te marama, kia noi tērā, he tauira tērā.

Te matua, te kore, tīmata i te kore, ka pua ko te pō, i roto i te pō ka ao, nō reira, ko te hawa, me te iki, ko te Hawaiki tērā. Kei wareware tātau, pūmau tonu te aroha o ō tātau tūpuna ki Hawaiki, Hawaiki nui, roa, pāmamao, otirā i tautau mai ki kōnei, ki Aotearoa, ngā pūrākau i te kawea mai i Hawaiki, i tautau mai ai, ki te Ika a Māui, katahi ka tū ki ngā Whare Wānanga, ka rere tonu ki ngā uri whakaheke, ki ngā uri waimaria nei ki te tohi, i whai wāhi ki te uru tomo ki ēra whare wānanga a o tātau mātua tūpuna, i reira i puaki te pūrākau, nō reira taua karakia rā, e kōrero mō te aroha, te pūtaketake o ngā mea katoa, ngā mea e toru nei e kōrerohia i o tātau tūpuna i pūmautia nei i ngā atua i ngā tūpuna i a tātau tonu te tangata, kāre tēnei karakia i kōrero mō te aroha ki tētahi atu, otirā ko te aroha i roto iā koe.

E tohu ana a Beau i ngā mahi aroha i roto i te pūrākau, me te tauira o Uru Te Ngānana rāua ko Tāne, me te whai kia whakarākeitia a Rangi ki ngā whetū me te marama e whiti tonu ana, me te huringa o te ao ki te pō, me te pō ki te ao, hei maumahara i te aroha i waenganui i ngā atua. Kia kore hoki e wareware i te aroha o ngā tūpuna o Hawaiki, me ngā kōrero i kawea mai e rātau ki Aotearoa, me te hunga i waimarie ki te uru ki ngā whare wānanga o nehe, ki te ako i taua mātauranga. Ko te karakia ano e whakaatu ana i te aroha o te pūrākau i tuku iho mai i te ira atua ki te ira tangata. Ka tūhura ngā ākonga i ngā tikanga Māori, me ngā ture o te taiao me te ao tukupū i a rātau e ako ana i te ao aorangi.

Ngā Putanga Ako

Kia whai māramatanga, me te maioha hoki, ki ngā hononga me ngā kare ā-roto e whakamāramahia ana i roto i ngā pūrākau (MoE, 2007, wh. 23).

Katahi mātau e aro ake ki ngā rākau poto a tū, ko te patu, me te ika Ngāhue te taha o Rongo tērā, kia rite anō te piu o te ika ki te ika, te rere o te ika a Ngāhue ki taua rere o te ika a Tangaroa. Nō reira, i reira ngā kōrero mō te pūrākau, mō Tū, mō Rongo, mō Tane. Kia whāngai anō ērā kōrero me matua mōhio, he pūtake o ngā rākau. Ka hoki ki ērā o te pae rangi, te whawhai o ngā atua, rātau kia rātau te tiki ake ai a Rongo i te mere pounamu, o Tangaroa, a Tū hei tērā o te ake rautangi, i reira Pohutukawa mai te māra e hiahiatia ai, nō reira kia matua mōhio ngā akonga e whai pūtake ki tō tātau kaupapa.

Ngā Ahuatanga Ako, Te Reo

Kei te haere tonu ngā mahi ako i ngā kōrero pūrākau nā te mea he maha ngā kōrero e pā ana ki ngā atua Māori, ko Rongo tērā, ko Tane, ko Tangaroa, ko Tū. Kia ako ngā tamariki i ngā mātauranga Māori, ā-iwi hoki, pēnei i a Pohutukawa e hiahia ana ki te hanga rautangi, nā reira, ka waia rātau ki ēnei kōrero tuku iho.

Ngā Putanga Ako

Ka whakanuia e ngā kaiako te hiranga o te hanga i tētahi taiao akoranga e whakahihiri ana, e whakaihiihi ana, e whakaata ana i te ao Māori (MoE, 2007, wh. 26).

Kaua tuku i o katoa ki tētehi kaupapa, kāre e whaitake, moumou wā. Me whaitake te kaupapa, arā te pū ai te rākau, kei te waihangā hei whakaruruhau mō te katoa, ka tiki ake i ērā o ngā rau, o te Rangiātea o runga, te māra whāngai nei, ka tiki i ngā rau hei reira whakaruruhautia ai te matuatanga o te kaupapa. Mō te haka, kei te aro ki te haka, kia mutu te waka ama, kia ū kia Tangaroa kia aro ki ngā tikanga, mua i te ekenga, ka hoki mai ki uta, te haere tahi, te hoki tahi mai, me ngā pūrākau mō Tangaroa me Hinemoana mō Kiwa. Te āhua o te whakapapa o Uru-te- Ngāngana, Haimatua, Haepuru, Roiho, Roiake, tae noa ki te Ihorangi. Tekau anake, e ako ana a rātau, i ērā atua, engari, i reira a Tangaroa, a Kiwa, a Te Ihorangi, ka hāngai ki te wai, i konā i puia ake ai te whakaaro i roto i ngā akonga. Ko Tangaroa, ko Hinemoana, ko Kiwa, nō reira, ko wai i tata mai ki uta, ko wai ka tawhiti atu ki tai, nō reira, i reira rātau i raupapa atu ai, me te rapu kōrero anō hoki, pēnā i aku kupu e mea ana, whāngai te katoa te kōrero.

Te Ao, Te Reo

Ka whakamārama a Beau i te hiranga o te tuku kōrero tika me te whaimana o te kaupapa i te wā e mahi tahi ana ngā tamariki, kia mōhio mai i te puna tika, te mātauranga me te whai mana o ngā kōrero. Ka hōmai e ia he tauira, mō te haka, e pā ana ki te waka ama, ki te whakanui me te ako i ngā tikanga me ngā pūrākau e pa ana ki a Tangaroa, ki a Hinemoana me Kiwa. Kei reira anō te whakapapa mō Uru-te-Ngangana, Haimatua, Haepuru, Roiho, Roiake me Ihorangi. Ko te mātauranga i roto i ēnei pūrākau, e whakahihiri ana i ngā tamariki ki ngā mahi tūhura me te tiro tiro, ‘ko wai i tata mai ki uta, ko wai ka tawhiti atu ki te tai? Mā ēnei pātai, ka mōhio ngā tamariki ki te rangahau ki te rapu kōrero hoki, hei whakautu i ngā pātai.

Ngā Putanga Ako

Ka whakarato ngā kaiako i ngā whai wāhitanga ki te matapaki me te tūhura i ngā pūrākau, me ngā hononga whakapapa i waenga i a Tangaroa, Hinemoana, Kiwa, me te wērā atu momo atua, me ngā tikanga huri noa i ngā mahi whakataetae o te waka ama (MoE, 2007, wh. 26).

Ka Uru Mārama: Ko tēnei wāhanga ka tiro tiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanake ana i roto i ngā kura kaupapa me ngā hapori tae noa ki ngā iwi.

Nō reira koia te pūrākau ki ahau. He puāwai mai te karakia mai te whakapapa, katahi ia i pihi ake nei mai ngā pakiaka o te kōrero hei pihi, pihi nei te whakaaro o ngā matua tūpuna, pihi nei te whakaaro o ngā atua, katahi ka rea, mai rea, ka māhuri, ko te koke o tērā māhuri, tērā te tuku o tērā pūrākau, rite tonu nei ki te hunga tiki manawa ki te karakia ki ngā whakapapa, kaore kore e pēna ana ki te taha pūrākau, i te mōku ake i roto i ngā pūrākau o tātau pūnaha whakahaere i a tātau, whakamahu i a tātau, whakaora i a tātau i ēnei rangi tonu. Nō reira, ka kaha katoa au i roto i te kura nei ngā pūrākau, waimaria nei mātau i a Kahu mā, kua karapipiti nei rā i ngā tūtohu whenua o Toa Rangatira me ngā kōrero, e hāngai pū ana ki ngā heke, e hāngai pū ana ki te whakapapa, ki ngā karakia, ki ngā waiata, e purutia tonutia e mātau i konei, pēnā hoki i a Kura i a mātau e whiti atu ki Waiwhetu, katahi nāna mātau e ārahi i ngā haerenga ki Te Awa Kairangi. Mātau te noho ki waenganui i a Raukawa, Toa, Te Āti Awa, nō matau te whiwhi. Te rahinga o ngā tamariki he rāwaho, nō waho kē ake o te takiwā o te rohe nei, engari, ka aroha tonu ake ki ngā kōrero, whakapapa, karakia, pūrākau, o te iwi kāinga, te tangata whenua. Nō reira koia tētahi mahi nui, kia whāngai tonu ake te kai, penupenu, kua ko te kai māro, taihoa ake nei a tātau tamariki e kai tērā māro.

Ngā Iwi, Te Reo

E tohu ana a Beau i te tere o te tuku kōrero me te tipu mai i ngā pūtake o te kōrero. Ki a Beau, ko ngā kōrero he pūnaha whakahaere i a tātau, hei whakamārie i a tātau i ēnei rā. Ka whakatinanatia a Beau i ngā pūrākau o Ngāti Toa Rangatira me ngā kōrero e hāngai pū ana ki ngā hekenga, ki ngā whakapapa me ngā karakia hoki. He pērā anō i a rātau e haere ana ki Waiwhetu, ka arahi a Te Ati Awa i a rātau haerenga me te kōrero i ā rātau kōrero tuku iho. Ka whakahoki anō a Beau, ahakoa, nō iwi kē te nuinga o ngā tamariki kā whāngaia tonutia te kai, penupenu, kaua ko te kai māro, taihoa ake nei a tātau tamariki e kai tērā māro. E whakamihhi ana ia ki ngā mātanga manak ohi kōrero o Ngāti Toa Rangatira, ko Matua Kahu Ropata tērā, me Kura Moeahu o Te Āti Awa, mō ā rāua koha mātauranga ā-iwi. Ka ako ngā tauira i ā rātau tikanga ā-iwi, whakapapa, karakia, pūrākau, aha atu, kia maioha hoki rātau ki ngā kaumātua, ki ngā mātanga rānei e tākoha ana i ngā mātauranga Māori ngā te mātauranga ā-iwi.

Ngā Putanga Ako

Ko ngā mātanga, ngā kaumātua ngā kaipupuri i ngā tikanga Māori, ā, ko rātau hoki ngā pūkorero. He mea nui tērā kia piri atu rātau ki ngā kura, ki ngā tamariki hei kaiako, hei kaiarahi hoki (MoE, 2007, wh. 20).

Ka rua, ka koakoa mātau, ki te kite wēra, te eke i ngā pahikara, nō reira i kōna i tuku atu i te pātai mō tēnei mea te pounamu, nō reira, ko Arahura tētahi ekenga, koia tā rātau e rangahau nei, kua hoatu nei he ingoa, tama āhua Poutini rāua, hei rangahau timatanga. Koia tētahi tauira, kua mōhio tāua, kaua e whāingai te katoa o te kōrero, kia hiakai, ka hiahia ngangau tonu ake i aua kai, te aro, nō reira hoatu ngā ingoa e rua noa iho hei timatanga, hei kā mai te rama! Hei oho nei te hinengaro, kia matara te tinana ki te mahi i āna mahi, te rangahau. Hei tērā wiki, te manako ia, kua rapa nei rātau i tētahi kōrero mō te Poutini, waimaria ētahi, nā te mea, kei te noho ki taku taha, i aro kē ake ki taua pūrākau.

He kōrero tā tēnā-iwi, tā tēnā-iwi mō te takenga mai o te pounamu. Nā Tā Tipene O'Regan o Ngāi Tahu tēnei kōrero. Ko Poutini te kaitiaki o te pounamu. I wehi a ia ki

tērā taniwha a Whaitipū, te kaitiaki o te hōanga. I ngā wā o mua ko te hōanga hei tapahi i te pounamu. Ka whāia e Whaitipū a Poutini, ka rere tērā ki Tūhua, he motu kei Te Moana ā Toi, ki reira whakamaru ai. Ka kite a Poutini i tētahi wahine purotu ki reira, ko Waitaiki, e heke iho ana ki te kaukau i te wai. Mīharo katoa a Poutini ki tōna ātaahua.

Nā te kaha rawa o tōna hiahia ki te wahine rā, ka kapohia e Poutini, ka kāhakina ki tuawhenua (Keane, 2022).

Poutini

Kia mōhio a Tamāhua - te tāne a Waitaiki - kua ngaro tana wahine, ka karakia ia i tana karakia ki te wānanga kei hea tana wahine. Kātahi ka whiua e Tamāhua tana teka torotoro; nāwai, ka tohu te teka rā ki te takiwā kei reira a Poutini (Keane, 2022). Kātahi ka arumia e Tamāhua a Poutini, ā, ki Te Wai Pounamu anō. I te awa o Arahura ka kitea atu a Poutini, ā, ka mōhio kua mau ia. Nā te nui o tana wehi ki a Whaitipū, ka hurihia e Poutini a Waitaiki hei pounamu, kia rite ki a ia ake te āhua. Kātahi ka whakatakotohia e Poutini te wahine rā ki te awa o Arahura, i te hononga mai o tētahi kōawa. Nō muri ka mōhiohia ai taua kōawa, ko Waitaiki. Tatū ki ēnei rā, he wāhi nui a Arahura me Waitaiki mō te pounamu. Kāhore a Tamāhua i kite i a Poutini, ka rere tērā kia puta ki tai. Tatū ki ēnei rā, ko Poutini te kaitiaki o te whenua me te pounamu. Koirā te take tapaina ai taua rohe ko Te Tai Poutini (Waitangi Tribunal, 1991).

Te Tātai i te Whenua

Hei ngā kaitātai aro whenua, ka hangā te nephrite me te bowenite i te kōpū o te whenua, e tekau kiromita ki raro. Nā te kaha wera rawa atu, ka rerekē ngā āhuatanga matū i ngā wāhi ka tuki te kōhatu parangahu ki te kōhatu parataiao; koianei te hangatanga o te pounamu. Heoi, whāiti noa iho, ririki noa iho ēnei putunga pounamu. Ko te kairangi te pounamu nui rawa atu o ngā pounamu. Ina kitea tēnei momo pounamu, i te nuinga o te wā kei te whiria e tētahi momo papanga kīia ai, he serpentine. I ara ake ngā maunga o Te Wai Pounamu i roto i ngā, rua miriona tau ki mua. Nā te aha, ka hikina ake ki runga aua papanga e pupuri ana i te pounamu. Ka haere te wā, ā, ka rere ngā awa me ngā awa kōpaka, ka tau ngā pounamu ki ērā wāhi. Kei te pēnei tonu te kawae a te horo whenua me te wai i te pounamu, tae rawa ki te moana. Kua tangohia noatia e ngā tāngata tōmua te pounamu kei ngā wāhi māraakerake.

Ngā Iwi, Te Reo

Ko tētahi o ngā rautaki whakaako ko te tuku pātai me he kōrero noa ki ngā tamariki, hei whakapakari i ō rātāu whakaaro me ō rātāu pūkenga rangahau. I roto i tēnei tauira kua tukuna e Beau ngā ingoa e rua, a Pounamu me Arahura, hei rangahau mā rātou, e whanake ai ō rātāu whakaaro e pā ana ki aua pūrākau. Ki tā Beau, , kua whakaritea e ngā tamariki taua akoranga mō te kaupapa o tera wiki, ko Poutini. Ki a Ngāi Tahu, he taniwha a Poutini, koia te kaitiaki o Kahue (Ngahue), te atua o te pounamu.

Ngā Putanga Ako

Ko te mōhio ki ngā whānau, ki ngā hapū, ki ngā iwi me te tuakiri o te tangata, e poipoi ana i te kaha o te whakaaro ki a ia anō me te hāpori (MoE, 2007, wh. 20).

Te Tai Matau: Tirohia te whanaketanga o ngā mahi kōrero pūrākau i ngā kura kaupapa Māori, i ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi. Pēnei i te ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i tēnei mātauranga.

Nō reira, te tuatahi o ērā, te matua te kore, katahi ka pō mai he tupuranga taua aroha i roto i a koe, kia puea ake, kia huaki mai te pō kia tipu, katahi ia ka pū, ko te ao tērā, tēnei pakeketanga o tāua pea, te kaha nei te puāwai o te aroha ka tuku te aroha, he wā tōna, ko ētehi e kapu haehae kē atu te tuku, kereweti mai te āhua, tērā pea he wā anō ka tuku iho anō te aroha, hei te mutunga iho, tērā pea ka ārai atu tērā taha pūhaehae kereweti kia koe, he wā tōna ka tuku anō i taua aroha, ka rongu mai e iā, te hunga nei , kia whakatinana, kia whakakiri nei i ngā kupu, ka maia ake nei, katahi, te wā ka tau tō aroha, pēnei i a kōrua ko Kura ki ngā kaupapa ā-marae, ā-kainga, ā-hāpori, ā-motu, ā-kāwanatanga, kua tau taua aroha, ko te iki tērā. Ki runga i tērā aroha, pūmau ki o karakia, ki o whakapapa, ko koe te whakapūrākau mai taua aroha.

Te Ira Tangata, Te Reo

I kitea te hōhonutanga o te pūrākau i roto i ngā kupu whakataurite, i te mea ka whakamāramatia e Beau te tipu o te aroha ki te matua te kore, me te tohu o ia wāhanga mai i te pōuri ki te tūramarama, ko te whakapakaritanga o te aroha tērā. I whakamārama mai ia, i ētahi wā, ka hinga te poautinitini ki te aroha, arā, katahi ka mau te aroha, ka whakapūmautia te here. I homai e ia he tauira mō te whakapūmautanga o māua ko taku hoa rangatira, i te aroha nui nā roto i ā māua mahi mō ngā marae, mō ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi o Te

Whanganui a Tara. Ko ngā wheako o te koiora me ngā akoranga e whakaatuhia ana, kei roto i te pūrākau.

Ngā Putanga Ako

Ka whakarato ngā kaiako i te whai wāhitanga o ngā tauira ki te hono me te whakaatu i ngā kare ā-roto e mau ana ki roto i te pūrākau (MoE, 2007, wh.9).

I reira anō te mana mō Ruapehu, arā te pononga. Ka huri ake nei rā ki te hine, te manawa, te wairua, ērā tūāhuatanga ka ora nei, whakakiri nei, ka whakatinana nei i ā tātau tamariki, i ā tātau tonu. Kia heke ki ā Papa, me te raka hinengaro o tō tātau whaea nei, mō te tiaki, mō te whakatupu, mō te poipoi, ērā atu āhuatanga, ka mōwai, ka manawa, ka rongu, ka aroha, katahi ka Papatūānuku. Kei wareware ngā akonga, otirā, ka tau, ka momo tātau, he atua, he tipua, he tangata. Ka tae ki ā Papa, katahi ka heke ake kia apakura o te aroha, e pūmau nei te aroha tātau te apakura, te kawē ake i tērā āhuatanga, ao noa, pō noa. Kia huri kia Hineahuone, i ahu mai te whenua me āna pūrākau, āna kupu, koia rā te kura, te kura waka, te one, ngā kura i roto tonu i a tātau, taua kura tonu.

Te Ira Tangata, Te Reo

I kōrero a Beau mō te mana o Ruapehu te pononga, ka huri ake nei rā ki te hine, ki te manawa, ki te wairua, ki ērā tūāhuatanga ka ora nei, ka whakakiri nei, ka whakatinana nei i ā tātau tamariki, otirā, i ā tātau tonu. Hoki atu ki Papatūānuku me ona āhuatanga manaaki, tipu, marino me te aroha mai i te ao ki te pō. He tauira anō a Hineahuone i hangaia mai te whenua, me taua pūrākau, e titiro ana ki ngā āhuatanga o te tangata.

Ngā Putanga Ako

Ka whakatairanga ngā kaiako i te māramatanga ki ngā kare ā-roto me ngā hononga o ngā atua me ngā maunga tapu, e whakaatuhia ana i roto i ngā pūrākau, ki aua āhuatanga o te tangata (MoE, 2007, wh.11).

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhi i te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero tuku iho. Ka tiro tiro mehemea kei reira te hiahia ki te ako i ēnei mātauranga i roto i ngā kurā kaupapa me ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi.

Hinetitama, ko ia rā tērā o te tapu. Nō reira, ka kōrerohia mō tērā pātai a Hinetitama, kia huri e ia kia Hinenuitepō anō hoki, he matua mōhio ngā akonga, arā kē ake he pūrākau, engari te whakaaro nui. Ko Hinetitama kia tiaki tonu ake i te hunga, ka heke ki Rarohenga, arā kē ake taua poipoi, taua manaaki i tō ai a Papa, heke mai ki a tātau. Muri-ranga-whenua, ko te kauae, arā kē ake, a Mahuika o te mauhī, me ngā āhuatanga o ngā ringa e tō ai tērā whakamārama o te mauhī, te māpihi, te kōroa, te manawa, te kōiti. Matua ake, ko te kōiti, me neke iti tātau, he ngākau iti i roto i a tātau mahi. Ngā rangatahi o ēnei rā katoa ake i tētahi momo, ko te kura anō, he mihia i tērā toatanga, engari, ko matua mōhio, ka waiho kia tangata kē koe e mihi. Koia tētahi āhuatanga i koini, kua whā tau ināiane kua pūmau ana. I roto tonu ake i ēnei pūrākau, ēnei kōrero a rātau mā.

Mai a Mahuika, ka aro ake ki Hine-te-iwaiwa, tōna momo, tiaki wahine i te whakawhānau pēpē otirā, koia tērā i kotahi mai i a tātau. I te whakawhānau o te pēpē, ka whakakotahi te whānau. Katahi ka huri kia Raukatauri, he rerehua, he pūrerehua mai, te rerehua i roto tonu i a tātau, hei whakakapi, i reira he rerehua wā tātau pūrākau. Kua riro mā ngā kawa nei, he karakia, he kawa, i toai te whakapapa, i toai anō ngā pūrākau i hāngai ana. Katahi ka huri ki Hinekōrako-te-whatu, taua whatu anō hoki, e whatu nei i a Rangi me te Papa. E whatu nei i a tātau i te ao i te pō, ngā momo marama i kitea nei, hei whakahaere hei tohu kia tātau, me aha, me whakatā, puta ki te moana, e noho ki te kāinga wānanga ai, hauhake te kai, nō reira koia tērā te whatu. Ko Hineue o te uenuku, mārama pū ake ki te Uenuku, otirā, ngā momo tae kei roto i te uenuku, he tae aroha ake nei i a tātau te tangata kia rite anō ki taua uenuku e rerehua mai nei, te ātaahua mai nei, te pīrere mai nei.

Nō reira kei te ora te pūrākau i konei, ko te mahi ki āu, ko te whāngai tonu, ko te tiaki tonu, te manaaki tonu i ā tātau tamariki mokopuna. He momo koe, i heke mai i te kāwai rangatira, i te kāwai rangatira, arā kē ake ngā karakia, tātau whakapapa, me āna pūrākau, e herehere tahi nei i a tātau kia mahi tonu i ngā mahi a kui mā, a koro mā.

Hineteiwaiwa

Ko Hineteiwaiwa, ko Hinauri, ko Hina, ko Rona, ko Hinekōtea, ko Hinekōrito, ko Hine-mākehu rātau ko Hine-korako ngā tīpuna rongonui o te Māori mō te whakawhānau me te

koiora tangata. E kitea ana hoki ēnei tīpuna i ngā tikanga mō te puhi me te whakawhānau, tae atu ki te whakaterere waka, ki te hī ika, ki te whakatō kai, ki te mahi raranga me ērā atu mahi a te Māori. Ka aratakina anō ēnei mahi e te taiao, e te whitinga me te hekenga o te marama, e ngā whetū me te āhuarangi. Heoi ko Hineteiwaiwa te atua e rangona whānuitia ana. Ko ngā mātua tōmua rawa o te ao ko Ranginui te matua, ko te whaea ko Papatūānuku. Ka whānau ā rāua tamariki, ka noho ai i roto i te pōuri kenekene i waenganui i te tauawhi a ō rātou mātua. I runga i te ārahi a Tāne, ka wehe a Rangi rāua ko Papa, ka wehe ko te ao mārāma (Reed, 2021)

Hineahuone

Ko te ingoa o tēnei tipuna ko Hineahuone. Nā Tāne ia i hanga, ā, nāna i whakatihe te mauri ora ki roto ki a ia. Ā, ka moe a Hineahuone i a Tāne ka puta he wahine, ko Hine-tītama. Ka moe anō a Tāne ka moe i a Hine-tītama, ā, nō tana karakia atu kātahi ka whānau he uri ki a ia. Ko te ingoa o tāna tamaiti ko Hine-rau-whārangi. Ko ia te tamaiti i mātua tohia ki te wai. Nō te mōhio a Hine-tītama ko Tāne tonu tōna matua, ka rere ia ki Rarohenga, ā, ka mōhio ia ko Hine-nui-te-pō.

Tiki

Tērā anō te kōrero mō te wahine tuatahi e pā ana hoki ki ngā kōrero mō Tiki. Ka noho tungāne ia mō Tāne rāua ko Tūmatauenga, hāunga kei ētahi e whakapono ana nā rāua tahi a Tiki i hanga. He atua tonu atu a Tiki. Ka moe ia i tana wahine tuatahi ko Marikoriko te ingoa. I hangaia tērā i te one, ka mutu he mea hanga e te Arohirohi o te Rā, e te tangi pāorooro. Ko tā rāua tamaiti mātaamua ko Kauatāta (Reed, 2021).

Māui

E ai ki ngā kōrero ka whānau kahukahu mai a Māui. Ka tākaitia e Taranga tana pōtiki ki te tikitiki o tōna māhunga, i kīa ai ia ko Māui-tikitiki-a-Taranga. Kātahi ka rukea e te kuia rā tana tamaiti ki te wai, engari ka paea ia ki uta, ā, ka kitea ia e tōna koroua. I ngā wā o mua he atua kahukahu te tamaiti whānau kahu, i runga i te tātai whakapapa e tūhono ana te Māori ki tōna ao tūroa. Tērā te wā ka kāhakina e Rongomāui ngā kūmara a tōna tuakana a Whānui. Ka moe i tana wahine ka whānau te kūmara. Ahakoa ka tāmaoa e ia te kūmara, nāwai ka

mōhiotia tonu tana mahi. Nō konā ia i rere ai ia me tana tamāhine a Hinemataiti ki raro. He tipuna a Hinemataiti nō te kiore (Rameka, 2011).

Tikanga Whakawhānau

I ahu mai ngā tikanga whakawhānau i te tipuna, i a Tura. Ka pae a Tura ki tētahi motu kē, ka moe i te wahine o reira, ko Turakihau te ingoa. Ka hapū te wahine nei. Ka eke te wā e whānau mai ai tā rāua tamaiti, ka tae mai ngā hungarei ki te kawē taonga matā. E tangi haere ana te iwi rā mōna. Ka pātai a Tura, he aha rātou e tangi ana, ā ka whakahokia ko te tikanga o te iwi rā, he poka mai i te pēpē mā te matā, ā, ka mate noa ia. Kātahi ka hangaia e Tura he whare mō tana wahine. E rua ngā pou o tēnei whare, ko te pou-tama-wahine, hei pupuritanga mōna, me te pou tama tāne, hei rākau toko i a ia. I te putanga mai o te tamaiti ka whakawehea e ia te whenua mō tōna atua mō Mua. Kātahi ka tohia. Ko te ingoa o tā rāua tama ko Tauira-ahua.

Whakapapa

Ka ahu mai ngā mea katoa o te tikanga Māori i te whakapapa. Ka hono ngā mea katoa o te ao tūroa ki te whakapapa – ki ngā atua, ki te taiao, ki te tangata me ngā mea ora katoa. Mā te whakapapa ka mārāma ake te tangata ki te ao mārāma i mua, i muri, ā, haere ake nei (Tupara, 2022).

Ko Raukatauri rāua ko Raukatamea

Ko Raukatamea rāua ko Raukatauri ngā māreikura e kitea nui ana i ngā kōrero huhua o ngā iwi mō Tinirau rāua ko Kae. Ko Raukatamea (ko Hineraukatamea rānei) te atua o te whakangahau, ko Raukatauri (ko Hineraukatauri rānei) te atua o te puoro. Ko te pepe tōna āria, ko te pūtōrino tōna tauira. Inā kē te huhua o ngā kōrero o roto i ngā waiata me ngā haka. Ko te whai a Māui i ōna mātua me ōna tuākana tērā, ko te putanga o te ihu o Tamatekapua rāua ko Whakatūria i a Uenuku tērā, ko te kōrero a Ngāti Raukawa mō te haka a Wairangi tērā (Reed, 2021).

Te Ira Tangata, Te Reo

I kōrerotia e Beau ngā āhuatanga atawhai e whakaatuhia ana i roto i te pūrākau. Kei reira a Hinetitama me te pūrākau e whakamārama ana i te take i huri ai ia ki a Hinenuitepō. Ka kite anō i ngā tohu atawhai, pērā i te manaaki a Hinetitama i te hunga o Rarohenga. Tērā anō a Muri-ranga-whenua, nāna i hoatu tōna kauae ki a Māui, ā, kei reira a Mahuika me ōna

matikuku. Ko te kōiti, e tohu ana i te ngākau māhaki me te mōhio, me whakanui te tangata, i ētahi atu tangata.

He mea nui te whakaako i ā tātau tamariki ki wēnei whanonga me ngā waiaro katoa e mau ana i roto ngā pūrākau. Ko te whakakotahitanga o ngā whānau i ngā wā e whānau mai ana ngā pēpē tētahi tauira, me te hononga i waenganui i a Mahuika raua ko Hine-te-iwaiwa. Ko Raukatauri me tōna rerehua kei ngā pūrākau, ngā kawa, ngā karakia me ngā whakapapa. Ko Hinekōrako-te-whatu, ko Hineue-o-te-uenuku, kei reira anō ō rāua tohu aroha. E whakapono ana a Beau, kei roto ngā pūrākau i ngā mahi katoa o te kura, ā, ko te mea nui, kei te whāngaia, kei te tiakina, kei te poipoia ngā tamariki mokopuna e aua kura i huna. I heke mai aua mātauranga Māori i ngā karakia, i ngā whakapapa, kei roto i ā tātau kōrero, ā, e herea ana ki te mahi a koro mā, a kui mā.

Ngā Putanga Ako

Ka whakamahi ngā kaiako i ngā mātauranga ā-iwi me ngā pūrākau hei whakamōhio i te kiko o tā rātau hōtaka akoranga (MoE, 2007, wh. 10).

Te Ara Whānui Kura Kaupapa Māori o Ngā Kōhanga Reo o Te Awakairangi

Te Pono ki te Kaupapa, Ko te Reo te Puna

E tū ana Te Ara Whānui Kura Kaupapa o Ngā Kōhanga Reo o Te Awakairangi (Te Ara Whānui) ki Te Awakairangi, ki Te Whanganui a Tara. E hono ana te kura ki ngā kōhanga reo me ngā marae o te Te Awa Kairangi. He rōpū matua o ngā kaimahi me ngā mema o te whānau kua roa nei e whai wāhi atu ana ki te kaupapa. E ngākau nui ana ngā ākongā ki tētahi taiao papai e poipoia ana i a rātau. Ko ngā uara o te kura, pērā i te whanaungatanga, i te awhi, i te kaitiakitanga, me te aroha, e pou here ana i ngā mahi katoa. Ka kitea ngā hononga i waenga i te tuakana me te teina. Ka whakarato ngā kaiako i te whai wāhitanga o ngā ākongā katoa ki te ārahi i ngā kaupapa pērā i ngā mihimihi, i ngā karakia, i ngā waiata, me ngā pūrākau hoki.

Ngā Kaiako

He whānau ngā kaiako nei i runga tonu i ō rātau hononga ki te iwi o Te Āti Awa. I pakeke mai rātau i te kōhanga reo, tae noa ki te Te Ara Whānui Kura Kaupapa Māori o Ngā Kōhanga Reo o Te Awakairangi. I haere te katoa rātou ki ngā whare wānanga, ka whiwhi tohu ako, kātahi ka hoki rātau ki te kura nei hei kaiako, kia ora ai te reo. Ko ngā mātua, he kuia, he

whānau hoki nō ēnei kaiako, i tīmata, i tautoko hoki i te whakatūnga o tēnei kura. Ko te tumuaki o te kura tētahi o ngā matua e kōrerotia nei. I te mutunga mai, mā ngā kaiako nei, i whakarauora i te reo Māori, nō te mea, ko rātau te reanga o te hunga i tupu mai i te kōhanga reo. Nō reira, e mau pūmau tonu ana ngā kaiako nei ki ngā mahi whakarauora i te reo Māori mō ēnei rā me te āpōpō.

Me tūtaki ki a Pokau Te Ahuru

Ka Uru Ora: Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari ai mehemea kei whakatinanahia hoki ngā kōrero pūrākau, me te whitake hoki ki ngā mahi a ngā tamariki i ngā kaupapa o ngā kura Māori.

Ko ngā mātauranga o roto mehemea kei te kōrero mō Ruatēpupuke rāua ko Manuruhi, koirā ngā mātauranga e hāngai ana ki ngā tikanga me hāpai tonu. Ki ngā tikanga i mua tonu i tō haere ki te mahi i roto i te taiao, i tahuri a Manuruhi hei tekoteko ki runga i te whare o Hau Te Ananui, koirā te whare o Tangaroa, nō reira he whakaako i ngā tauira ngā tikanga, he aha te take kua pēnei kua pēnā, mehemea kei te mahi rangahau te tauira ka kaha āki au ia rātau ki te rangahau i ngā kōrero o ā rātau ake iwi nā pūrākau nō reira, otirā kia whai hononga ki a rātau horopaki nō roto mai i te kura koirā tētahi ara.

Ngā Āhuātanga Ako, Te Ao, Te Reo

E akiaki ana a Pokau i ngā tamariki ki te rangahau i ngā kōrero o Te Ati Awa ki Te Whanganui a Tara me ō rātau kāwai whakapapa hoki. Ka whakamāramahia e ia ngā mōhiotanga o roto i a ia e kōrero ana mō Ruatēpupuke, mō aua mātauranga, me ngā tikanga. Ko tētahi tauira, ko te tahuri a Manuruhi hei tekoteko ki runga i te whare o Hau-te-ana-nui, ā, koirā te whare o Tangaroa.

Ngā Putanga Ako

He mea nui ki te ako i ngā tikanga i mua i te mahi whakairo (MoE 2007, wh. 27).

Mō te taha ki te Marautanga o Aotearoa ko tā rātau mahi he tuku i ngā wawata matua i ngā whāinga paetae, ko tā mātau te waihangatia i tētahi kaupapa otirā te horopaki o roto i te kaupapa nō reira mehemea ko te kaupapa ko te whakairo he mamanoa te hoki atu te tiki i ngā kōrero mō Ruatēpupuke me Manuruhi, otirā kua kaha hoki au te

whakaako i ētahi āhuatanga nō roto mai i te moko nō reira kua kaha hoki atu ki ngā kōrero mō ngā atua, te hononga o Rūaumoko ki ngā mahi tā moko ngā kōrero o Mataora rāua ko Niwareka me ngā āhuatanga i puta i waenga ia rāua me ngā akoranga o roto, tēnei mea te pūhaehae te whakaiti i te tangata me te mea hoki ko taku ki ngā tauira ka mea atu kaere ērā āhuatanga i kaha kite i rarohēnga he mea nō te ao kikokiko nō reira nā Mataora anō i hari i ērā āhuatanga ki reira, heoi anō rā i mea atu au kia rātou ko te tino ngako o te kōrero kia tiro te tangata kia āia anō me ōna ahutanga katoa mana anō e whakatikatika, ko te take i panoni a Mataora i tōna āhua i te mea i tau te whakamā ki runga i āia nō reira koirā ētahi kurahuna kua akona ki ngā tauira me te mea hoki ko ngā taonga i puta i aua kōrero ko te tā moko ko ngā mahi a rēhia ngā mahi whati raranga ērā āhuatanga .

Ruaumoko

E ai ki ngā kōrero tuku iho a te Māori, ko Rūaumoko (Rūamoko rānei), te pōtiki a Ranginui rāua ko Papatūānuku. Kua wehea a Rangī rāua ko Papa, ka waipuketia te whenua e ōna roimata. Ka whakaaro ā raua tama ki te huri i te kanohi o tō rātou whaea ki raro, kia kore ai raua ko Rangī e kite i a rāua anō. I te hurihanga o Papatūānuku, kei te uma tonu a Rūaumoko, ā, ka kawea atu ki raro i a Papa. Hei whakamahana i a ia i reira ka hoatu te ahi ki a ia. Ko Rūaumoko te atua o ngā rū, o ngā puia, a ko ngā haruru e whakararu nei i te whenua i a ia e haereere ana.

Te Riri o te Taniwha

I roto i ngā kōrero tuku iho a te iwi Maori i kīia etahi rū whenua he mahi nā te taniwha, ā, he taniwha rite ki te tarakona. Hei tauira, tērā tētahi taniwha i haere whakateraki mai i Porirua, e tata ana ki Te Whanganui a Tara, ki Te Aute, ki Te Matau-a-Māui. Ka waiho e ia tētahi huarahi whakangaro. I a ia i Te Aute ka whawhai atu ia ki te atua, ki a Tāne, ā, nā te werohanga o tana hiku ka hua mai he motu onepū i Roto-a-Tara. Ahakoa kua mimiti te roto iti nei, kei te mau tonu te onepu. E rua anō ngā roto o te rohe o Te Aute kua purua e ngā rū whenua – ko Poukawa me Hātuma.

Nga Kōrero a te Māori mō te Rū Whenua

He maha nga kōrero mō ngā rū whenua i pā ki te iwi Maori, ā, i tuhia e nga kaituhi Pākehā. I roto i tana pukapuka, ‘Old Whanganui’ (1915), i kī a T. W. Downes, ko te kōrero a te iwi Māori i taua wā, he iti te auau o te rū, he iti ake te tutu i mua i te taenga mai o te Pākehā.

Heoi, e rua nga rū whenua i korerohia e rātau i Taupō me Rotorua. E ai ki te kōrero, i Rotorua tētahi pā, ā, i 1,000 pea ngā tāngata i horomia e te rū, ā, ka huri te rohe rā hei roto.

I korero anō te Māori mō ngā rū e rua i te taha o te awa o Whanganui. I te tau 1838 he nui te hinganga o te whenua i nga taha e rua o te awa, kātahi ka paea nga waka ki runga pari. Nā te rū whenua i puare ai te whenua i roto i ngā kaawa whakarara i runga ake i te pā o Utapu. I te tau i muri mai ka tupu te riri ki te awa i raro iho o te pā, ka hikitia te tini toka ki te awaawa; ka ngaro rātau i muri mai.

Haowhenua

I kite te Māori i nga huringa nui o te whenua o te rohe o Te Whanganui a Tara. I te timatanga o te tekau tau atu i 1900, ka kōrerotia e te tohunga matawhenua a Elsdon Best nga tomokanga e rua ki te whanga o Pōneke, o Port Nicholson. Ko tētahi ko te tomokanga o tēnei wā i Pencarrow, ā, ko tētahi i roto i te onepū iti e tū nei te taone o Rongotai me te taunga rererangi o Pōneke i ēnei rā. Ko te taone tata ko Miramar, ā, i taua wa he motu kē – ko Motukairangi (McSaveney, 2022).

Mataora rāua ko Niwareka

Tērā tētahi tipuna i noho ki te ao tūroa, ko Mataora tōna ingoa. I moe a Mataora i te wahine o Rarohenga, ko Niwareka tōna ingoa. I tētahi rā ka patua e Mataora tāna wahine, ā, ka hoki māwherangi atu ia ki tōna kāinga, ki Rarohenga. He āhuatanga te patu wahine kāore i kitea i Rarohenga. Nā te hinapōuri me te aroha ka whakatika atu ia ki te kimi i tana wahine. Nō te mahutanga o te moko, ka tonu a Mataora ki a Niwareka kia hoki rāua ki te ao tūroa. Ka oati ia ki a Uetonga, e kore ia e patu i tana kōtiro, inā rā e kore tōna moko e maunu i a ia. Hei koha ki tā rāua wehenga, ka tukuna te mātauranga o te tā moko ki a Mataora (Reed, 2021, wh. 79).

Nāwai ka whakatū a Mataora i te whare tuahi o Po-ririta. Ko te tangata tuatahi i tāia e Mataora ko Tū-tangata. Kāore i angitū tēnei whakamātau tuatahi, ā, ka mōhiotia taua tangata ko Tū-tangata-kino. Ka ngana tonu a Mataora kia eke anō ia ki te tihi o te toi moko. Kātahi ka pūkengatia e ia ngā mea i ākona e ia i Rarohenga; arā ko te ko pōngiangia, ko te pīhere, ko te ngū me te tīwhana. Arā noa atu ngā moko i hua ake i te mahi whakairo.

Ka mea mai a Pokau, ko te Marautanga o Aotearoa e whakarato ana i ngā tino wawata me ngā whāinga paetae hei tiroiro i te horopaki o roto i te pūrākau (Ratima, 2003). Nā te mea, he

mātanga a Pokau i roto i ngā mahi toi, he pai ake ki a ia te tūhura i ngā atua e hono ana ki ngā mahi tā moko, ki a Ruatēpupuke me Manuruhi, me te whakaako i te mātauranga e pa ana ki te hītori o te mahi moko. He pai hoki ki a ia te rangahau i te hononga ki a Rūaumoko, tae noa ki a Mataora rāua ko Niwareka, me ngā matāuranga o roto i ērā pūrākau, me te take i huri ai a Mataora i tōna āhua. Kei te ako ngā tauira i ngā mātauranga, i ngā akoranga me ngā kaupapa o roto i aua pūrākau rā.

Ngā Putanga Ako

Ka whakamahere ngā kaiako i tētahi kaupapa ako, pērā i te mātauranga Māori hei whakaata i te marautanga, me te aronga ki ngā hiahia o ngā tauira, kia whakawhitiwhiti korero, hei tiroiro ki ngā whāinga ako kei roto i ngā pūrākau (T, 2007, wh. 27).

Ka Uru Mārama: Ko tēnei wāhanga ka tiroiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanakehia ana i roto i ngā kura kaupapa me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

Tuatahi ake ko ngā pūrākau, mōku āe, nā te mea he kaiako toi au ka tiroiro au ki ngā pūrākau o te motu whānui, otirā ngā pūrākau e whai pānga ki ngā āhuetanga i roto i te toi, heoi anō ka tīkina au i ngā kōrero nō roto mai i te Whanganui a Tara hei tūāpapa mō aku akoranga mō ngā pūrākau ka hiahia au te whāngai atu ki ngā tauira, te nuinga o te wā ko Ngake rāua ko Whātaaitai i te mea nā rāua anō te whanga i hanga waihoki ngā kōrero a iwi, mōku ake nei ka kōrero noa mō Te Ātiawa ki te Upoko o te Ika nā te mea ko mātou te mana whenua nō reira me eke ērā kōrero ki waenga ia tātou , heoi anō mō te taha toi kua kaha au mō te hoki atu ki ngā kōrero nō te Tairāwhiti ngā kōrero e hangaiana kia Ruatēpupuke me tana tama a Manuruhi i te mea e ai ki ngā tāngata o te Tairāwhiti koera te tīmatanga o ngā mahi whakairo, koepu te wā i puta mai ngā mahi whakairo ki te ao mārama. Nō reira ka hoki atu ki ērā pūrākau hei tūāpapa mō aku mahi otirā kia kite ai rātou i ngā hononga mai taua wā ki ētahi hononga o te horopaki o ēnei rā.

Ngā Iwi, Te Reo

He kaiako toi a Pokau, ā, ka torotoro ia i ngā kōrero mō ngā mahi toi me ngā wāhi o te motu. Nā te mea, he mana whenua ia, e whakahīhī ana ua ki ngā kōrero i runga i te hononga ki te whanga o Te Whanganui a Tara mō ngā taniwha me ngā tipua, a Ngake rāua ko Whātaaitai. He pai ki a ia te kōrero i tēnei pūrākau, otirā, ko te mea nui, me kōrero ki te mana whenua, mō

aua pūrākau. E maia ana ia ki te whakatinana i ngā kōrero mai i Te Tairāwhiti, mō te takenga mai o ngā mahi whakairo, mō Ruatēpūke me tana tama a Manuruhi, me ngā hononga o tērā wā ki nāianei.

Ngā Putanga Ako

Ka whakahāngai a Pokau i ngā pūrākau o Te Āti Awa, o Taranaki Whānui, me ngā pūrākau o ētahi atu iwi hei whakatinana i ngā kōrero e pā ana ki ngā tipua, ki ngā taniwha, ki ngā whakapapa me ngā atua Māori hoki o te iwi (MoE, wh. 22).

Me taku kaha kōrero ki ngā tauira ahakoa ko mātau o Te Ātiawa, te mana whenua o Te Whanganui ā Tara, ehara i pērā ai, i ngā rā o mua, nō ngā tau 1850-1860 i tīmata a Taranaki te heke mai nō reira i mua tonu i aua hekenga ko Ngāti Ira ko Rangitāne ko Muaupoko ko Ngāti Kahungunu nō reira kua kaha mea atu au kia rātou kia mōhio ai rātou. Kua kaha whakamōhio atu kia rātou hoki te nuinga o aua iwi rā kua moe ki ētahi atu iwi, rānei i tūpou ētahi iwi te taea nuku atu, engari koirā ngā āhuatanga o ērā rā ko ngā toa pakari ka tū tonu i te whenua, heoi anō waimaria a Te Ātiawa ia Ngāti Mutunga me Ngāti Tama waimaria tātau ia rātou. Ka hoki atu ki ngā kōrero o nehe nō tērā-iwi, nō tērā-iwi, me ngā pakanga ki ētahi atu hapū.

Ngā Iwi, Te Reo

I whakamārama a Pokau i ngā paparanga o te whenua ki ngā tauira me ngā iwi tawhito i noho ki Te Whanganui a Tara i mua i te hekenga o Te Āti Awa. Ko wēnei iwi, ko Ngāti Ira, ko Rangitāne, ko Muaupoko me Ngāti Kahungunu. He moe whakawhitiwhiti i waenganui i aua iwi, ā, ka panaia ētahi iwi ki wahi kē. I whakahuatia anō e Pokau te waimarie i waenganui i a Ngāti Mutunga, i a Ngāti Tama, me te wā tuatahi i heke ai a Te Āti Awa ki Te Whanganui a Tara, me ngā kōrero tuku iho katoa mai i tērā wā.

Ngā Putanga Ako

I kōrero a Pokau mō te whakapaparanga o ngā iwi katoa i noho ki Te Whanganui a Tara, kia mōhio ai ngā tauira ki ngā hekenga, me ngā hononga whakapapa o ngā iwi (MoE, 2007, wh. 20).

Te Tai Matau: Tirohia te whanaketanga o ngā mahi pūrākau i roto i nga kura kaupapa Māori, i ngā hapori, tae noa ki ngā iwi. Pēnei i te ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i ēnei mātauranga.

Tētahi mea e ārahi ana i ahau i roto i te ao toi ka mea atu au ki ngā tauira me hoki atu ki o rātou whare whakairo i te mea mehemea kei te kōrero te tangata mō ngā toi Māori koirā o mātou whare taonga ki reira kite ai te raranga, te whakairo, te kōwhaiwhai ngā tohu o te moko nō reira me kaha kōrero kia rātou me hoki ki ngā marae. Tirotiro haere, whāwhā haere kia rongo, kia kite otirā mā reira ka mōhio me ngā tohu Māori. Ko tino ū au ki te whakaako i ngā tohu Māori i te mea nui ngā Māori ahakoa ka tāngia i te koru, ka tāngia i te mangōpare tē mōhio i ngā kōrero.

He mea nui mōku kia whakahokia mai ērā kōrero o nehe i te mea, tēnei reanga me ngā reanga o mua kāre i tino ako i ērā kōrero, he wamarie nui ōku reanga i te mea ia mātou wētahi o ngā kaumātua i tipu i ngā rā o mua nō reira koirā ngā kōrero i whāngai kia mātau, nō reira kua kaha hoki au ki ngā kōrero o Niwareka rāua ko Mataora, ngā kōrero o Kupe ngā tūtohu whenua puta noa i te Whanganui a Tara me te kōrero mō te Wheke a Muturangi tana whaiwhai i ā ia ki te Waipounamu, nō reira i roto i te ao toi, te kaupapa toi, ka taea koirā te painga pea.

Kupe

E ai ki ētahi iwi, ko Kupe te tangata tuatahi ki Aotearoa. Nā ngā pōreareatanga i a ia e hī ika ana i tōna kāinga ki Hawaiki, ka rere ia ki Aotearoa. Ko te raruraru, ko te wheke mōkai a tōna hoa tauwhāinga, a Muturangi. Kātahi ka whakatika a Kupe ki te patu i te wheke rā. Ka whāia e Kupe te wheke rā, ā, tatū rawa ki Aotearoa. Nā rāua ko Ngake (ko Ngahue rānei) te wheke i whai ki Raukawakawa (Te Moana o Raukawa rānei), ki reira patua rawatia ai. I haramai a Ngake mā runga i tētahi atu waka, ko Tāwhirirangi te ingoa (Wirihana, 2012).

Ngā Taunahatanga a Kupe

He mea nui whakaharahara te taenga mai o Kupe ki Aotearoa, ā, ka whakanuia ia e ngā iwi maha me ō rātou tātai heke i a ia. E kī ana te kōrero, nā Kuamārōtini, te wahine a Kupe, a Aotearoa i whakaingoa i tōna kitenga tuatahitanga i Te Ika a Māui. He rite a Kupe ki a Māui i mua, arā, ko tana taenga mai te puaretanga mō te Māori ki tēnei whenua. Ko te nuinga o ana haerenga ki te tonga o Te Wairarapa, ki Te Moana o Raukawa, tae rawa atu ki Te Tai

Tokerau. Heoi anō, ko ētahi kōrero e kī ana i heke rā anō a ia ki Arahura, ki Te Tai Poutini, ā, ka tae ia ki Moehau. Ko Taputapuātea me Te Whitianganui a Kupe ētahi o ngā wāhi e whakamaumahara ana i te wā i noho a Kupe ki te rohe o Hauraki (Kaa, 1994).

Te Moana o Raukawa

Mō ngā pūrākau rongonui, ehara i te mea kotahi anake te kōrero. Ka kōrero a Te Whetu o Te Āti Awa ki a Te Pēhi mō te haerenga whakatetonga a Kupe atu i Tāmaki-makau-rau ki Taranaki, tatū rawa ki Te Moana o Raukawa. I tana taenga ki reira, ka rere ana manu nō Hawaiki ki te tiro tiro i ngā rohe o Te Wai Pounamu. Ka mate tētahi o āna manu, a Te Kawau-a-Toru ki Te Aumiti, he roma wai kei waho ake o Rangitoto-ki-te-tonga (D’Urville Island). Kātahi ka whanake a Te Kawau-a-Toru, ka tukuna e ia tētahi o ōna parirau ki roto i te wai, ko tētahi kei runga ake i te wai, heoi kāore ia i tau. E hoa! Ka whati rā te parirau o taua manu, ka mate i konei te toa a Kupe. Nā te whatinga o te parirau o taua manu ka tuwhera mai ko Te Aumiti (French Pass). He ara whakaterere waka tēnei. Kei reira tonu te parirau kāore i whati, ā, ka noho hei ārai mō ngā waka. Karangahia ai ēnei toka ko Te Kawau-a-Toru.

Te Hokinga ki Hawaiki

Kei te raki o Te Ika-a-Māui anō ngā kōrero mō Kupe. Ka kōrero a Himiona Kāmira, he kaumātua nō Ngāpuhi, mō te hokinga o Kupe ki Hawaiki. Ka tae te wā kia hoki a Kupe ki Hawaiki, (Ka mahue) ko Tuputupu-whenua hei puna mō Hokianga. I te ata o tōna wehenga atu, ka kawea e ia tana tama, a Tumutumu-whenua, ki te puna. Kātahi ka poroaki a Kupe ki tana tama. “E noho rā, Te Puna o te Ao Mārama. Ka hoki ahau, e kore ahau e hoki mai anō” (Walker, 1978, wh. 19). Ka oti tana poroaki, ka whiua e ia tana tama ki roto i Te Puna o te Ao Mārama. Ka huri te tamaiti rā hei taniwha. Nō konei takea mai ai te ingoa o Hokianga.

Ngā Taunahatanga a Kupe

He maha ngā wāhi i tapaina e Kupe. Ko Arapāoa tērā, ko Mana tērā, ko ngā moutere o Te Whanganui a Tara, ko Matiu rāua ko Mākaro ērā, tae atu ki a Kohukohu, ki a Pouahi, ki a Maungataniwha me Hokianga ki Te Tai Tokerau. Ka puritia aua ingoa e ngā iwi Māori o aua rohe. Kua ngaro te maha noa atu o ngā taunahatanga o ētahi atu tipuna i haere mai ki Aotearoa, heoi, kei te mau tonu ngā taunahatanga a Kupe (Reedy, 1993).

Te Ao, Te Reo

I whakamārama mai a Pokau i te hiranga o te whakahoki mai i ngā kōrero o mua, nā te mea, kāre tōna reanga, me ngā reanga o mua i ako i aua kōrero tuku iho, pērā i ngā kōrero mō Niwareka rāua ko Mataora, i ngā kōrero mō Kupe, i ngā tohu whenua, puta noa i te Whanganui a Tara, me ngā kōrero a Tara mō te Wheke i whaiwhaia e Muturangi ki te Waipounamu.

Ngā Putanga Ako

I roto i te ao toi, he mea nui ki te ako i ngā kōrero tuku iho e hono atu ana ki ngā mahi toi (Te Tāhuhu o te Mātauranga, 2007, wh. 12).

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhi i te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero tuku iho.

Te koru e tohu ana i te oranga o tētahi mea me ngā kōrero o te mangōpare, okea ururoatia ērā mea nā reira kei te mōhio ngā tauira. I ēnei rā kāore pea he tino take kia rātou kia ruku ki ērā āhuatanga ēngari mehemea kei te noho koe ki te ao toi koirā tō ao me mātua mōhio, me rangahau. Me te mea hoki ka mea atu au ki ngā tauira i te rā ka mea atu koe ki te tangata e hē kua mōhio kē au i tērā, koepu te wā kāre koe i te tino mōhio i te mea ka ako te tangata i tētahi mea hou ia rā ahakoa te aha, engari tētahi whāinga mō tēnei wā kei te whakahokiamai ngā ingoa tūturu kia mōhio ai ngā tauira pērā mō te whenua nei, mō ngā wāhi tūtohu whenua o Te Awa Kairangi kua kaha hoki atu ki te towai i ngā ingoa tūturu kia mōhio rātou.

Te Ira Tangata, Te Reo

Ko te koru, he tohu mō te oranga o tētahi mea. Ko te mangōpare, he tohu mō te whaikaha. Ki tā Pokau, ki te noho koe i te ao toi, me kaha hoki koe ki te whai i ngā mahi rangahau i ia rā, ahakoa te aha. I mea anō a Pōkau kia whakahoki mai ngā ingoa tawhito mō ngā tohu whenua o Te Awa Kairangi, kia mōhio ai ngā tauira ki ngā ingoa tūturu.

Ngā Putanga Ako

Ka whakamahi ngā tamariki i ngā mahi toi auaha, waiata, waiata, kanikani, whakaari, tuhi, peita, pakiwaitara me ngā rotarota hei poipoi, kia whakaaro pohewa me te whakatuwhera i te hinengaro ki wēnei momo mahi toi (MoE, 2007, wh. 12).

Te Reo

Ahakoia ka whakaatuhia ngā mahi toi Maori ki roto i ngā whare pupuri taonga, kei reira te nuinga o ngā tauira o ngā mahi rāranga, ngā whakairo, ngā kōwhaiwhai me ngā tohu tā moko. I whakakipakipa a Pōkai i ngā tauira ki te hoki ki wō rātau whare whakairo, ka tiroiro ai ki ngā tohu, ki ngā tauira me ngā kōrero kua mau ki roto i aua whare. E pono ana a Pokai ki te whakaako i te reo i roto i ngā tohu, i te reo o te koru me te mangopare hoki.

Ngā Putanga Ako

Ka whakarato ngā kaiako i te hōhonutanga o te taiao ako i te reo Māori, kia tuhura ai ngā tauira i ngā mahi toi (Te Tāhuhu o te Mātauranga, 2007, wh. 15).

Me tūtaki ki a Kuraroa Ratu -James

Ka Uru Ora: Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari ai mehemea kei te whakatinanahia ngā kōrero pūrākau, me te whaitake hoki ki ngā mahi a ngā tamariki i ngā kaupapa o ngā kura Māori.

Ko Kuraroa Ratu James tōku ingoa he kaiwhakaako au i roto i te whare a Rimutaka i ngā tau, tahi me te rua. E ai ki a tātou me whakamāmā ake i ngā paki pūrākau, i ngā kōrero tuku iho hoki kia mau ai i ā tātau tamariki i tērā reanga, nō reira ko te whakamāmā ake he whaka ū hoki i ngā kōrero i roto i ngā kēmu o ia rā kia pai ai tō rātou mōu , hei tauira mō te taha ki te kori tinana he hauora i roto i te Marautanga o Aotearoa, he whaka ū i te kēmu pā ko taku hē hono i te pūrākau o Ngake rāua ko Whātaimai ki tērā o ngā kēmu kia mau ki te hinengaro mō tērā reanga, heoi mō ngā kōrero tuku iho a Ranginui rāua ko Papatūānuku he pai ngā karakia, koira pea tētahi mea nui i roto ia tātau i roto i te whare o Rimutaka he whakaako i ngā kōrero tuku iho i roto i ngā karakia, mā roto i ngā whakataukī, mā roto i ngā kōrero o te rā , mā roto i ngā kīwaha , ko te tātai whakapapa te mea mīharo rawa ki o tātau tamariki heoi ina ka tango mai i ngā karakia ka whakatō ki roto i ngā kēmu , he tūhono i ngā kōrero tuku iho ki ngā kēmu , me mea whakaratarata i ngā tamariki mā tērā ka tō mai ia rātau ki roto i te akoranga, ki roto i ngā pūrākau me te mea hoki he tūhono rātau ki roto i te taiao i nā ko tērā te kēmu he ngārara rātou heoi kei reira pea tētahi tamaiti taikaha tōna rite kia Tāne Māhuta nō reira koirā pea tātau . Ka rongu te hā o te moana e rere mai ana tērā ki waho rā, ka rongu ki te riri pea o Tāwhirimātea, ērā mea i roto i ā rātau ake rohe, te reo o te Taiao.”

Tāne Māhuta

He wāhi nui tō Tāne (Tāne Mahuta rānei) i ngā kōrero tuku iho me ngā pūrākau. Inarā nā Tane i heheu a Rangi i a Papa kia puta ai te ao mārama. Nā Tane i auaha mai te wahine tuatahi. Nā Tāne te poho o Ranginui i whakarākai. Nā Tāne ngā kete o te wānanga i kawē mai mā te ira tangata. He maha ngā ingoa o Tāne hei whakaatu atu ko tēhea o ōna pūmanawa e whakaputaina ana. Ko Tāne te tauira mō te kaha o te tangata i roto i tēnei ao. He maha ngā ingoa o Tāne, e tohu ana i te ohinga o te tangata, i ōna pūmanawa, i tāna i whakapono ai, i tōna tūturutanga. He tōtika te tū a Tāne, ā, ka taea e ia te kawē ngā taumahatanga o tētahi take, ahakoa he aha. Ko ōna pakiaka kei roto i te whenua, ko tōna māhunga kei ngā rangi. E ai ki ngā kōrero mō te orokohanga o te ao, nā Tāne a Rangi rāua ko Papa i whakawehe. Nā te piri tata o Ranginui rāua ko Papatūānuku, ka whānau ā rāua tamariki i roto i te pōuri, i te kōpipiri. Nāwai ā, ka hōhā ngā tamariki i te noho i te pōuri, ka whakatau me wehe ngā mātua (Reed, 2021, wh. 38).

Tāwhirimātea

Ahakoa ko Ranginui e tū iho nei, ko Tāwhirimātea kē te atua whakahaere i te āhuarangi. I roto i ngā kōrero mō te orokohanga, ka toko ake te hiahia o ngā tamariki a Ranginui me Papatūānuku kia whakawehea o rātau mātua, e tiaho ai te mārama ki te ao. Ko Tāwhirimātea anake te mea kāore i whakaāe kia whakawehea ngā mātua. Nō te wehenga a Rangi me Papa, ka kake ake a ia ki te rangi kia noho me tōna pāpā, ki reira wānanga ai rāua i te riri ki ōna tuākana. Nō konei anō ka tīmata a ia ki te whānau uri (Reed, 2021, wh.39). Ka tukuna e Tāwhirimātea āna tamariki ki raro: ko tētahi ki te tūāraki, ko tētahi ki te tonga, ko tētahi ki te marangai, ko tētahi ki te hauāuru. Koinei anō hoki ngā ingoa o āna tamariki.

Kapua

Kātahi ka tonu a Tāwhirimātea i ōna kapua, i a Aonui (he kapua mātotoru) rātau ko Aopōuri (he kapua pōuri), ko Aowhētuma (he kapua tarakakā), ko Aowhēkere (he kapua ka pā i mua i te hau āwhiowhio), ko Aokānapanapa (he kapua mākurakura), ko Aopakakina (he kapua pohū ka ahu mai i ngā wāhi katoa), ko Aopakarea (ngā kapua o ngā marangai) me Aotakawe (ngā kapua ka rere wawe i te rangi) (Reed, 2021, wh.4 0).

Te Whakahekenga ā Tāwhirimātea i ōna Tungāne

Koia ko te whai utu tēnei a Tāwhirimātea mō te whakawehenga o ngā mātua. Ka whakaeke tuatahi ia i te atua o te ngahere, i a Tāne Mahuta – nāna nei a Rangi me Papa i whakawehe. Ka tuatua ia ki raro i ngā tinana o ngā kōhure o te wao tapu a Tāne. Kātahi ka whakapuke ia i ngā ngaru teitei hei patu i te atua o te moana, i a Tangaroa. Whai muri ka tahuri ia ki te haukerekerere i a Rongomātāne, te atua o te hauhake me te kūmara, me Haumia-tiketike, atua o ngā aruhe. Ka puta o rāua ihu i tā rāua huna ki raro i a Papa. Koinei e tipu whakaroto ana te kūmara (Keane, 2011, wh. 8).

Tāwhirimātea rāua ko Tūmatauenga

Otirā ka whakaeke a Tāwhirimātea i a Tūmatauenga, te atua o te riri me te ira tangata. Ka tū mārō a Tūmatauenga i ngā āki mai a tōna tungāne. Ka pūkengatia e ia ngā tūmomo karakia kia pā kē mai ko ngā hau mirimiri. Ka matau i a ia ngā karakia tūā hei whakamahea i te rangi. Kore rawa tētahi i hinga i tētahi. E āki tonu ana a Tāwhirimātea i ngā marangai me ngā hau āwhiowhio hei patu i te tangata, i runga i te moana me te whenua (Marsden, 2003).

Ngā Āhuatanga Ako, Te Reo

Ka whakaako a Kuraroa i ngā tamariki o te reanga tau tahi me te tau rua. Nō reira ka whakangāwari ia i ngā kōrero tuku iho mō ngā tamariki, me te whakatinanatia i ngā kōrero pūrākau ki roto i ngā kēmu, e hono ana ki ngā wāhanga ako, arā, ko te ‘Hauora’ tērā i Te Marautanga o Aotearoa. Koia rā ngā kēmu e hāngai ana ki Ngake raua ko Whātaimai, me ngā pūrākau mō Ranginui, mō Papatūānuku me Tawhirimātea. Ka whakaakona ngā pūrākau nei mā te karakia, mā te pēpēhā me ngā kīwaha hoki. He pārekareka ki ngā tamariki te ako i ngā whakapapa i roto i te pūrākau, ā, nā ngā kēmu i tau ai rātau, pēnei i te kemu e hono ana ki te taiao.

Ngā Putanga Ako

I whakanui a Kuraroa i ngā mahi whakahānga i tētahi taiao akoranga, hei whakaihiihi, hei whakaaro ki ngā pūrākau me te ao Māori (New Zealand Gazette, 2008).

Te hononga ki te Marautanga ā kei roto te Hauora kei roto te reo mō te reo ā waha kei roto te pāngarau , e hia ngā wā ka hikina nā waewae o Tāne Māhuta kia puta ai koutou i te ao mārama , nō reira ia tātou e whakaako ana e hara i te mea ka wāwāhi i te marau ko tā mātou te kapo i tētahi kaupapa whānui pērā ia Ranginui rāua ko Papatūānuku, kātahi ka tangotango mai i ngā marautanga mai reira, he aha te

wāhanga o roto i tērā kēmu e hāngai ana ki tērā me te taha ki ngā whakataukī hoki he tango mai i ngā whakataukī e hāngai ana ki te tamaiti. Ia ata, ia ata ka taki e ngā tauira i te “Hē tangata kē koutou, He tangata kē mātau mā roto i tēnei ao tātau tātau e” hē tuku i te kōrero ki ia o rātau he tino taonga koutou ko koutou pea ngā rangatira o āpōpō.

Ngā Āhuatanga Ako

Ki tā Kuraroa, he maha ngā wāhanga ako kei roto i Te Marautanga o Aotearoa. Ko te, Hauora, ko Te Reo, ko Te Reo ā-waha, ko te Pangarau hoki. Ina kōwhiria he kaupapa, ko Ranginui rāua ko Papatūānuku te tauira, ka whakamahia te marautanga ki te wetewete i ngā kaupapa ako o te kōrero. Mēnā ka rangahaua e rātau ngā pūrākau o Ranginui rāua ko Papatūānuku, ka whakamahia ngā wāhanga o te marautanga ki te tautuhi i ngā kaupapa, ka whai pānga hoki ki ngā whakataukī me ngā whakatauāki. Ko tētahi o ngā tauira “Hē tangata kē koutou, He tangata kē mātau mā roto i tēnei ao tātau tātau e”, hē tuku i te kōrero ki a rātau, ki ngā tamariki mokopuna, he tino taonga rātau, ā, ko rātau ngā rangatira mō āpōpō. He mea tino nui te wāhi ako hei whakaohoho i te wairua o te tamaiti ki ana mahi, kia kīkī tonu te akomanga i ngā mea whakaihiihi, me ngā mea pupuri hoki i te hā o te ao Māori.

Ngā Putanga Ako

I whakahonotia ngā wāhi ako ki te marautanga, ki ngā pūrākau whakapapa e hāngai pū ana ki ngā atua Māori me ngā whakatauki hoki, me ērā atu kaupapa i whāngai i te puna o te mohio (New Zealand Gazette, 2008, wh. 738).

Ka Uru Mārama: Ko tēnei wāhanga ka tiroiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanaketia ana i roto i ngā kura kaupapa me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

Āe, nā te mea mō ngā reanga Tau 1-Tau 2 ka kite noa ratau i te ao horopaki ana ia rātou , nō reira te whaka ū i ngā kōrero mō te takiwā he māmā nā te mea kua tapaina ngā ingoa o ngā whare ki ngā pae maunga o tēnei takiwā nō reira ka taki rātou i te pātere o te kura “Te Ara Whānui mai ngā mātua tīpuna te mīta o te reo” pai tērā patereme tērā reanga nā te mea ka taea te kite kei hea ngā maunga waihoki te hono ia whare ki ia maunga e horopaki ana i tō tātou nei takiwā , heoi mō tērā reanga kāre mātau mō te whakaako i ngā iwi nā te mea te taea te kite, mō tērā reanga nō reira ka whakaako noa i ngā mea taea te kite ka taea te pā waihoki ngā mea ka taea e rātou te

hīkoi i taua ara, mō te taha ki ngā pahi i nā ka hopu koe i te pahi o Whakatiki kei reira a Rimutaka kei reira a Kaitoke, mō Wainuiomata-Waiwhetū arā a Pukeatua, nō reira mō ngā kōrero o te takiwā ka hono te taiao o te kura me wā rātou ake taiao hoki i te kāinga.

Ngā Iwi, Te Reo

Kitea ana ngā mātauranga ā-iwi puta noa i te taiao o ngā tamariki. Hei tauira, ko ngā momo whare katoa o te kura, kua tapaina ki ngā maunga o te rohe. Ka ako ngā tamariki i ngā ingoa o ngā wāhi tawhito o Te Awa Kairangi me ngā kōrero tuku iho e pā ana ki ngā maunga. Ka taea e ngā tamariki te kite ēnei maunga e ako i rātou i ia rā, i ia rā. He tauira anō, ko ngā pahi, ā, ka eke rātou i te pahi mai i Whakatiki, kei reira a Rimutaka, kei reira a Kaitoke, ā, kei Wainuiomata-Waiwhetū a Pukeatua. Nō reira mō ngā kōrero o te rohe, ka hono te taiao o te kura ki tō rātou ake taiao, ki wō rātou kāinga. Kia mōhio ngā tamariki ki ngā rohe, ki ngā waka, ki ngā kōrero o neherā, ki ngā purakau, ki ngā pakiwaitara, ki ngā tikanga, ki ngā waiata, ki ngā āhukatanga katoa o tōna ake iwi.

Ngā Putanga Ako

Kia mōhio anō ki ngā āhukatanga katoa e pa ana ki ēra atu o ngā iwi, tae noa ki etahi o ngā iwi o tāwahi (New Zealand Gazette, 2008, wh. 745).

Te Tai Matau: Tirohia ki te whanaketanga o ngā mahi pūrākau i ngā kura kaupapa Māori, i ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi. Pēnei i te ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i ēnei mātauranga.

I waimaria mātau, i te mea kua hoki mai a matua Pokau me ana kete mātauranga me ōna puna mātauranga , Te Rangingahina, pai hoki ngā kōrero a Māmā Kararaina i te mea ka aro ahakoa kei roto ia i te takiwā me ngā āhukatanga o te iwi taea hoki ia te tango ia aia anō me te tiro whānui , ina mau ia i tōna pōtae Tumuaki ka aro mā ngā whatu o te Tumuaki, āe māmā mō mātou inā mōhio mātau i ngā tāngata he ōi mōhio au mō ētahi atu o ngā kaiako kāre nō konei he pātai kia mātau .

Te Ira Tangata, Te Reo

I kī a Kuraroa, he waimaria rātou, nā te mea ko Pokau Te Ahuru tētahi o ngā mātanga kua whai mātauranga ki te iwi o Te Āti Awa, ki Te Whanganui ā Tara, me ngā kōrero tuku iho a

tāukiuki mā. Tērā anō a Te Rangingahina, he kaiako anō ia e mōhio ana ki ngā kōrero tuku iho. Kei reira anō te tumuaki, a Māmā Kararaina, ehara i te mea he mātauranga ōnā mō te hītori o te kura, engari he mōhio anō ia ki ngā kōrero tawhito o Te Whanganui a Tara. Tino motuhake ana ēnei āhuatanga katoa, nā te mea, tēnei hoki te kākano i ruia mai i Rangiātea, e kore ia e ngaro.

Ngā Putanga Ako

Ko ngā mātua, ko te whānau o te kura hoki e āwhina ana, e whāngai ana, e whakaako ana i te tamaiti kia tupu ora ai ia me tōna katoa i roto, i te tika me te maungarongo (New Zealand Gazette, 2008, wh. 735).

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhi i te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero tuku iho.

Ko tētahi o ngā mātanga mō te iwi o Te Whanganui ā Tara, ko Kura Moeahu, i mōhio pū mātau kei a ia ngā kōrero mō ngā iwi, heoi atu i ā ia, kāre au i te mōhio i ētahi atu tangata, ki te hinga ia ka aha? Me aha tātau te iwi? Ko wai pea ka whai i ōna tapuwae? E aua, heoi kei te mōhio pū au e whai ana te tokoiti i ā ia, heoi mō ngā rauemi i nā ka mahara au mō ngā pēpi kāre pea he rauemi mō rātau atu i te pukapuka, atu i tētahi kiriata kua kite au mō Ngake rāua ko Whātaimai tērā mea hou, kāre atu pea he rauemi mō rātau nō reira me pēhea tō tātau whakatutuki i tērā āhuatanga, te waiho pea i ētahi rauemi? Ka mahara au mō ngā rauemi te hāpai i tō mātau kawē i ngā kōrero pūrākau ki te kura teina.

Te Ira Tangata, Te Reo

I kōrero a Kuraroa mō ngā mātauranga o Kura Moeahu, he mātanga mana kōhī kōrero o Te Āti Awa ki Te Whanganui a Tara. Ko tana māharahara, mēnā ka hinga ia, ko wai ka whai i ōnā tapuwae, ā, me aha taua mātauranga, nō te mea e mōhio ana ia he tokoiti ngā tāngata e whai wāhi ana ki a ia, ka whai hoki i ōna tapuwae. Ka mea ano, ahakoa he iti noa ā rātau rauemi, e hiahia ana rātau, ki ētahi atu rauemi e hāngai ana ki ngā kōrero tuku iho o Te Āti Awa ki Te Whanganui ā Tara.

Ngā Putanga Ako

Ka whakatinanatia e Kuraroa ngā mātauranga ako o ngā hapū me ngā iwi o te rohe o Te Whanganui ā Tara, ka whakamāhere ai i ngā kaupapa ako, engari kei te māharahara ia, kei

ngaro te mātauranga ā-iwi mēnā karekau he tangata kē atu hei kawē i ērā mōhiotanga (MoE, 2007, wh. 9).

Me tūtaki ki āaTe Rangingāhina Moeahu

Ka Uru Ora: Te tautīnei i te āheitanga, ka tātari ai mehemea kei te whakatinanahia ngā kōrero pūrākau, me te whitake hoki ki ngā mahi a ngā tamariki i ngā kaupapa o ngā kura Māori.

Heoi mō te taha ki ngā pūrākau kāore au mō te noho pū ki ngā pūrākau atua ake nei i te mea kua putaina mai te pātai. He aha ai ka hongī i te tuatahi ki Waiwhetū ? He aha ai ka hongī whakamutunga i Kōkiri Marae, ki Te Kākano hoki? Ko tāku kia rātou, he tohaina i ētahi paku hītori mō tō tātou whare koia ko te tātai ko wai ngā pou o roto ko Tohu rāua ko Te Whiti ko te tātai, ko whea te iwi e tiaki i te whare me taku pātai kia rātou. He aha te hononga kia Parihaka? I reira rātau kite ko te Hongi tētahi o ngā tikanga tuatahi ka mahi i runga i te marae, Nā reira ehara i te mea kua tino whakamaheretia katoa a pūrākau ake nei heoi he mea tohatoha, he mea wānanga katoa mō tātou i te mea tērā hoki tētahi pūrākau ko Te hūnukutanga o Hinetītama kia Hine-Nui-Te-Pō me ngā whakataukī ngā aha atu, ngā aha atu koia rōreka mai ki aku taringa, ka mutu au te whakahua i taua pūrākau i reira takaina te kapa o ngā tauira mō te mōhio he aha ai kei ngā tāne he kenakena (Adam's Apple) he ōi he rerekē ngā kōrero tā ia iwi engari he tohutohu, he māramatanga , he ture, he tikanga, he hātakēhi a roto, he akoranga a roto.

Ngā Āhuatanga Ako, Te Reo

Ka whakamārama a Te Rangingāhina i ngā rerekētanga o ngā tikanga me ngā pūrākau, hei tauira, i tukuna ngā pātai. He aha e hongī tuatahi nei te tangata ki Waiwhetū ? He aha e hongī nei i te otinga o te pōhiri ki Kōkiri Marae me Te Kākano hoki? I whakapuakihia e ia ngā kōrero mō te Marae o Waiwhetū, te ingoa o te wharenuī, ngā pou o roto, a Tohu me Te Whiti, me te hononga ki Parihaka me ngā ritenga o ngā tikanga. Ka matapakihia ngā mea katoa, ngā tikanga, ngā mātauranga, me ngā kōrero tuku iho. Ko te huringa o Hinetītama ki a Hine-Nui-Te-Pō, me ētahi atu kōrero mō te takenga mai o te tēnga o te tāne (Adam's Apple). Ka whakatakoto ngā kaiako i ngā pūkenga ako hei wero i ngā whakaaro o ngā tauira me ngā pūkenga patapatai, hei tiro tiro ki ngā kaupapa pūrākau i roto i ngā āhuatanga maha (MoE, 2007, wh. 28).

Ka Uru Mārama: Ko tēnei wāhanga, ka tirotiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanaketia ana i ngā kura kaupapa me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

Kei ngā pokowhiwhi o te kaiako. Kei tana pīnati pea te konatihanga o tana koti ia mātauranga māori ki roto ia Te Mātauranga o Aotearoa ko tētahi ngohe pea ko te ine he ine i te Tawhiti Te aho o Rangi Tukutuku he ine pea i te whānui o Tahuarangi te waka he ine pea i te rōrahi i te horahanga o hāhā te whenua te ikaroa a wai e ai ki tā te tamaiti titiro, kei aia te whakataunga heoi motuhake ake nei kei te kaiako te mana konati i te pūrākau i te marautanga o aotearoa e ai ki ngā hua e hiahiatia nei te kite i roto i tō tamaiti tētahi ko te tuakiri kāore e kore engari tuarua ko ngā mātauranga pērā ki te Tāpiri ,Tangohia aha atu, aha atu, heoi motuhake ake nei mō te taha Mātauranga Māori tikanga-a-iwi.

Ngā Iwi, Te Reo

Kei ia kaiako te mana ki te whakahāngai i ngā āhuetanga ako o Te Marautanga o Aotearoa. He ine pea i te tawhiti o Te Aho o Rangi Tukutuku, he ine pea i te whānui o Tahuarangi te waka, he ine pea i te rōrahi o te horahanga o ‘hāhā te whenua’, o te ikaroa a wai, e ai ki tā te tamaiti titiro, kia tutuki ai ngā hua e hiahiatia ana. He mea motuhake ake te mātauranga ā-iwi (MoE, 2007, wh. 27).

Te Tai Matau: Tirohia te whanaketanga o ngā mahi pūrākau i nga kura kaupapa Māori, i ngā hapori, tae noa ki ngā iwi. Pēnei i te ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i tēnei mātauranga.

Heoi, ko tētahi tino tauira o tēnā , I te rā tuatahi o te wāhanga tuarua o te tau 2020 i kite au i tētahi e tātai ana i ngā pūrākau engari i te whakamahi ia i a hangarau matihiko hei mea whakaataata mō ngā tamariki ki te kapo ko te tangata nāna tēnā i kawe ko tō tāne a Kura Moeahu nōna anō ngā tūtohu whenua o te Whanganui a Tara katoa i tohua mai a mapi ake nei, ā mahere, ā kukara. Whakamahia katoa tia a kukara mahere mana heoi ko ngā kōrero katoa i kāpona ki runga i te rīkoata mā tana waha, nā i reira kite i tētahi arunga, i reira hoki kite i tētahi tuapapatanga mō te tuakiri o Te Ātiawa whānui o roto i te Upoko o te ika i reira hoki wā tātou tauira i kapo i te tūturutanga , o te wairua o te roherohenga o tō tātau takiwā kamutu mō tō

tātou kura, i te me i mea atu au ki ngā tauira toru wiki whaimuri mai mehemea kua mau rātau ki te pūrākau o Ngake rāua ko Whātaimai ko ētahi i mau ki te pūrākau engari ko ētahi kīhai i tino ruku kia kimi i te kurahunahuna, koirā taku ko te pūrākau ngā tataikorero. Mōku ake ko ngā kurahunahuna kei te kura a huna ki reira ka kite te whānuitanga, i te āhua reka, i te māramatanga e ai ki tā te Māori titiro, ko tētahi atu tauira i whakamahia au hei mea whakaakoako mō aku tamariki. Ia te wā ia te wā ka kawea au i aku akoranga Mātauranga Māori me te pātai, he aha te ōrite, o te whare, te wahine me te motoka? Ko te nuinga o ngā tamariki ka kore taea te kite heoi i te wā kua ito te mau kua kite he rite pea ki te aorangi o Papatūānuku e mau katoa i te tangata e huri tonu ana, e porohita nei te āhua nā reira e mea ana tēnā, ehara i te mea ka tīmata te rārangi mai konei ki konā, kāo engari ka hoki tonu te rārangi.

Te Ao, Te Reo

I kōrerotia e te Rangingāhina ngā mahi tautoko a tōna matua kēkē, ko Kura Moeahu tērā. Nā Kura anō ngā tūtohu whenua o te Whanganui a Tara katoa, i tohu ki runga mapi kukara hei mahere i ngā tūtohu whenua o te Whanganui a Tara ki tētahi pūrākau hangarau matihiko, ā, hei mea whakātāta mō ngā tamariki ki te kapo. I mea mai a Te Rangingāhina, i whakamahia katoatia a kūkara, ā, ko ngā kōrero katoa i hopukina ki te rīkoata nā Kura. I reira i kitea tētahi arunga, ā, i reira hoki tētahi tuapapatanga mō te tuakiri o Te Ātiawa whānui o roto i te Upoko o te Ika. Koirā ngā rauemi pai mō ngā tauira ki te ako i te tūturutanga o ngā pūrākau, pērā i Ngake rāua ko Whātaimai. Engari ko ētahi. kīhai i tino ruku ngā kurahunahuna o te pūrākau, mē ngā tātai korero.

Ngā Putanga Ako

I whakarato ngā kaiako i te whai wāhitanga o ngā tauira, kia mōhio ai rātou ki ngā kaupapa o te taiao i a rātou e whakawhanake ana i ngā hononga ki ngā whānau, ki ngā mātanga, ki ngā kaumātua hoki o te kura, tae noa ki te iwi (MoE, 2007, wh. 22).

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhi i te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero tuku iho.

Mei kore ake ko ngā pūrākau kua kore pea te tamaiti e mōhio, e mārama, e matau ahakoa nō hea, ahakoa nō tēhea ahurea, ahakoa nō tēhea iwi ki te kore ia i te mōhio ki ōna ake pūrākau ka kore ia e mōhio ki tōna tuakiri. I tērā tau i au e kawea ana i taku

Masters in Teaching and Educational Leadership ko te kaupapa he rite ki tau, heoi mōku ake i hiahia marama a Māori rāua ko pākehā koia ko te whakamahi ia mātauranga māori , ia pūrākau , ia tikanga Māori hei tūāpapa mō ngā āhuatanga o te mariko (Digital world) i uaua te kōpani i aua ahurea e rua mā te pēnā i runga noa i te mea kua roa nei a mātauranga māori e ū ana ki tōna āhua , kua roa nei ia e taheketia ana i ōna kōrero a waha ake nei kua putaina mai tēnei mea te mariko ahakoa i putaina mai i te huringa rautau i tino kitea wawetia i te wā mate uruta.

Te Ira Tangata, Te Reo

I kī a Te Rangingāhina, ahakoa he aha te iwi o te tamaiti, ki te kore ia e mōhio ki ōnā kōrero tuku, kaore ia e mōhio ki tōna tuakiri. I tērā tau i a ia e mahi ana i tana Tohu Paerua mō te Whakaako me te Arataki Matauranga, i tiro tirohia e ia te whakamahinga o te mātauranga Māori, o ngā pūrākau, me ngā tikanga Māori hei tūranga mō ngā āhuatanga o te ao mariko. Ki tā Te Rangingāhina, he uaua te whakakotahi i ngā ahurea e rua, na te mea kua roa te mātauranga Māori e noho ana i runga i tōna āhuatanga, ā, kua roa nei e tukua ana hei kōrero ā-waha.

Ngā Putanga Ako

Ka hangaia e ngā kaiako ngā hononga me ngā tauira e whakahāngai ana i te tirohanga o te ao Māori ki te tirohanga o te ao whānui, ka whakatairanga ratou i te tūhura, i te patapatai, i te rangahau me te whakarato rauemi kia tutuki ai (MoE, 2007, wh. 25).

Me tūtaki ki a Okawa Priest

Ka Uru Ora: Ko tēnei wāhanga ka tiro tiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanaketia ana i ngā kura kaupapa me ngā hapori, tae noa ki ngā iwi.

He mea ka whai wāhi te pūrākau ki roto i ōku whakaakoranga katoa, ahakoa te aha. Ahakoa kei konei, kei Te Awakairangi, kei Pōneke, ka tango atu i ētahi atu pūrākau mai te orokohanga o te ao, Ranginui rāua ko Papatūānuku, nā reira, ehara i te mea e hāngai ana ki te rohe, engari e hāngai ana kia tātau te iwi Māori. Ki reira whai te tūāpapa, kei roto ko ngā kura huna, i te mea ko au tērā e whakaako ana i ngā tuakana, kei roto ngā tikanga, ngā ture me ngā aronga matua, ka taea e tatou te tango mai, ko te wehenga o Ranginui raua ko Papa, he mea nui tera, moku ake, tēnei kupu te aroha, mai ā Ranginui rāua ko Papatūānuku, koira taua kupu aroha, ko te manawa

i waenga i ā Ranginui rāua ko Papa. Ka kite i runga i ngā kiriata te wehenga, ka tīmata te manawa ki te āta wehe. Kō ēra atu kōrero ki ngā tamariki, kia whai mārama rātau, he aha ngā kōrero pūrākau e hono, ki ā rātau mahi ako.

Ngā Āhuatanaga Ako, Te Ao, Te Reo

Ki a Okawa, ko tētahi o ngā pūrākau whai tikanga, ko ngā kōrero mai i te orokohanga o te ao, ārā, mō Ranginui raua ko Papatūānuku. He tūranga ēnei kōrero mō ngā mātauranga hohonu, mō ngā kura i huna. He mea nui ki a Okawa te whakaako i ngā tuakana ki ngā tikanga, ki ngā ture me ngā kaupapa ka āhei rātau te whakamahi mai i te wehenga o Ranginui raua ko Papa. Pēnei i te aroha mai i a Ranginui ki a Papatūānuku, koirā te kaha o te aroha, to e manawa o Ranginui raua ko Papa. Ka kite i te wehenga i runga i ngā kiriata, ka tīmata te manawa ki te wehe puhoi. Ka tino mārama ngā tamariki ki te hononga o ngā kōrero ki ō rātau akoranga.

Ngā Putanga Ako

Ka whai wāhi ngā kaiako ki te matapaki i ngā hononga i waenga i a Papatūānuku raua ko Ranginui, i a rāua e whai wāhi ana ki te whakauru i ngā whakaaro tuku iho me ngā whakaaro o naianei o te Māori, me te whakahonohono i ngā pūrākau, i ngā tikanga, i ngā uara me ngā whakapono (MoE, 2007, wh. 23).

Ka Uru Mārama: Ko tēnei wāhanga ka tirotiro ki ngā mahi pūrākau e whakawhanaketia ana i ngā kura kaupapa me ngā hāpori, tae noa ki ngā iwi.

Ka kite ratou i te whanaungatanga i waenganui i te tane me te wahine, te aroha, ehara i te mea mō te haere ki te awahi anake, he mea ano, he mea tino kore e taea e koe te whakamārama, engari ka taea e koe te whakaatu, ka taea e rātou ngā tauira ki te ako. Koinei te hononga takirua e hanga ana ko wai tatou, he mea motuhake tatou. Ka taea e te pūrākau te whakawhānui ake i te tikanga, nā te mea kua riro i a koe, ngā pūrākau o te taiao, ngā pūrākau o te rangi, nā reira ko ngā mea katoa e mahia ana e tātou, e whakaako ana, ahakoa i whakamāheretia, kaore rānei i whakamāheretia, ka tango tonu tātou i ngā pūrākau e mōhio ana tātou, nā te mea, mai taua wehenga, kua riro mai i a koe te pūrākau mai i Tangaroa, Ruatēpupuke, te hononga ki ngā kōwhaiwhai, aua momo kōrero. Tanemāhuta me te ira tangata, kia Hineahuone, ki ngā Hine, e hāngai ana ki te kapa haka.

Ngā Iwi, Te Reo

Mā te wetewete i ngā kōrero mō Rangi rāua ko Papa, ka taea ngā tamariki te kite i te whanaungatanga i waenganui i te tāne me te wahine, me te mōhio ki te whakapuakitanga o te aroha me te hononga takirua o te tane ki te wahine. Ki tā Okawa, kei roto ngā pūrākau ngā whakamāramatanga whānui mō ngā kōrero o te taiao me te rangi. Ko ngā mea katoa kei roto i ngā kōrero tuku iho, ka āhei ngā tamariki ki te whakatakoto whakaaro, ka akohia e rātau ngā kōrero kua whakawhānuitia mai i a Tangaroa, ki a Ruatēpupuke, mē te hononga ki te kōwhaiwhai, me ērā momo kōrero. Ko Tāne Mahuta me te ira tangata, ko Hineahuone, ko ngā hine e hāngai ana ki te kapa haka, ko ēnei kōrero katoa i heke mai i a Rangi rāua ko Papa. Ka tautoko ngā kaiako i ngā ākonga ki te ako i tō rātau tūnga i ngā whakapapa o te ao, ā, ka whakamārama rātau i ngā kare ā-roto, me ngā hononga ki ngā mea katoa (MoE, 2007, wh. 23).

He mea matua ngā pūrākau i roto i ngā mahi ako, i ngā kura huna, kia mōhio ai ngā tamariki ki ngā kōrero hōhonu kei ngā kōrero tuku iho. Mā te mōhio, katahi ka taea ngā tamariki te wetewete ngā pātai, ngā kaupapa, ka whakataurite, ka tātari hoki i ngā mea katoa, i te mahi māra me te ako, i te hononga ki a Papatūānuku, me ētahi atu atua e tohu ana i te māra.

Ngā Putanga Ako

Ka poipoi ngā kaiako i ngā ākonga ki te waihanga me te tūhura i te kiko o te pūrākau, kia akiaki i te pākiki, ki te whakamahere whakaaro me te mahi (MoE, 2007, wh. 26).

Te Tai Matau: Tirohia ki te whanaketanga o ngā mahi pūrākau i ngā kura kaupapa Māori, i ngā hapori, tae noa ki ngā iwi. Pēnei i te ‘kaupapa paparua’ me te ‘kaitiakitanga’, me pēhea te whakatinana i tēnei mātauranga.

Āe, ka tūhonohono ngā kōrero pūrākau, ki te mātauranga ā-iwi, he rerekē, kei ia takiwā, hei tauira, ko Matariki, ka rongu mārika i ngā kōrero mō Matariki ki te Tairāwhiti, heoi, he rerekē ngā rangi ki te Tai Hauāuru, nō reira koirā te rerekētanga ki Matariki ki Puanga. Ka titiro, ka whakarongo ki ngā kōrero, ko Rangi Matāmua tētahi tino mātanga, ahakoa i tipu utaina, ko wana mātauranga ki ngā whārua o Mataatua, kua kite ē ia, kua whakawaha ia i ngā kōrero. Āe, kei konei a Matariki engari, kei tērā taha ā Puanga. Mō mātau ki konei, kei te rāwhiti tonu te nohonga o tēnei tākawā, ka kite i ā Matariki. Me haere ki Te Tai Hauāuru ki te kite i ā Puanga.

Mō ēnei kōrero, he hononga ki ngā iwi taketake o te ao, Hawaii, ngā moutere, ko Mataliki, Mata āliki, Mataviki, heoi, i te mutunga iho, he hononga, ki wā mātau Matariki. Kei te ōrite ngā kaupapa, ngā whetū, ngā mātāpono, engari kei te rerekē wā rātau piri ki ngā rangi, nā te mea, ka huri te ao, ka rerekē te taiao.

Te Ao, Ngā Iwi, Te Reo

Kī a Okawa, e hono ana ā rātau kōrero pūrākau ki ngā mātauranga o tōna-iwi, kia whakamāramahia e ia te rereketanga o Matariki me Puanga, ā, me pēhea e kitea ai a Matariki mai i te rāwhiti, me Matariki mai i te hauāuru. Ko Rangi Matamua te tino mātanga ki te akoako i a Matariki me tana whakahua i te hononga ki ngā iwi taketake o Hawaii, o ngā motu, o Mataliki, o Mata-aliki, o Mataviki. He rite tonu te kaupapa, o ngā whetu, o ngā mātāpono, engari, ka piri ki ngā rangi i ngā wā rerekē, nā te mea, ka huri te ao, ka huri te taiao.

Ngā Putanga Ako

Ka whakaūtia e ngā kaiako ngā wheako hei whakaatu i ngā rerekētanga o ngā tikanga ā-iwi mō ngā kōrero pūrākau hei whakarato i ngā huarahi ako (MoE, wh. 22).

Te Tai Mōhio: Mehemea ka tautuhi i te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei roto i ngā kōrero tuku iho.

I mua atu i te iwi o ināiane, he iwi kē atu, Ngāi Tara, Ngāti Ira. Kei kōnei te nuinga, ko te hiahia pea, ka hoki atu ki ngā kōrero tuku iho, mai ngā kōrero heke, kia mārama pū he aha te take i hoki mai, i heke mai, mai Taranaki ki konei. E āhei ana te pānui, engari pai kē pea mēna, he whakaaturanga, he tangata e kōrero ana he kapo i ngā kōrero, pēnei i ēnei kōrero i tēnei rangi, kia noho pūmau. I mua o te putanga o Ngake, i te whanga, he aha te āhua, anei te āhua i mua o tā rāua wehe, i mua i tana puta ki te moana o Raukawakawa, mā reira ka kite i te hurihanga o tērā wāhi, taenoa ki tēnei wā. E āhei ki te kōrero he whārua ā Te Awakairangi, te tihī o Rimutaka ki te Puahao ki te pito o te one. He kōrero i roto ngā awa rerekē, ka puta ki te awa o Te Awakairangi, Te Awamutu, Waiwhetu, Te Ngaengae.

Te Ira Tangata, Te Reo

Ki a Okawa, he pai ki te ako i ngā kōrero a ngā iwi i noho ki Te Whanganui a Tara i mua o Te Ati Awa, ā, he pai ki te ako mā te pukapuka, mā te whakaaturanga, mā te tangata hoki, kia

ako nai gā tamariki i ngā kōrero hōhonu e pa ana ki te rohe. Ko ngā pūrākau katoa i mua i te putanga o Ngāke i te whanga, he aha te āhua o te taiao, inā he pūrākau tā ia awa o Te Awakairangi, o Te Awamutu, o Waiwhetu me Te Ngaengae.

Ngā Putanga Ako

Ka whakatinana ngā kaiako i ngā mōhiotanga e pā ana ki te mana whenua kia pai ake ai te māramatanga o ngā tamariki ki te taiao o te rohe (MoE, 2007, wh. 21).

Mō te taha ki te wahine, i te wā kei roto te pēpē i te kōpū, ki reira, whakatinana i ngā pūrākau, ehara i te mea he pūrākau, engari ko te oriori, he hoatu kupu, reo, oro ki te tamaiti. Kua rongō kōrero ahau mō tētahi wahine, i waiata ia i 'Te Waiata ā Ruawhāro' i ā pō, i ā pō i te wā i te kōpū tana pēpi, ka puta mai tana pēpi, e mōhio ana te pēpi ki te taki o te waiata. E kore taea e tātau te whakakore i ngā pūrākau, kia kua e whakakore i a tātau pūrākau, kia mau tonu ki roto i a tātau mahi whakaako. Ko Kowheore, Covid, ko te āhua nei, ko te taiao e kī mai ana, me tiaki tātau i ā tātau, me te whenua tae noa ki te taiao. Ko te mea i kitea e au, i tērā wā, i mutu te wāhanga o te Raumatī, engari i marino te taiao, i roa ake ngā rā me te pai hoki o ngā rangi. Inaianei, ka kite tātau i te āwhā, he waipuke. Tērā pea, ko ngā atua, me te taiao, ngā mea kāore e kitea e tātau, e kī mai ana, me hoki anō tātau ki ngā mea i mua i te taenga mai o te Pākehā ki Aotearoa.

Ki a Okawa, me whakatinana ngā kaiako i ngā pūrākau i roto i ngā mahi whakaako, i ia ra, i ia rā. Me kua hoki ēnei kōrero tuku iho e whakakorehia. I kī anō ia, i te wā o te Kowheori (Covid), i ora te taiao, he pai anō ngā rangi, he roa ake ngā rā i te wā o te raumatī, engari, kātahi ka hoki anō ki ngā ahuatanga o mua o te Kowheori, ka puta he āwhā, he waipuke. Ka mea mai a Okawa, tērā pea he tohu tērā mai i ngā atua me te taiao, kia hoki ki ngā wa o mua i te taenga mai o te Pākehā ki Aotearoa.

Ngā Putanga Ako

Ka whakaako ngā ngā kaiako i te whānuitanga o ngā wheako hei poipoi i te māramatanga me te waiatanga ki ngā rerekētanga o te taiao, pērā i te mate urutā, i te Kowheori hoki (MoE, 2007, wh. 23).

He hoki atu ki te taiao ki ngā akoranga, kia mōhio ai ngā tauira ki aua kōrero, nā te mea, ka roa te wā i tautuku ana ki ngā ture o te Pākehā. Ināianei, ka tohe i te tohe, kei te kaha ake tātau te iwi Māori. Ko te kōrero taunakitanga mō ngā tauira, mē āta titiro ki ngā tauira, āta titiro ki te kaituhi o te pukapuka, ki te kaikōrero o ngā pūrākau, ina he Pākehā, i pēhea ai te tangata i kapo i aua kōrero. Ko rātou whakaaro, mai i tā rātou tirohanga, pērā i ā Te Peehi, he maha ōnā pukapuka e pa ana ki ā tātau te iwi Māori, engari, he Pākehā. A, ki te titiro koe ki Te Tiriti o Waitangi, ngā Mihinare, kāore rātou e mau i ngā kōrero pono ā o tātau tūpuna.

Ngā Putanga Ako

Ki a Okawa, kua timata rātou ki te wero i ngā mahi ako, kia mōhio ai ngā tauira ki ngā kōrero pono me te tika. Me tiro tiro rātou i te kaituhi o ngā pūrākau, me te puna o ngā kōrero ina koa he Pākehā te kaituhi, nā te mea ko ngā kaituhi o mua, kaore i tika, i pono ngā kōrero (MoE, 2007, wh. 24). E whai ake nei tētahi kauwhata hei whakaatu i te Pou Tarāwaho (Tēpu 1) i whakamahia hei wetewete i ngā raraunga.

He Pou Tarāwaho

Ngā Tai o Whakaaro Pou Tarāwaho	Te Aho Matua Kaupapa Matua	Ngā Putanga Ako
<i>Ka Ura Ora</i>	<ul style="list-style-type: none">• Āhuatanga Ako• Te Reo	<i>Āhuatanga Ako</i> <i>Ka whakaihihihia te hinengaro o te akonga ki tetahi taiao e pai ana ki te ako.</i>
<i>Ka Uru Mārama</i>	<ul style="list-style-type: none">• Ngā Iwi• Te Reo	<i>Ngā Iwi</i> <i>Kia mōhio ki ngā hononga o ngā tupuna me ngā tumanako, ngā wawata o te whānau, te hapū me te iwi.</i>
<i>Te Tai Matau</i>	<ul style="list-style-type: none">• Te Ao	<i>Te Ao</i>

	<ul style="list-style-type: none"> • Te Reo 	<i>Kia marama ana te tauira ki ngā tirohanga o nāianeī me ngā tirohanga tuku iho o Te Ao Māori.</i>
Te Tai Mōhio	<ul style="list-style-type: none"> • Te Ira Tangata • Te Reo 	Te Ira Tangata <i>Hei whakawhanake i te oranga tinana me te oranga ngakau me te mohiotanga hoki.</i>
Te Tai Kore		

Te Tātari Arohaehae

I roto i tēnei wāhanga ka wehewehea e au ngā raraunga mā te whakamahi i ngā tohu hei awahina i te mōhiotanga ki te mātauranga kei roto i te pūrākau, ā, ka whakamahia ēnei mātauranga ki roto i ngā mahi whakaako a ngā kaiako.

Te Mahi Whakaari

Ko te ‘Drama 20’ kia taea te whakawehe i te pūrākau ki ngā wāhanga e iwa, e tekau, ko ngā (beats) tērā. Kā wānanga anō, mehemea he whakaaro kei ia ‘beat’, me whakamātautau i tērā whakaaro i roto i ngā mahi ā Rēhia. He waiata pea, he puoro pea, he ‘sound scape’ pea, kia rongu ki te wairua o tērā ‘beat’. Kia whakawhānui ngā whakaaro ki te whatumanawa”.

Ngā Putanga Ako

Ka whakatinanahia e Rawiri i ngā pao, ngā waiata me te whānuitanga o ngā momo wheako puoro, kia pai ake ai ngā mahi ako i ngā pūrākau (MoE, 2007, wh. 22).

Mātauranga Māori

“He kaiako toi au ka tiro tiro au ki ngā pūrākau o te motu whānui, otirā ngā pūrākau e whai pānga ki ngā āhuatanga i roto i te toi, heoi anō ka tīkina au i ngā kōrero nō roto mai i te Whanganui a Tara hei tūāpapa mō aku akoranga mō ngā pūrākau o Te Āti Awa.

Ngā Putanga Ako

Ka whakahāngaitia e Pōkai ngā pūrākai e hono ana ki ngā mahi toi hei whakatinanatia i te mātauranga Māori kei roto i ēnei pūrākai. E hono ana ēnei kōrero tuku iho ki Te Āti Awa, kia mana ake ai te ako, nā te mea kei te ako anō ngā tamariki i ngā kōrero tuku iho o Te Whanganui a Tara (MoE, 2007, wh. 52).

Mahi Pohewa

“I kōrerotia a Rawiri mō ngā mahi ā-rēhia, hei whakapuakitia i ngā pūrākai, mai te whakamahi i ngā patu, waiata, puoro, 'whakaahua oro, kia whanake te pōhewa, te mahi auaha, me te ngāhau i te ako.

Ngā Putanga Ako

Ka whakahāngaitia e Rawiri ngā mahi toi, kia whakanuia ngā whakaaro o te whatumanawa, kia whakawhanake i te taha wairua, i te taha tinana, i te taha hinengaro me te whatumanawa hoki” (MoE, 2007, wh. 51).

He mea nui te pūrākai hei tō mai i te tamaiti ki te pikitia nui i a koe i whakaari mai ana i te kupu. I reira ka mau te hinengaro i te whakairo o te tamaiti, ā, koia te mea tuatahi. Ka rongu koe ki tētehi tangata tino mōhio ki ngā pūrākai, e pai tā rātau tuku, tā rātau whakakōrero i te kupu o ēnei pūrākai, ā, ehara i te mea ka pānui ake i te pukapuka, katahi ka rongu ki tētehi maroke. Heoi anō mā tātau e whai haere i te whakaari i te kupu (Rowe, 2021).

Mahi Auaha

“Te hononga ki te Marautanga kei roto i te Hauora kei roto te reo mō te reo ā-waha kei roto te pāngarau, e hia ngā wā ka hikina nā waewae o Tāne Mahuta kia puta ai koutou ki te ao mārama”

Ngā Putanga Ako

Ka whakahāngaitia ngā kaiako, i ngā pūrākai mā ngā mahi auaha, otirā, ka taea te hono ki tētahi o ngā kaupapa o te marautanga (MoE, 2007, Whārangi 42).

Te Mahia ā-Rehia

Kia tiro te tangata ki ā ia anō me ōna āhuatanga katoa, māna anō e whakatikatika, ko te take i panoni a Mataora i tōna āhua i te mea i tau te whakamā ki runga i ā ia, nō reira koirā ētahi kurahuna kua akona ki ngā tauira me te mea hoki ko ngā taonga i puta i aua kōrero ko te tā moko, ko ngā mahi ā rēhia, ngā mahi whati raranga ērā āhuatanga

Ka tirohia e ngā tauira te whanonga o te tangata, te pai, te kino rānei, e whakaatuhi ana i ngā kōrero tuku iho, hei whakahihiri, hei tuku akoranga rānei. Ko te pūrākau e whakarato ana i ngā moemoeā, i ngā uaratanga, i ngā tikanga e ārahi ana i te whakamāramatanga me te taunekeneke i roto i te ao (MoE, 2007, wh. 22).

Ngā Haerenga

Ka whakanui ake ngā kaiako i ngā whai wāhitanga ki te ako, mā ngā haerenga ki te tuhura i te taiao o te rohe me ētahi atu Moutere o Te Moananui-a-Kiwa e hono ana i te whakapapa me te hītori ki te ao Māori. Ko ēnei wheako akoranga e whai kiko ki te akiaki i ngā tauira ki te pupuri i o rātau hōnonga ki ngā mātauranga, ngā tikanga tuku iho, me te poipoi i te whakaute mō te taiao, me te mōhio ki o rātau kawenga hei kaitiaki mō te taiao.

Ngā Putanga Ako

Ko tētahi o ngā whāinga paetae o ngā kaiako, kia haere he rōpū tauira ki tētahi moutere i Te Moananui-a-Kiwa, kia whakamōhiohia rātau ki ngā hononga whakapapa, mai i ngā kōrero pūrākau (MoE, 2007, wh. 43).

Te Hinengaro

“Kua mōhio tāua, kua e whāingai te katoa o te kōrero, kia hiakai, ka hiahia ngangau tonu ake i aua kai, te aro, nō reira hoatu ngā ingoa e rua noa iho hei timatanga, hei kā mai te rama! Hei oho nei te hinengaro, kia matara te tinana ki te mahi i āna mahi, te rangahau”.

Ngā Putanga Ako

He mea nui ki te wāwāhi i te mātauranga kia rite ki te reanga o ngā akonga, ki te whakamahi anō i ngā rautaki whakaako e wero ana i ngā whakaaro, me te whakatenatena ki te rangahau pūrākau (MoE, 2007, wh. 44).

Taiao

Ahako ko mātau o Te Ātiawa, te mana whenua o Te Whanganui ā Tara, ehara i pērā ai, i ngā rā o mua, nō ngā tau 1850-1860 i tīmata a Taranaki te heke mai nō reira i mua tonu i aua hekenga ko Ngāti Ira ko Rangitāne ko Muaupoko ko Ngāti Kahungunu nō reira kua kaha mea atu au kia rātou kia mōhio ai ratau.

Ko te wāhanga ka whakapūtaina, ka whakakōrerohia ā-pūrākau, ā-pakiwaitara, he wāhanga e ōhana ki tō wairua, i tētehi wāhanga o tō whatumanawa hei whārikihia i te tirohanga māori mō ngā tamariki.

Ngā Putanga Ako

Ko te kaupapa o te taha wairua, ā-whatumanawa hoki, i te wā e akongia ana ngā pūrākau, me whakarato i tētahi huarahi pai ki te whakakoī me te tautoko i ngā tirohanga motuhake a te Māori ki te ao (MoE, 2007, wh. 41)

Ngā Atua Māori

E tohu ana, i ngā mahi aroha i roto i te pūrākau, me te tauira o Uru Te Ngangana rāua ko Tāne, me te whai ki te whakarākeitia i ā Rangi ki ngā whetū me te marama e whiti tonu ana, me te huringa o te ao ki te pō, me te pō ki te ao, hei maumahara i te aroha i whakapuakina i waenganui i ngā atua.

Ngā Putanga Ako

Kei roto ēnei pūrākau ngā tauira mō te kaha o te aroha i waenganui i ngā atua. Ko tētahi whakamārama pea, ka kaha tonu te aroha i runga i te kino (MoE , 2007, wh. 43).

Whatumanawa

Kia heke ki a Papa, me te raka hinengaro o tō tātau whaea nei, mō te tiaki, mō te whakatupu, mō te poipoi, ērā atu āhuatanga, ka mōwai, ka manawa, ka ā rongu, ka aroha, katahi ka Papatūānuku.

Ngā Putanga Ako

Ko te kōrero nei, e whakaatu ana i ngā āhuatanga atawhai o Papatūānuku, me te pēhea o te whakataurite i ēnei āhuatanga ki te tangata e whakaatu ana i ngā uara o te tiaki, o te poipoi, o te aroha hoki (MoE, 2007, wh. 45).

Aroha

Ka tae ki ā Papa, katahi ka heke ake kia apakura o te aroha, e pūmau nei te aroha tātau te apakura, te kawē ake i tērā āhuatanga, ao noa, pō noa.

Ngā Putanga Ako

Kua kite tātau i te pōuri, i te apakura o te aroha, ā, kei reira te pouri nui, kei reira anō te aroha nui. Ka maumahara ki ngā tohutohu kei roto i ēnei pūrākau, me te kaha hoki o te aroha (MoE, 2007, wh. 42).

Ngā Kāre-ā-Roto

Pēnei i te aroha hei tauira, mai i a Ranginui ki a Papatūānuku, koira te kaha o te aroha, te manawa o Ranginui raua ko Papa. Ka kite i te wehenga i runga i ngā kiriata, ka tīmata te manawa ki te wehe puhoi. Ka tino mārama ngā tamariki ki te hono o ngā kōrero ki o rātau akoranga.

Ngā Putanga Ako

He tino tauira ēnei pūrākau, kia kitea ai te aroha o Ranginui raua ko Papatūānuku me ngā kaupapa i mua i te wehenga. Ko ngā kaupapa e kitea ana ko ngā kare ā-roto, me te hono ki o rātau ake oranga (MoE, 2007, wh. 43).

Whānaungatanga

Mā te wetewete i ngā kōrero mō Rangi raua ko Papa, ka taea ngā tamariki, te kite i te whanaungatanga i waenganui i te tāne me te wahine, me te mōhio ki te whakapuakitanga o te aroha me te hononga takirua o te tane me te wahine

Ngā Putanga Ako

Ko te hononga o Rangi raua ko Papa tētahi tauira pai mō te kaha o aroha i waenganui i te wahine me te tāne, ā, he tauira anō mō te aroha pono, ahakoa i whakawehe raua, e kore rawa te aroha mimiti.

Whakapapa

Ka tango tonu tātou i ngā pūrākau e mōhio ana tātou, nā te mea, mai taua wehenga, kua riro mai i a koe te pūrākau mai i Tangaroa, Ruatepupuke, te hononga ki ngā kōwhaiwhai, aua momo kōrero. Tanemāhuta me te ira tangata, kia Hineahuone, ki ngā Hine, e hāngai ana ki te kapa haka.

Ngā Putanga Ako

Ka akiaki ngā kaiako i te kōrerorero me te whai whakaaro ki ngā kāre ā-roto, ki te aroha me te tautoko e whakaatuhia ana i roto i ngā pūrākau (MoE, 2007, wh. 43).

Mahuika

Ara kē ake, ā Mahuika o te mauhī, me ngā āhuatanga o ngā ringa e tō ai tērā whakamārama o te mauhī, te māpihi, te kōroa, te manawa, te kōiti. Matua ake, ko te kōiti, me neke iti tātau, he ngākau iti i roto i ā tātau mahi.

Ngā Āhuatanga

Ka kite anō te tauira i ngā āhuatanga o te tangata e whakaaturia mai ana i ngā pūrākau. Ka kōrerotia ngā ngākau maha kei ngā ringa o Mahuika.

Hinetitama me Hinenuitepō

Ko Hinetitama, e huri kia Hinenuitepō, anō hoki, he ara tauira, hei matua mōhio ngā akonga, arā kē ake he pūrākau, engari te whakaaro nui.

Ngā Putanga Ako

Ko Hinetitama e tiaki tonu nei i te hunga ka heke ki Rarohenga, ara kē taua poipoi, taua manaaki i heke i a Papa ki a tātau.

Ngā Rauemi

Hei tauira mō te taha ki te kori tinana he hauora i roto i te Marautanga o Aotearoa, he whaka ū i te kēmu pā, ko tāku hē hono i te pūrākau o Ngake rāua ko Whātaitai ki tērā o ngā kēmu kia mau ki te hinengaro mō tērā reanga

Ngā Putanga Ako

Kei ia kaiako tōna rautaki ako hei whakatinanatia i ngā pūrākau. Kia whakangāwaritia, kia whakangāhautia i ngā rauemi, kia kapo ai ngā tamariki i te ngako o ngā kōrero pūrākau.

Whakapapa

Mō ngā kōrero tuku iho a Ranginui rāua ko Papatūānuku he pai ngā karakia, koira pea tētahi mea nui i roto ia tātau i roto i te whare o Rimutaka he whakaako i ngā kōrero tuku iho i roto i ngā karakia, ngā whakapapa me ngā whakataukī

Ngā Putanga Ako

Ka whakawhanake ngā ākongā i ō rātou mōhiotanga me ō rātou māramatanga ki ngā hononga i waenga i te ahurea me te tuakiri, me ngā hua o te taunekeneke ahurea (MoE, 2007, wh. 47).

Ngā Iwi

I roto i ngā uiuinga, i kōrerotia e te nuinga o ngā kaiako ngā mahi ako i hāngai pū ki ngā tikanga ā-iwi. Nō Ngāti Toa te nuinga o ngā tamariki o Te Kura Māori o Porirua, ā, kei reira ngā kōrero tuku iho o Ngāti Toa Rangatira, kei reira anō ko te whakapapa, e mārama ai ngā akonga ki te pūrākau.

Ngā Mātauranga ā Iwi

Kei kōnei ētehi pūrākau mō te takiwā nei, mō te orokohanga mai i te iwi i Kāwhia. Kei roto hoki i ngā mōteatea, ngā pātere, ngā awekura o tō tātau Kura, kua kawē mai kua whakaakohia mai e ngā uri o Toa Rangatira.

Ngā Putanga Ako

Ko te pūrākau tētahi tūāpapa o te ao, ā, ko te hoa haere o te pūrākau ko ngā mōteatea, ko ngā pātere, ko ngā awekura o te kura, ko ngā whakataukī, me ngā taonga a ngā mātua tūpuna.

Ngā Mātauranga Māori

Me wherawhera te tāngata me pēhea ai te tūhura, te toha, te tuku hei mātauranga ā-iwi, nō reira, he āhua waimarie mātau o kōnei, nō te mea, toko maha ngā uri o Ngāti Toa, kua whai tūranga kaiako ki konei, nō reira, e manawanui ana aku whakaaro.

Waimaria nei mātau i ā Kahu mā, kua karapipiti nei rā i ngā tūtohu whenua o Toa Rangatira me ngā kōrero, e hāngai pū ana ki ngā heke, e hāngai pū ana ki te whakapapa, ki ngā karakia, ki ngā waiata, e purutia tonutia e mātau i konei.

Mātanga Mana Kohi

Mā te tāngata mōhio, mā te tangata rehe me tōna mōhio ki tērā āhuatanga e whakatuwhera ngā whakaaro o ngā akonga kia uru tomo ki taua akoranga (Rowe, 2021).

Te Whakatinana

Ki au nei, ko te tino huarahi pai rawa ki au, kia whaikiko, kia whakatīnanahia i ngā pūrākau kia puta i te akomanga, ki te haerere haere ki ēra wāhi kōrerotia ana i roto i ngā pūrākau he puta i te akomanga me te haerere haere ki ngā wāhi i takatakahi mai ai i a Ngāti Toa Rangatira, nō reira, i te wāhanga nei, kua haere tātau ki, Te Motu o Kāpiti.

Ngā Putanga Ako

Ka taea e ngā kaiako te whakatewhatewha i ngā pūrākau, me te whakawhanake i te mōhioatanga me te whakamāramatanga i ngā kaupapa whakahirahira o Ngāti Toa Rangatira (MoE, 2007, wh. 46).

Te Tātai Kōrero

Ngake rāua ko Whātaimai ko ētahi i mau ki te pūrākau engari ko ētahi kīhai i tino ruku kia kimi i te kurahunahuna, koira taku ko te pūrākau ngā tatai kōrero.

Ngā Mātanga Mana Kohi

Ki tā Moeahu, ko te kongakengake, he kupu mō te, ripiripi, mō te haehae hoki. Ina, ka tiroiro ki te whakamāramatanga o te kupu, 'Ngake', ehara i te kupu mō te taniwha, engari, kei te kōrerotia te tipua. Ko te kupu, whātaimai, e kōrero ana mō te parahuhu i te papaneke moana. I te mutunga mai, ka puta atu te whenua i te kōpua o te moana. Ki te ao Māori, ko te ahi kōmau, he taniwha, ko te rū whenua, he taniwha (Moeahu, kōrero ā-waha, 2021). Kua whakaatu mai a Kura i ngā kōrero e hāngai ana ki te kaupapa pūtaiao, ā, koirā te kura e huna ana. He nui ngā pūrākau e hono ana ki te pūtaiao me te taiao hoki, ā, koinei noa tētahi paku tauira.

Ko Tāhuarangi

Ko tētahi ngohe pea ko te ine, he ine i te tawhiti o Te aho o Rangitūkutuku, he ine pea i te whānui o Tāhuarangi te waka o Māui, he ine pea i te rōrahi i te horahanga o hāhā te whenua te Ikaroa ā wai e ai ki tā te tamaiti titiro.

Te Mātanga Mana Kohi

Ki tā Apou, ko Tāhuarangi te waka o Māui, ko Pikimairaweā te ingoa o te matau, ā, koirā te matau, e ai ki ngā pūrākau, i whiua e Māui. Ko te ingoa o te matau ki a mātau o Wanganui, o Taranaki, ko Pikimairaweā. Nā, ko te aho, ko Rangitūkutuku tērā. Nā, ko Rangitūkutuku me Pikimairaweā, e ai kia mātou, ko ērā ngā mea i mahia e Māui, engari ki a mātau, ko Pikimairaweā, ko te marama, ko Rangitūkutuku ko te ‘kume-a-papa’. Engari i te wā i kōrerohia tēnei pūrākau, ka whakangāwari ngā tūpuna i tērā kōrero, kia mārama ai ngā tamariki. Engari ahakoa i kōrerotia tērā kōrero whakamārama, anei a Pikimairaweā, te marama tērā, anei ko Rangitūkutuku, ko te aho tēnā (Apou, Personal Communication, 2021).

Te Putaiao

Mēna ka titiro koe ki waho, kei reira te moana o Parirua, kei reira te maunga o Whitireia, kei reira ngā tohu nui o tēnei rohe. Nō reira me tū whakahīhī koe, i roto i tō ake rohe, i raro i tō ake maunga, tō moana, awa rānei, kia hono ngā tamariki ā tinana ā wairua ki te taiao.

Ngā Putanga Ako

Ka rongō te hā o te moana e rere mai ana ki waho rā, ā, ka rongō ki te riri pea o Tāwhirimātea, me ērā mea i roto i ō rātau ake rohe, ko te reo o te taiao (MoE, 2007, wh. 20).

Te Whakawhāriki

Kei reira hoki i roto tonu i te horopaki o te pūrākau, te nui o te akoranga, te nui o te whakapapa, te nui o ngā kōrero tuku iho, hei āwhina i te puna kaiako, hei hiki, whakamana, te whakawhāriki, te tūhura, te tuwhera ki ngā ara o te whakaako.

Ngā Mātanga Mana Kohi

Ko te pūrākau tētehi wāhi hei akoranga hītori, hei akoranga whakapapa, hei akoranga whai take mō ngā whanona pai o te tamaiti. Ki te poipoi koe i tētehi momo kararehe, ika rānei, kia

tūpatō, me mōhio koe ki te hononga. Anei koe e poipoi ana i tētehi kuri, ko taua kuri e piri tata ana ki tōna kaitiaki, ka haramai tētehi atu, arā, ka ngau te kuri (Rowe, Personal Communication, 2021).

Tangaroa

Mō te haka, kei te aro ki te haka, kia mutu te waka ama, kia ū kia Tangaroa kia aro ki ngā tikanga, mua i te ekenga, ka hoki mai ki uta, te haere tahi, te hoki tahi mai, me ngā pūrākau mō Tangaroa me Hinemoana mō Kiwa. Ko wai i tata mai ki uta, ko wai ka tawhiti atu ki tai, nō reira, i reira rātau i raupapa atu ai, me te rapu kōrero anō hoki, pēnā i aku kupu e mea ana, whāngai te katoa te kōrero.

Ngā Putanga Ako

Ka noho te mātauranga Māori ki te pūrākau, ā, e waha tonu ana ngā pūrākau i ngā kōrero tuku iho, i ngā hītori, i ngā whakapapa ā-iwi a wai ake, i ngā wāhanga o te maramataka Māori, me ngā atua heke iho mai kia tātau te ira tangata (MoE, 2007, wh. 58).

Te Kōwheori

Ki te Kōwheori, Covid, ko te āhua nei, ko te taiao e kī mai ana, me tiaki tātau i ā tātau, me te whenua tae noa ki te taiao. Ko te mea i kitea e au, i tērā wā, i mutu te wāhanga o te Raumati, i marino ana te taiao, i roa ake ngā rā me te pai hoki o ngā rangi. Inaianei, ka kite tātau i te āwhā, he waipuke. Tērā pea, ko ngā atua, me te taiao, ngā mea kāore e kitea e tātau, e kī mai ana, me hoki anō tātau ki ngā mea i mua i te taenga mai o te Pākeha ki Aotearoa.

Ngā Mātanga Mana Kohi

Me āta whakaaro ki o tātau mātua, me o rātau tirohanga ki te ao, ki te taiao. Kei reira ngā kōrero e whakaata ana ki te Māori, ko tā te Māori he wānanga pea i te taiao, ko tāna, he titiro ki te taiao, he aha te hononga mai o te taiao ki te tangata, he aha hoki te hononga o te tangata ki te taiao (Apou, Personal Communication, 2021).

Ngā Āhuatanga

I te kura o mahara i tēnei wā, ka tiki tauira, pēnei te mana hua, te tapu o te kore, matua te pō, matua te ao, tua te matua te hawa, matua te iki, pūmau katoa ake tēnei

pūrākau i te aroha, pūtaketake mai te piri tahi ā Rangi rāua ko Papa, te wehenga ake, i reira tonu te aroha i oro oro mai atua, Tāne whakakākahutia ki te kākārīki ngā otaota ngā rākau ki tōna whaea hei korowai mōnā .

Ngā Putanga Ako

Ko ēnei āhuetanga o te pito mata e kitea ana i roto i te pūrākau, kia taea te whakatauritea i ngā momo wāhanga o te tipu me te ako. Kia whakamanahia hoki te hiranga o te whakapapa o te orokohanga mai o te ao, tae atu ki te whakaahuetanga o ngā kare ā-roto, i te nuinga hoki o ngā hua ka puta (MoE, 2007, wh. 25).

Te Taiao

He hoki atu ki te taiao ki ngā akoranga, kia mōhio ai ngā tauira ki ngā kōrero mō Tane, me aua atua, nā te mea, ka roa te wā i tautuku ana ki ngā ture o te Pākehā. Ināianei, ka tohe i te tohe, kei te kaha ake tātau te iwi Māori

Ngā Mātanga Mana Kohi

Ki te mōhio ki te pūtaiao, ki te rākau, ki ngā rākau, ki ngā mea katoa e tohu ana a Tāne, ki ngā putiputi me ērā mea katoa, ka puta te hāora i ngā rākau, ā, mā te hāora e mau ake ai te aitokorangi (stratosphere) me te pupuri i te raruraru me ērā atu hau kino, kia kore e uru kōhauhau te ao (Apou, Personal Communication, 2021). Kei raro ngā kaupapa i puta mai i te (Kauwhata 2) mō Te Aho Matua

<i>Āhuatanga Ako Te Reo</i>	<i>Ira Tangata Te Reo</i>	<i>Ngā Iwi Te Reo</i>	<i>Te Ao Te Reo</i>
Kaupapa Āpiti <ul style="list-style-type: none"> • <i>Mahi Whakaari</i> • <i>Mātauranga Māori</i> • <i>Mahi Pohewa</i> • <i>Ngā Haerenga</i> • <i>Mahi ā Rehia</i> • <i>Mahi Auaha</i> 	Kaupapa Āpiti <ul style="list-style-type: none"> • <i>Rangahau</i> • <i>Taiao</i> • <i>Ngā Atua</i> • <i>Whatumanawa</i> • <i>Aroha</i> • <i>Kare-ā- roto</i> • <i>Whānaungatanga</i> • <i>Whakapapa</i> • <i>Ngā Āhuatanga</i> • <i>Ngā Rauemi</i> 	Kaupapa Āpiti <ul style="list-style-type: none"> • <i>Mātauranga ā Iwi</i> • <i>Mātanga Mana Kohi</i> • <i>Te Kura i Huna</i> • <i>Tāhuarangi</i> • <i>Tātai Kōrero</i> • <i>Whakatinanahia</i> 	Kaupapa Āpiti <ul style="list-style-type: none"> • <i>Whakawhāriki</i> • <i>Tangaroa</i> • <i>Te Kōwheore</i> • <i>Ngā Āhuatanga</i> • <i>Taiao</i> • <i>Raukatauri</i>
Ngā Putanga Ako	Ngā Putanga Ako	Ngā Putanga Ako	Ngā Putanga Ako

Kauwhata 2

Te Aho Matua

Kōrero Whakamutunga

Kua whakahuatautia te tātaritanga o ngā raraunga ngā mahi whakahāngai i ngā uara matua o Te Marautanga o Aotearoa. I kitea hoki nga hua ako kua tautuhia nā te wetewete anō i ngā raraunga, ā, i te otinga, i kitea anō ngā kura i huna. He rawe hoki te whai whakaaro o ngā mātanga mana kōhi me ō rātau mōhiotanga, tohungatanga hoki ki te whakamārama i ngā mātauranga i puta i ngā raraunga. I kitea te nui o ngā wheako akoranga o ngā kaiako. Ko Te Aho Matua me wētahi matapono o Te Marautanga o Aotearoa ērā i kitea i ngā raraunga, e whakaatu ana i ngā putanga ako.

Te Wāhanga Tuawhitu: Ki Runga ki te Whenua

He Kōrero Whakataki

Kua kitea i roto i ngā raraunga ētahi tauira o ngā mahi whakaako ngā kura kaupapa Māori e whakahaeretia ana i runga i ngā uara o Te Aho Matua me Te Marautanga o Aotearoa. Kei ngā arohaehae raraunga ētahi kaupapa matua kua wetewetehia mā te whakamahi i ngā ariā o Te Tai o Whakaaro me Te Aho Matua, ā, i whakamahia hoki e mātau ētahi o ngā tohu o Te Marautanga o Aotearoa ki te wetewete me te wāwāhi i ngā raraunga.

Ka Uru Ora

Ko ‘Ka Ura Ora’ e hāngai ana ki te wāhanga o te Āhukatanga Ako i Te Aho Matua. I whakamāramahia e ngā kaiako katoa te whakamahinga o te pūrākau i roto i te maha o ngā wāhanga ako. Mā roto mai i te tukanga tātaritanga, ka whakahāngaitia Ngā Tai o Whakaaro, Te Aho Matua me Te Marautanga o Aotearoa, hei tiro tiro i ngā raraunga i puta, e kitea ai mehemea e rite ana ngā wheako akoranga. Ko ngā tauira o te putanga tātaranga e whai ake nei.

Ngā Tukanga Tatautanga

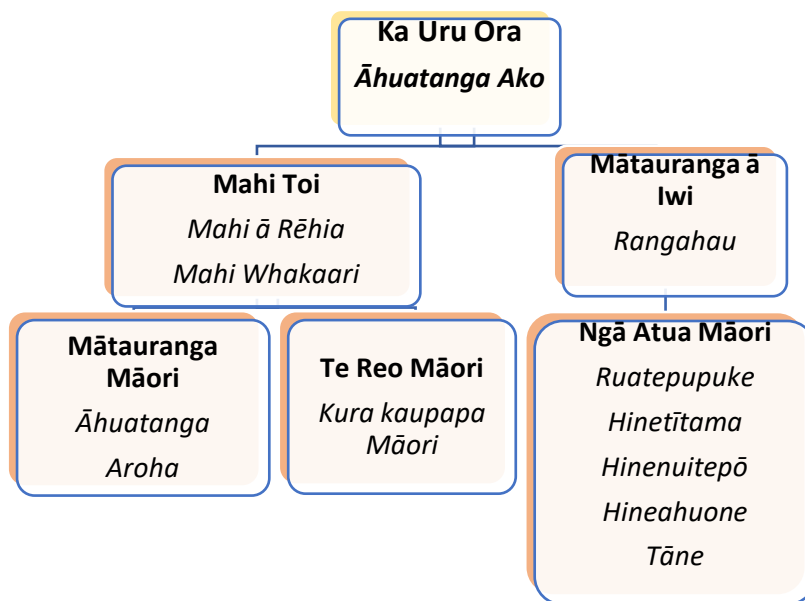
I whakatinanahia e Rawiri ngā mahi whakaari me ngā puoro i roto i āna mahi whakaako i ngā kaupapa pūrākau, e taea ai e ia te tuhura ngā kōrero o te rohe, i roto i ngā mahi toi me ngā waiata, ki te torotoro hoki i ngā kōrero ā-tinana, ā-hinengaro, ā-wairua. Ka kitea ngā mahi whakaari mā te whakatenatena i te tinana, i te hinengaro me ngā whakaaro katoa ki te ako waiata, ki te whakarongo, me te torotoro auaha (MoE, 2007, wh. 745).

I kōrerotia e Indiana te whakaputa i ngā pūrākau, me te puta i te akomanga ki te haere ki ērā wāhi e kōrerotia ana i ngā pūrākau. Ki tā Lavinia, me arohaehae, me tātari i ngā pūrākau e mōhio whānuitia ana ki roto i ngā iwi. He maha ngā tauira o ngā hua, arā, ko ngā ahukatanga whakaako me ngā te taiiao, he akomanga pai hoki e whakatairanga ana i te te ako takitahi, ā-rōpu hoki me te akomanga katoa. Ka ākina, ka poi poia te pakaritanga me ngā pūkenga o ngā ākongā. I tua atu i a Beau, ko ngā pūrākau e pā ana ki ngā atua Māori me ngā ahukatanga ngā mea e whakaatutia ana ki ngā tauira, kia mōhio ai rātou ki aua ahukatanga pūmau kei roto i te tangata. I tiro tiro a Pokau ki ngā pūrākau o ngā atua, ā, mehemea ko te kaupapa te whakairo, ka tīkina e ia ngā kōrero mō Ruatēpupuke me Manuruhi.

Ka whakanui ake ngā kaiako i ngā uaratanga o nga putanga ako mā te whakatinana i ngā pūrākau e pa ana ki ngā atua Māori. I whamāmā ake a Kuraroa i ngā pūrākau mā roto i ngā kēmu mō Ngāke rāua ko Whātaimai, kia mau ai ngā kōrero ki te hinengaro o ngā reanga iti. Ki tā (Rowe, Personal Communication, 2021), me waiho mā te tangata, mā ngā pakeke, mā ngā kuia, mā korouā, mā ngā mātanga rānei e whakamārama ngā wāhanga o te pūrākau. Mēnā he kai māro, kaua rawa e whāngai ki te tamaiti. Ko ngā hua o te pūrākau, me iti noa te whāngai ki ngā tamariki, ā, koia tētahi akoranga nui o ngā mātanga, o ngā pakeke, o ngā kuia, o ngā koroua me te kaiako hoki, e whakaako ana i tētahi wāhanga o te pūrākau. Tikina atu te hua mēnā e pai ana, ā, mēna he mea māro, me waiho ki te taha, ā, ā tōna wā, mēna kua rite ngā tamariki, whāngaia atu. Whakatipuria ki te wāhi e tika ana, ki te pāhaketanga e tika ana, ā, tikina atu ētahi kongakonga, ētahi wāhanga iti nei o te kai māro mō taua tamaiti, mō taua rangatahi i te wā e tika ana, koirā te tikanga o te kai māro, o te kai mānga (Rowe, Personal, Communication, 2021).

Ki a Te Rangingāhina, ka matapakihia ngā mea katoa, tikanga mai, mātauranga mai, i roto i ngā pūrākau. I whakatauiratia te huringa o Hinetūtama ki a Hinenuitepō. Ki tā Okawa, i te pūrākau ka kitea ngā tikanga o te taiao, ngā pūrākau o te rangi, nā reira ko ngā mea katoa e mahia ana e tātau, e whakaakona ana. He pārekareka ki ngā ākonga ngā wero mātauranga, ā, ka whakanui ake ngā kaiako i te uaratanga o ēnei mā te whakahāngai me te whakawhānui i ngā whakaaro o ngā ākonga. Ka whai wāhi ngā kaiako ki te whakarato i ngā urupare whai hua, i ngā urupare whai kiko ki ngā akonga. Nā tēnei, ka whai hua ngā ākonga ki te whakatewhatewha me te ako mātātoa.

Kia hoki rā ki te pātai rangahau - Kei te whakahāngaitia ngā pūrākau e whai hua ai ngā akoranga i ngā kura kaupapa Māori? Ko te whakutu, āe mārika, he hua tō ngā akoranga i puta i ngā uiuinga, ahakoa e rua noa iho ngā kura i tautoko mai i te rangahau nei. I nui kē ngā kaupapa i puta mai.

Kauwhata 3.

Ka Uru Ora

Ngā Mahi ā-rēhia

Kei roto ngā waiata i ngā āhuatanga katoa o te ao Māori. He maha ngā momo waiata pēnei i te pao, waiata tangi me te pātere. He nui anō ngā kōrero mō ngā mahi a ngā tūpuna, ngā kōrero tuku iho me ngā kupu whakarite i roto i ngā momo waiata. Ko te kauwhata 3, kei runga ake nei, e whakaatu ana i nga kaupapa i puta mai i tēnei wāhanga. Ko te mahi a ngā tamariki tuākana, he ako i ēnei waiata kia whakamahia mō ngā huihuinga ki ā rātou kainga, ara, ka tū ngā whakataetae i waenganui i ā rātou hāpori. Ko ngā mahi hākinakina me ngā kēmu ngā whakataetae, ngā mahi mamau, ko te hoe waka, ko te kapa haka, me te tao. I tū anō ētahi whakataetae rere manu aute. (Te Ara, 2020)

Te Haka me te Poi

Ko ngā mahi whakangahau a te Māori ko te haka me te poi. I ētahi wā ka tū ngā whakataetae i waenganui i ngā hāpori, ara, kā haere anō he kapa whutupōro, me ngā kapa haka whakataetae hoki (Best, 2022). He nui ngā mahi haka, he rerekē ētahi, ngā haka mō ngā tāne, tae atu ki te haka mō ngā wahine. Ka ahū mai nga taonga puoro, mai i ngā oro o te taiao. I te wa o ngā karakia me ngā mahi whakangahau, ka rangona te taonga whakatangi, tae atu ki ngā

waiata haka me ngā waiata whakangahau. Ko ngā taonga puoro he hue, he angānga, he kohatu me te rākau, ka whakatangihia mā te waha, te pongaihu, te porotiti, te wiriwiri me te paopao.

Ngā Mahi Whakaari

I ngā wā o mua, ko te kapa haka, e haka ana ki roto i ngā kapa ā-roopu. He tangata rongonui mehemea e pai ana ōna pūkenga haka, me te kaha o te tū a ngā kaitātaki hoki. He maha ngā momo haka, he mea nui te waiata i roto i te kapa haka. I nga wā o mua, nā Tinirau te kapa haka tuatahi. Ka whakahaua e ia tana kapa wahine kia whawhai i tana hoariri, i a Kae. I ngana ngā tangata Karaitiana ki te manaaki i te Māori ki ā rātou haka, waiata me ā rātou karakia. Ko te nuinga o ngā waiata he rangi Pākeha, engari he kupu Māori. I haere ētahi kapa ki tāwahi, ka whakatau rātou i te whānau o te Kingi o Peretānia ki te powhiri me ngā mahi kapa haka. I whai wāhi nui anō te kapa haka ki ngā hui a ngā roopu Māori, penei i ngā rā o te Hāhi Ringatū, me ngā hui nui a te Kingitanga (Smith V. , 2022).

I whakahaerehia ngā whakataetae puta noa i te motu, ā, i te tau 1972, ka tū te huihuinga tuatahi o Taiopenga Poronihiana. Mai i te tau 1983 ka tāpui te whakataetae mō te iwi Māori anake, arā, mai i te tau 2004, kua kīia ko Te Matatini. Neke atu i te 2,000 ngā kaihaka, neke atu i te 30,000 nga kaimākitaki i tae atu ki ēnei whakataetae. I te tau rua mano, i whakaakona ngā mahi kapa haka, ki nga where wananga, ki ngā kura me ngā hoia. Ka huri haere te āhua o te roopu haka, a ko ngā titonga haka me ngā titonga waiata, e pai katoa a ngā kaupapa hou, pēnei i te kaupapa torangapu (Smith V. , 2022).

Rua-te-Pupuke

Koinei ngā kōrero mo Rua-te-pupuke, nāna i kite te whakairo. Ko te take i kitea ai, ko tana tama, ko Te Manuhauturuki i haere ki te whakaterere waka, ka mau a Tangaroa i taua tamaiti, ka mauria ki tōna kāinga, ka huri taua tamaiti hei tekoteko ki runga i tōna whare. E roa kē te tamaiti ngaro ana, ara, ka haere ā Rua-te-Pupuke ki te kimihia i tana tama. I kitea tōna tamaiti.kei runga i te whare o Tangaroa. Ka kuhu e ia ki roto i te whare, ka kitea i ngā pou whakairo e kōrero ana ki a rātou anō. Ahakoa, i rongu a Rua-te-pupeke i ngā pou pou e kōrero ana, ko ngā pou pou o waho, kei te noho wahangū. Ka tō te rā, ka hoki mai a Tangaroa me tōna whānau ka moe ki roto i tō rātou whare, ka haka, ka tū, ka tākaro rātou. Ka tata ki te awatea, ka moe rātou, kua pouri anō te whare (Te Ara, 2020).

I tae atu a Rua-te-pupuke ki roto i te whare o Tangaroa, he toki kei tōna ringa. Ka tahuna e ia te whare ki te ahi, ka tere puta, a Kanae, a Maroro, me Kōkiri, ka mate katoa ngā tamariki a Tangaroa. I tangohia a Rua-te-pupuke i ngā pou o waho o taua whare, ko ngā mea e kore e kōrero ana, koirā te take, kāore e kōrero te whakairo ināianei (Royal, 2021).

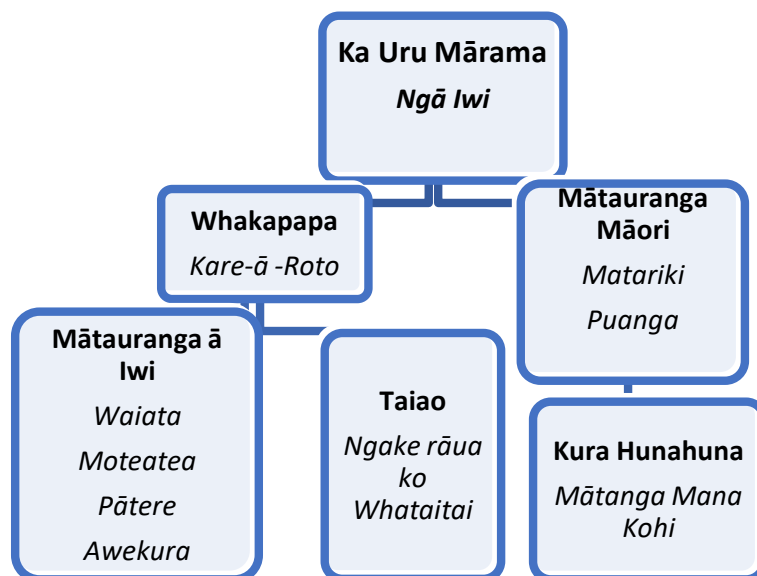
Tāne, Hineahuone, Hinetītama, Hinenuitepō

He maha ngā whakamārama mō te aranga mai o te tangata i te whenua. Ko Ranginui rāua ko Papatūānuku, ngā matua o Tāne, te atua o te ira tangata. Ki ētahi, ko Tūmatauenga te atua o te tangata. Ko tētahi o ngā kōrero tuku iho mō Tāne ko te whakapoke i te wahine tuatahi. Ko Hineahuone tōna ingoa. Ka moe a Tāne ki Hineahuone, ka puta ko Hinetītama. Nō muri ka huri tōna ingoa ki Hinenuitepō. Ko Hinenuitepō te kaitiaki o te waharoa o te pō, o te ao, o te pouri me te mārāma. Ka kitea a Hine i ngā ata i te whitinga o te rā me te tōnga o te rā. E ai ki ngā kōrero pūrākau, ko ngā tūpuna ēnei o te tangata (Royal C, 2021).

Ka Uru Mārama

Arā anō ngā tauira e hono nei a ‘Ka Uru Mārama’ ki ngā uara o Ngā Iwi. I whakaatu mai a Rawiri, kei tōna kura ngā kōrero tuku iho o Ngāti Toa. Ki tā Indiana, me hoki ki ngā pūrākau, kei reira ngā whakapapa, ngā hītori, ngā kōrero tūturu ao Ngāti Toa Rangatira. I tautokohia e Lavinia wēnei kōrero, arā, kei roto i ngā pūrākau ngā mātauranga ā-iwi, ngā mōteatea, ngā pātere, ngā awekura o te Kura Māori o Porirua. I whakamārama mai a Beau i te hiranga o te tuku kōrero tika me te whaimana o te kaupapa, kia mōhio ai te tangata, i ahu mai i te puna tika, ā, kia whai mana ngā kōrero. I kī mai a Pokau, nā Ngake rāua ko Whataitai te whanga i hanga, waihoki, e pērā hoki ngā kōrero ā-iwi o Te Āti Awa ki Te Upoko o te Ika. E tautoko ana a Te Rangingāhina i ngā pūrākau e pā ana ki ēnei taniwha e rua, kia rukutia ngā kura hunahuna.

Ki tā Kuraroa, i tapaina ngā ingoa o ngā whare ki ngā pae maunga o te takiwā o te Awakairangi, kia mōhio ai e ngā tauira ngā ingoa o aua maunga. Otirā, i kōrerotia e Okawa a Matariki me ngā kōrero tuku iho mō Puanga. Ki tā Te Āti Awa, kōirā ngā kāhui whetu hei whakanuia i te tau hou. Mai i kōnei, ka huri ki te ‘Tai Mātau’ hei whakaatu i ngā kaupapa i puta mai.

Kauwhata 4.

Ka Uru Marama

Ngake rāua ko Whātaimai

Ko Whātaimai raua ko Ngake, ngā taniwha o Whanganui ā-Tara. E ai ki ngā kōrero, he roto tērā whanga i wā o mua. Ko te kauwhata 4, 'Ka Uru Mārama' i runga ake nei, e whakaatu ana i ngā kaupapa i puta mai i tēnei wāhanga. He taniwha haututū a Ngake, nāna i tiraki he huarahi, kia puta ia ki te moana o Raukawa. Engari, ka raru a Whātaimai i te wā i whāia atu e ia i a Ngake. Ka i poharu ia ki te papa onepū, ka mate ki reira. E ai ki a Kura Moeahu, ko ngā nekenekhehanga o ngā taniwha, he tohu o te hanganga o te whenua nā roto i nga rū whenua me nga mahi puia - koira te kura i huna (Moeahu, kōrero ā-waha, 2021).

Te Āti Awa

Ko Te Āti Awa te mana whenua o Te Whanganui ā-Tara. Ka moe a Ruarangi, te tama a Toi, ki a Rongoueroa, ka puta ko Rauru rāua ko Whātonga. Nā Whātonga ko Tara, i tapaina tōna ingoa ki Te Whanganui ā-Tara. I aroha anō a Rongoueroa ki a Tamarau rāua ko Awanuiārangi. Ko te pānga o Te Āti Awa ki Te Whanganui ā-Tara, ko ngā kāwai whakapapa hononga ki Awanuiārangi me Whātonga. He tino hononga a Te Āti Awa o Te Whanganui ā-Tara ki Te Āti Awa ki Taranaki, ki a Ngāti Awa o Te Moana a Toitehuatahi, me te hiku o te ika. Ko wēnei iwi, i heke tahi mai te tūpuna, ko Awanuiārangi tēra. (Love, 2022)

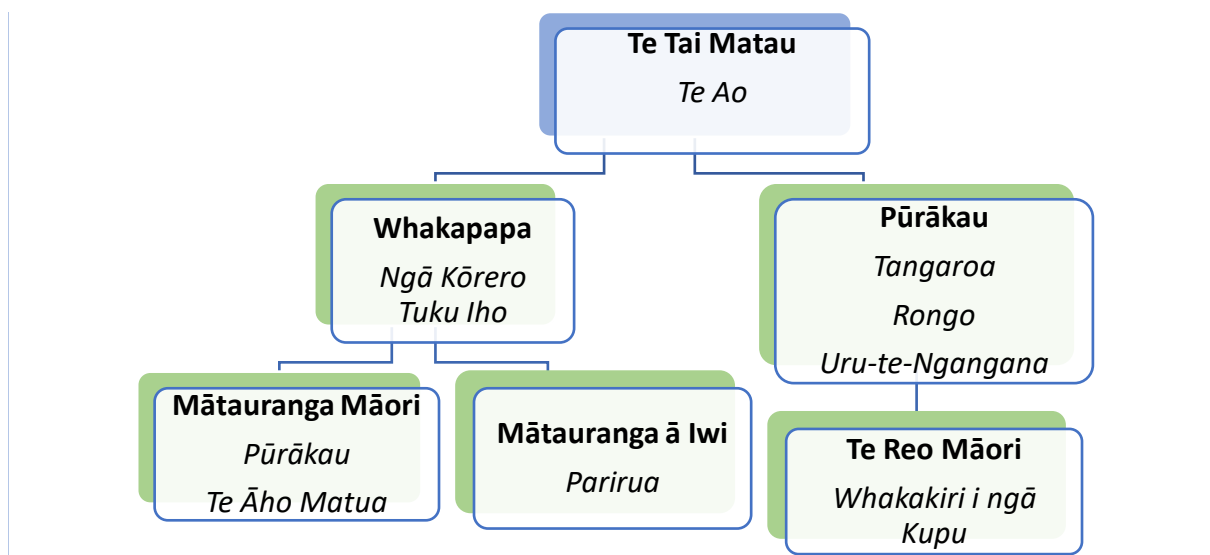
Ngāti Toa

Ko Ngāti Toa tētahi o ngā iwi tuatahi, i heke mai i te rohe o Taranaki. Ka wehe atu a Ngāti Toa, ka whai ko Ngāti Tama, ko Ngāti Mutunga, ko Te Āti Awa hoki, ka kite i te āhua o te noho. Ko taratara te ingoa o tēra hekenga. I tapaina ki taua ingoa, nā te nuinga a ngā hauata waewae, i runga i te huanui. I whakaritea te heke ki te pekapeka ki te taramoa. Ko te ingoa o te heke tuarua ko Te Heke Nihoputa, he uaua anō tēra hekenga ki to te mea tuatahi. (Pōmare, 2022)

Mai i ngā hekenga, ka tae ngā iwi ki te whenua hou, Ka noho a Ngāti Mutunga ki Waikanae, ka noho a Ngāti Tama ki Ōhariu. Nō muri mai, nā te akiaki a Te Rauparaha o Ngāti Toa, ka hūnuku a Ngāti Tama ki Tiakiwai. E tata ana tenei waahi ki te pito raki o te huarahi o Tinakori ki te puku o te taone o Te Whanganui a Tara. Ka whai a Ngāti Mutunga ka noho ki te takutai mai i Te Aro ki Kaiwharawhara. Koinei te taenga tuatahi mai o ngā iwi o Taranaki ki te rohe o Te Whanganui a Tara (Love, 2022).

Te Tai Matau

Ka nui ngā kaupapa i puta mai i tēnei wāhanga, i hāngai pū ki te mātauranga Māori me tētahi wāhanga o Te Aho Matua, ko, Te Ao, tērā. I whakamārama mai a Rawiri, mō tō rātau waimārie, nā te mea, e kite ana rātau i te taiao o te Parirua, mai i te akomanga, ērā mea katoa, ko te reo o te taiao tērā. I whakaaro a Indiana mō ngā momo tohutohu e pā ana ki te taiao me ngā whakatūpatotanga kei roto i ngā pūrākau, ā, i pērā ano a Lavinia, i kōrero mō te horopaki o te pūrākau, me te nui o ngā akoranga, o ngā whakapapa, me ngā kōrero tuku iho. Ka matapaki mai a Beau i te kaha o te puāwai o te aroha, o aua āhuetanga o te whatumanawa, o te pūhaehae kereweti, kei roto i ngā pūrākau kia mōhio ai ngā tamariki ki aua āhuetanga, mai i ngā atua Māori, pērā i a Tangaroa, Rongo, Uru Te Ngangana, me ngā tūpuna hoki.

Kauwhata 5.

Te Tai Matau

Tangaroa

Ki ngā kōrero pūrākau a Ngāi Māori, ko Tangaroa te atua o te moana, ko ia te tama a Ranginui rāua ko Papatūānuku. Ko te kauwhata 5 'Te Tai Matau' kei runga ake nei, e whakaatu ana i ngā kaupapa i puta mai i tēnei wāhanga.

Ki ngā kōrero tuku iho mō Tangaroa, ko Punga tana tama, ko Punga ko Ikatere raua ko Tutewehiwehi. Ka haere a Ikatere ki te moana; ka huri ratou ko ana tamariki hei ika. Ka haere a Tūtewehiwehi ki uta, ka huri i a ia me ana tamariki hei ngarara (Poata, 1989).

I whawhai a Tūmataunga, te atua o te riri, ki a Tangaroa. Koia te take ka haere tonu te tangata ki te hii ika, ki te kawē i te whawhai ki a Tangaroa. He maha ngā kōrero a te Māori mō te hii ika. Ko te kōrero tino rongonui pea mō Māui, te atua nāna i mau tana ika, a Te Ika-a-Māui. Arā anō ngā kōrero mō Kupe i hōpara i Aotearoa. I a ia e hī ika ana ki Hawaiki, ka tae mai a Muturangi ki te whakararuraru i a ia. Waihoki, ka whaia e Kupe ki Te Moana-o-Raukawa (Te Moana-a-Kupe) tae noa ki te hopukina (Meredith, 2006).

Rongo

Ka nui ngā wero ki te whakatipu i ētahi atu hua whenua mai i Hawaiki, ki Aotearoa. He mahi nui ki te whakatō kumara, nā te mea, e ongeonge te whenua pai ki te whakatipu kai. He tapu ngā mahi ki te whakatipu kumara māra. Ko Rongomātāne, tē atua o te kumara, ko Rongo hoki te atua o te rangimārie.

Te Hekenga ā-Rangi

I roto i ngā kōrero tuku iho, nā Pani-tinaku i kawea te kūmara ki a Papatūānuku. Ko Rongo-māui te hoa tāne o Pani-tinaku, ara, ko Whānui te teina o Rongo-māui. E ai ki te kōrero pūrākau, i tāhaetia e Rongo-māui te kūmara, ara, ka hoatu ki tana wahine, ka tipua te kūmara. Ko te utunga mō taua mahi nanakia, ka tono e Whānui a Anuhe, a Toronu, a Moko hoki, ki te kai i ngā rau o te kūmara. Ka wehea tēnei māra mai i te māra matua, ka hoatu, ka whakatapua ngā kōpura ki ngā atua (Te Ara, 2020).

Hauhake

He uaua ngā mahi hauhake i te kūmara. I te wā hauhake i te maara kūmara, ka takina i te rurukū purenga, hei hikina i te tapu. Mai I reira, ka whakatapua ngā kōpura tuatahi, ki ngā atua, me Rongo hoki. Whai muri ko ngā mahi whakangahau, ara anō te kūmara i roto i te maha o ngā kōrero tuku iho. 'Tukua te kūmara, ka kainga e te anuhe'. Waihoki, he kupu whakaiti mo te tangata, 'Kare te kūmara e kōrero mō tōna māngaro' (Adds, 2022, 'nd').

Uru-te-Ngangana

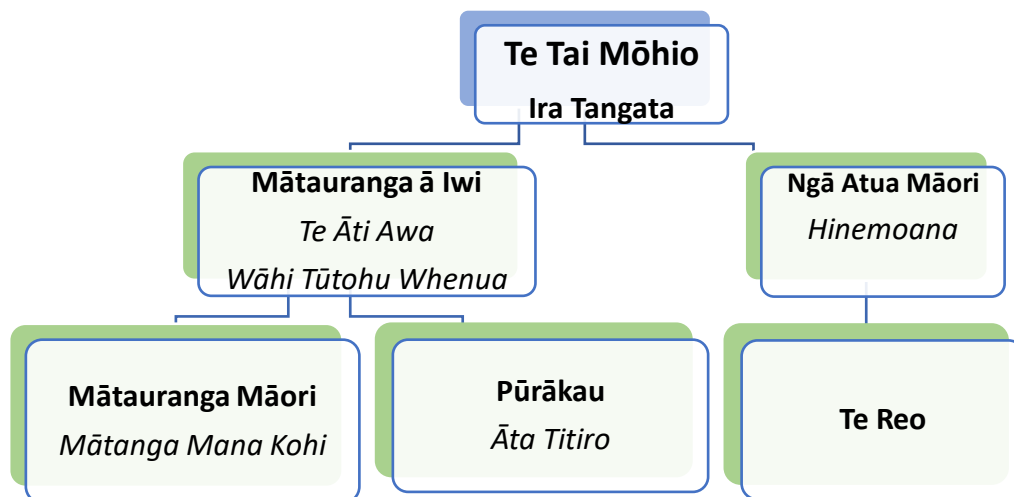
E ai ki ngā kōrero pūrākau anō, ko Urutengangana te atua o te marama. Ko ia te tuākana o ngā tamariki o Ranginui rāua ko Papatūānuku. Tokorua ngā hoa wahine a Urutengagana, ko Moeahuru rāua ko Hineturama, ko te tuatahi o aua wahine he "ra whero", ko te tuarua, he "marama hua," (Adds, 2022, 'nd').

Te Tai Mōhio

Ko tā te tai mōhio e tohu ana i te hiahia ki te ako i ngā kōrero pūrākau, me te mātauranga Māori kei ngā kōrero tuku iho. Ka hono te wāhanga nei ki Te Ira Tangata, ki te oranga tinana me te oranga ngākau o te tangata. Koinei te pātai whakaoti i ngā uiuinga o te rangahau nei. Ka kōrerotia e Pōkau ngā whāinga mō te whakahoki mai i ngā ingoa tūturu kia mōhio ai ngā tauira ki ngā tūtohu whenua o Te Awa Kairangi, ki kaha te towai i ngā ingoa tūturu kia mōhio rātau. I kōrerotia e Kuraroa te mātauranga o Kura Moeahu, he mātanga mana kohi kōrero o

Te Āti Awa ki Te Whanganui a Tara. Ko tana māharahara, mēnā ka hinga ia, ko wai ka whai i ōnā tapuwae, ā, me aha taua mātauranga, nō te mea e mōhio ana ia he tokoiti ngā tangata e whai ana i a ia. Ahakoa he iti noa ā rātau rauemi, e hiahia ana rātau ki ētahi rauemi e hono ana ki ngā kōrero tuku iho o Te Āti Awa ki Te Whanganui ā Tara. I matapaki mai a Te Rangingāhina, mei kore ake ko ngā pūrākau, pērā i ngā mea e pā ana ki ngā atua Māori, ko Haimatua, Haepuru, Roiho, Roiake, Hinemoana, me Raukatauri, kua kore pea te tamaiti e mōhio e mārama, e matau ki tōna tuakiri.

I tautoko a Okawa i ēnei kōrero, rā, me hoki atu ki te taiao ki ngā akoranga, kia mōhio ai ngā tauira ki aua kōrero, nā te mea, ka roa te wā kua tautuku ki ngā ture a te Pākehā. Ināianei, ka tohe i te tohe, kei te kaha ake tātau iwi Māori. Ko te kōrero taunakitanga mō ngā tauira, mē āta titiro ki ngā tauira, me āta titiro ki te kaituhi o te pukapuka, ki te kaikōrero o ngā pūrākau. Ina he Pākehā, i pēhea tā te tangata kapo i aua kōrero. Ko o rātau whakaaro i ahu pea mai i te hunga pera i ā Te Peehi (Elsdon Best). He maha ōnā pukapuka e pā ana ki a tātau te iwi Māori, engari, he Pākehā kē ia. Ki te titiro koe ki Te Tiriti o Waitangi, kāore ngā mihirangi i ngā kōrero pono ki ō tātau tūpuna.

Kauwhata 6.

Te Tai Mōhio

I whakamahia e au te anga o Tai Whakaaro me ngā ariā o Te Aho Matua ki te tātari i ngā kōrero e tika ana hei whakautu i taku pātai rangahau. He maha ngā kaupapa i puta mai i ngā uiuinga. Ko te Kauwhata 6, ‘Te Tai Mōhio’ kei runga, e whakaatu i ngā kaupapa i puta mai ki tēnei wāhanga.

Ko te waimarie hoki o ngā tauira i roto i ngā kura kaupapa Māori, nā te mea, kei te ako rātau i ia rā, i te reo rangatira me ngā tikanga, ngā mātauranga, ngā mātauranga ā-iwi, me ērā atu momo mahi. Ko te Āhukatanga Ako, e whakamārama ana i te tūhonotanga o ngā mahi o te ako. Ko te taiao e whakatau ana i te mauri, e tākaitia ana ki te aroha me te wairua e poipoi ana i ngā mea nui hei whai mā ngā kura, mai te ngākau māhaki tonu. I puta ētahi kaupapa matua i te wā i wetewetea ngā raraunga, me ngā kaupapa e whai ake nei. I whakaatu mai te wāhanga o Te Aho Matua, ko te ‘Āhukatanga Ako’ ngā mahi whakaako whai hua i roto i ngā kura kaupapa Māori.

Hinemoana

Ki te Māori, ko te taiao i rite tonu ki te āhua o ngā tūpuna. Ko ngā whanonga me ngā ngā ingoa o te tangata, i tapaina ki ētahi āhukatanga o te whenua. Hei tauira, tokorua ngā wahine a Tānerore, ko Hinetakurua o te takurua, ko Hineramati o te raumati. Ara anō, ko Hineruhi te whetū o te ata, ko Hinemoana te wahine atua o ngā moana me ngā ika (Te Ara, 2020).

Hine Raukatauri

Ko Hine Raukatauri te atua o te pūtorino me te pūoro. Ka aroha e ia ki tana pūtorino, ka huri ia hei pepe, kia kore ai rāua e wehe, ara, kei roto tonu a Hine Raukatauri i tana pūtorino. He maha ngā kōrero tuku iho mō ngā kaiwhakatangi taonga hei whakawaia i ngā wahine. Engari, ki ngā rangatira o Te Arawa, kāore a Tūtānekai e tino mōhio ki te whakatangi pūtorino, otirā, ko tana hoa, ko Tiki te kaiwhakatangi (Te Ara, 2020).

Te Pūtōrino

Kei Aotearoa anake te pūtorino e putu ana. He koeko ngā pito, ko te tūngoungou a Raukatauri te ingoa o te hanganga o te pūtorino. He puare kei tētahi pito, he puare anō kei waenganui o te pūtorino. Me pupuhi te pūtorino mai te taha o te puare, kia puta te reo o Hine Raukatauri. Mā te tangi o pū tētere, ka puta te reo o te tāne. Ko te puare tuatoru, ko te reo o te tamāhine a Hine Raukatauri, ko Wheke tērā, koia te atua o ngā āhuruhuru o te ngahere (Te Ara, 2020).

Te Ira Tangata

I arotahi te wāhanga o Te Ira Tangata ki te taha tinana me te taha wairua o ngā tamariki, me te hiranga o te poipoi i ngā mea e rua i roto i te mātauranga, mai te wetewete i ngā raraunga i kohia i ia Kura. Ahakoa i tātaritia ngā raraunga e ai ki ngā uaratanga o Te Aho Matua, he rite tonu ngā āhuatanga o ngā mahi whai hua i roto i wēnei kura e rua. I tautuhia hoki te tātaritanga o ngā raraunga. He taiao akoranga e whakanuia i te manaakitanga, i te whakaaro nui me te mahi tahi, hei tino kaupapa painga mō ngā tauira. He maha ngā tauira o te whai hua whakaako e whakaatu ana i ngā wawata pai o Te Kura Māori o Pōrirua me Te kura kaupapa Māori o Ngā Kōhanga Reo o Te Awa Kairangi.

- *Ka whakamahi a Rawiri i ngā mahi toi, waiata, waiata kanikani, whakaari, hei poipoi i te whakaaro, te tinana me te wairua, i te wā e whakaako ana i te pūrākau.*
- *E ngākaunui ana ia ki te whakatinana i ngā pūrākau ki roto i āna mahi whakaako, pēnei i ngā taonga o Tangaroa.*
- *Mā te tohatoha i ngā mōhiotanga me ngā tohungatanga o te hapū me te iwi, ka poipoia te tuakiri o ngā ākongā*
- *Ka whakatairanga ngā kaiako i te māramatanga ki ngā kare ā-roto me ngā hononga o ngā atua me ngā maunga tapu, e whakaatuhia ana i roto i ngā pūrākau, ki aua āhuatanga o te tangata*

I whakaatu mai te nuinga o ngā Kaiako i te whiriwhiri ki te whakahāngai i Te Aho Matua, i Te Marautanga o Aotearoa rānei, i roto i ā rātau mahi whakaako. I puawai ngā kaiako katoa i te maha o ngā rautaki whakaako hei akiaki i ngā tauira. Ka tautuhi, ka aro atu hoki ngā kaiako ki ngā kaha, ki ngā wawata me ngā matea o ia tauira. I whakahāngaitia ano e ngā kaiako ngā pūrākau hei whakatauiria i ngā uaratanga o te aroha, o te manaaki, o ngā kare-a-roto, o te poipoi me te whakaute i waenga i ngā kaiako, me ngā akonga. E pakari ana te tautoko i aua tikanga ako, te tuakana me te teina, me te mātauranga, mai i ngā mātanga mana kohi e tautoko ana i ngā kura. He kaha anō ngā kaiako ki te tiki rauemi i waho i ngā kura, ina hiahiatia. Ka ū tonu rātau ki te whakatūwhera i te māramatanga o ngā whakawhitinga kōrero ki ā rātau ākongā.

Me aro nui ki te whanaketanga o ngā tauira. Ka tautoko ngā kaiako i ā rātau ākongā ki te whakaputa i ō rātau kāre ā-roto, mā te māia, me te whakapuaki whakaaro mā te tūhura i ngā pūrākau me te whakamahi i ngā kaupapa maha e hono ana ki ngā pūrākau, hei marautanga, hei te mahere ako hoki. E kī ana te nuinga o ngā kaiako, he mea nui te tautoko i te whakawhanaketanga o ngā uaratanga me ngā whakapono o te ahurea, me te taha wairua o ngā tauira, hei huarahi pai mō te mātauranga Māori i ngā pūrākau.

Te Reo

Ka arotahi ki te huarahi e kawē ana i te reo Māori, me te whakatewhatewha i te whānuitanga o ngā āhuatanga motuhake o ia kura. Ahakoa i whakamaorititia te horopaki o ngā akomanga, he rite tonu ngā āhuatanga o te mahi ako o ia kura. E akiaki ana te reo i te whakaute ki ngā reo katoa, ki ngā rautaki torotoro reo whai hua me ngā tikanga e kitea ana i roto i ngā raraunga. Ka arotahi ngā akonga ki te āwhina i ngā kaiako, ki te tautoko i a rātau, ki te mahi, ki te whakawhanake i te reo Māori. Ka whakahāngai ngā kaiako i ngā rautaki whai hua ki te whakaniko ake i te reo Māori o nāianei. Ka mau te reo i roto i ngā momo reo, nā te mea, he taonga, me te whakangao i roto i tana whakahua o te whaikōrero kupu whakarite, te hanga me te tohu hoki (Pihama J. , 2005, wh. 10).

- *Kua whakawhanake hoki i te maia i roto i wā rātau mahi whakaakoranga, me te mōhio hoki o rātau ki te reo tuku iho.*
- *E pono ana a Pokau ki te whakaako i te reo i roto i nga tohu, ko te reo o te koru me te mangopare hoki.*

- *I mea mai a Lavinia, mēnā ko te reo me ngā atua Māori te horopaki o te wā, ko te kaupapa rānei, ka rapu te kaiako i ngā kōrero i tētahi pūrākau.*
- *Ko te mātauranga huhua kei roto i ngā pūrākau, ahakoa he reo ā-waha, ahakoa kua tuhia ki te pepa.*

Nā reira, i whakaratohia e ngā kaiako te whānuitanga o te whai wāhitanga me ngā wheako akoranga ki te whakatairanga i te reo Māori. Ko ngā pūkenga patapatai pai e whakaihiihi ana i nga whakaaro o ngā ākongā. E ai ki ngā wawata o ia kura, ko te reo Maori tērā, e whakapono ana ngā kaiako, ka whai i te kaha o te pono, i te reo rangatira o ngā tauira. Ko ngā kaiako kua uiua e mau ana ki te hōhonutanga o te mātauranga Māori me te mātauranga ā-iwi, ā, he kaha tā rātau poipoi i ngā mahi whakarauora i te reo Māori. He tino taonga te whai wāhi mai o ngā kaumātua puta noa i te kura mō te wāhi ki ngā wheako reo Māori e pārekareka ana. Ka rumakina ngā ākongā ki te reo Māori. Ka whakatauhia e ngā kaiako he huarahi whai hua, nahanaha hoki, mō te whanaketanga o te reo. He tika tā rātau kōrero mō ngā tauāki marautanga, mō ngā whenu kua tautuhia, me ngā whāinga paetae mō ngā mahi ako. Ka aromatawaihia, ka aroturukihia te ahunga whakamua a ngā akonga me te hopu reo. Kia whakamahi ngā kaiako i ngā kōrero paetae, hei tohu i ngā matea ako o ngā ākongā, me te ngā akoranga, kua tino hangaia hei aro ki te whakawhanaketanga reo i roto i aua wāhanga. Ka arotahi pai ngā tauira, ki te whakaako i te reo Māori i roto i ngā horopaki e whai kiko ana. He nui te whai waahi ki te whakawhanake ngaiotanga i te reo Māori.

Ngā Iwi

E aro ana te wāhanga o Ngā Iwi ki ngā umanga ā-iwi e whakaawe ana i te whanaketanga o ngā tauira, tae atu ki ngā tāngata e pāhekoheko ana ki a rātau e whai whakaaro ana ki tō rātau ao me te whai wāhi tika. Ahakoa i whakaatu ngā kaiako i ngā wawata o ngā iwi mō a rātāu akomanga, koinei ngā tauira e whai ake nei, e whakaatu ana i ngā āhuatanga, e whai hua ana i ngā putanga ako pai.

1. *Kia mōhio anō ki ngā āhuatanga katoa e pa ana ki ērā atu o ngā iwi, tae noa ki ētahi o ngā iwi o tāwahi.*
2. *Ka whakamāhere ngā kaiako i tētahi kaupapa ako, pērā i te mātauranga Māori hei whakaata i te marautanga, me te aronga ki ngā hiahia o ngā tauira, kia whakawhitiwhiti kōrero, hei tiro tiro ki ngā whāinga ako kei roto i ngā pūrākau*

3. *Ko te mōhiotanga ki ngā whānau, ngā hapū, ngā iwi me te tuakiri o te tangata, e poipoi ana i te kaha o te whakaaro ki ā ia anō me te hapori.*

Ko te tūhura i ngā momo wāhi o mua o ngā iwi, ko ngā tirohanga tuku iho, me ngā tirohanga a te iwi Māori o nāianei rangi. I whakamahi ngā kaiako i te whānuitanga o ngā kaupapa, hei poipoi i ngā akoranga. He maha ngā wā e whakaatu ana i ngā wheako i te hiranga o ngā whakapapa, o ngā hōnonga o ngā tūpuna, me te whakahāngaitia o ngā pūrākau hei whakamāhere, hei marau hoki. Ka tūhura, ka whakanui, ka whakapuaki hoki ngā tauira, i ngā hononga ā-iwi, ā-hapū, ki te ako mō rātau anō. Kua kitea anō i roto i ngā mahi tātaritanga, e ako ana ngā tauira i ngā mōteatea, i ngā karakia, i ngā pūrākau, i ngā waiata o ngā mana whenua o ngā iwi, o te takiwā hoki. I ngā rā o mua, ko te iwi Māori e kaha ana ki te waiata, ki te mahi whakatauki, ki te mōteatea, ki te karakia, ā, ka tuku ā-waha rātou i ngā mātauranga nei (Mikaere, 1999).

Te Ao

E hono ana ngā hua o pūrākau ki Te Ao me te taiao hoki. Kei roto i Te Ao ngā āhuatanga o te ao e whai pānga ana ki te ako i ngā momo kaupapa o te te ao me te taiao hoki. Mā roto i te pūrākau ka whakaaweawetia ngā āhuatanga o te ao e whai pānga ana ki ngā tamariki. I kitea ngā āhuatanga whai hua i roto i ngā uiuinga.

- *Kia mōhio anō ki ngā āhuatanga katoa e pa ana ki ēra atu o ngā iwi tae noa ki etahi o ngā iwi o tāwahi.*
- *Ka whakatairanga ratou i te tūhura, te patapatai, i te rangahau me te whakarato rauemi kia tutuki ai.*

I roto i te wahanga o Te Ao, ka whakanuia e ngā kura te whai wāhi o ia tamaiti ki te ao Māori. Ka whai wāhi ngā kaupapa ki ngā ākongā ki te whakawhanake i ō rātau mōhiotanga ki te ao Māori me te ao whānui. He maha ngā whai wāhitanga a ngā kaiako ki te whakamōhio i a rātau ki tō rātau anō taiao.

Ko ngā huarahi ako i roto i te kura, i roto i te hapori whānui, ko te mau rākau, ko te pōwhiri, ko ngā wānanga me ngā wheako i runga i ngā marae. Ko te māiatanga me te mōhiotanga o ngā ākongā ki te mātauranga Māori ka tino whakawhānuihia. Ko ēnei wheako akoranga e

whai kiko ana, e akiaki ana i ngā ākongā ki te pupuri i ō rātau hononga ki ngā mātauranga me ngā tikanga tuku iho, mā te ako i te pūrākau me te mātauranga ā-iwi. Ko te kaupapa matua mō te whakatipu tamariki mai i te tirohanga o te ao Māori, ko te whakaponohanga he taonga rātau nā te atua me te ariki (Jenkins, 2011).

Ka poipoi te kura i te whakaute ki te ao taiao, me te akiaki i ngā ākongā kia mōhio ai rātau ki ā rātau kawenga hei tiaki o te taiao. Hei tauira, ko te ako i te takutai moana e akiaki ana i ngā ākongā ki te ako i ngā tikanga hī ika. Ka ako ngā ākongā ki te whakaute me te manaaki i tō rātau taiao.

Ngā Āhuetanga Ako

Ka whakarārangitia e te Āhuetanga Ako ngā mātāpono o te mahi whakaako e mea ana he mea tino nui te mātauranga o ngā tamariki. Ahakoa i whakamaoritia e ia kura te Āhuetanga Ako i roto i te horopaki o ā rātau tauira me ngā wāhanga o te mahi pai.

- 1. Ka putaputa katoa mai ngā pūrākau, ngā pakiwaitara, ngā kōrero tuku iho, ngā whakaari, ngā aha mai, i runga tonu i te mōhio me te mātara o te kaiako.*
- 2. Ka whakamārama a Te Rangingāhina i ngā rerekētanga o ngā tikanga me ngā pūrākau mā ngā pātai. He aha e hongī tuatahi ai te tangata ki Waiwhetū?*

I tirotiro te wāhanga Āhuetanga Ako ki te whakaako me te ako, ki te wheako harikoa, ki te whakaongaonga hoki i ngā tamariki. I te nuinga o ngā wā e pai ana ngā ākongā ki ngā karāhe karakara, whakaihiihi me te kounga teitei, tae atu ki ngā rauemi ako e wātea ana me ngā taonga whakaako. Ka whakanuia te matauranga, ka whakanuia te wā ako. He pārekareka ki ngā ākongā ngā wero mātauranga, ā, ka whakanui ake ngā kaiako i te wāriu o ēnei whai wāhitanga mā te whakahāngai me te whakawhānui i ngā whakaaro o ngā ākongā. He tiketike nga tumanakohanga mō te mātauranga me ngā whanonga. Ka whai wāhi ngā kaiako ki te whakarato i ngā urupare whai hua, whai kiko hoki ki ngā ākongā. Nā tēnei, ka whai hua ngā ākongā ki te whakatewhatewha me te ako mātātoā.

He tangata whakaaro huritao ngā kaimahi, ā, he ākongā kaha ki te ako. Ko ngā āhuetanga whakaako me ngā taiao akomanga pai e whakatairanga ana i te whai waahi ki te ako takitahi, takirōpū me te akomanga katoa. Ka ākina, ka poipoia te pakaritanga me ngā pūkenga o ngā

ākonga. He pakari te whai wāhi a ngā ākonga ki ngā kōrerorero, ki te tautohetohe i ngā kaupapa ako e pa ana ki te pakirehua e tūhura ana i ngā kaupapa me ngā take o mua, o naianei, o te motu, o te ao. Ko ngā wheako o te marae me ngā haerenga ki ngā wāhi tapu e whakakaha ana i te mōhioanga o ngā ākonga ki ā rātau taonga tuku iho, me te maioha ki te whakapapa. E hihiko ana ngā ākonga ki te ako.

He Kōrero Whakamutunga

Ko taku hiahia i roto i tēnei rangahau he whakaatu i ngā tino hanga mātauranga kei roto i ngā pūrākau, ka āhei te whakamahia hei whakaako i te tini. I whakahāngaitia ngā pūrākau hei mahere i roto i aku mahi whakaako, i te wā e ako ana ahau. I kite anō ahau i te maha o ngā hua ako ki ngā wheako ako e puta ana. I koa tōku ngākau ki ngā uiuinga i waenga i ngā kaiako, me te kite i te nui o ngā tauira whakaako, i whai hua mā te whakamahi i ngā kaupapa pūrākau, hei pou e here i ngā mātauranga Māori, i ngā mātauranga ā-iwi, i te reo Māori me te aha atu.

Ko te whakarāpopototanga o ngā kitenga e tautoko ana i te whakautu i ngā pātai rangahau, arā, i pēhea te whakahāngaitia o ngā pūrākau hei wheako whai hua mō ngā ākonga o ngā kura kaupapa Māori? I te mutunga mai o te wetewete raraunga, he maha ngā tauira i kitea me ngā hua ako pai mō ngā tauira, oti anō, e tino koa ana te ngākau ki ngā kōrero i tirohia.

Te Wāhanga Tuawaru: Ki Runga ki te Tangata

He Kupu Whakataki

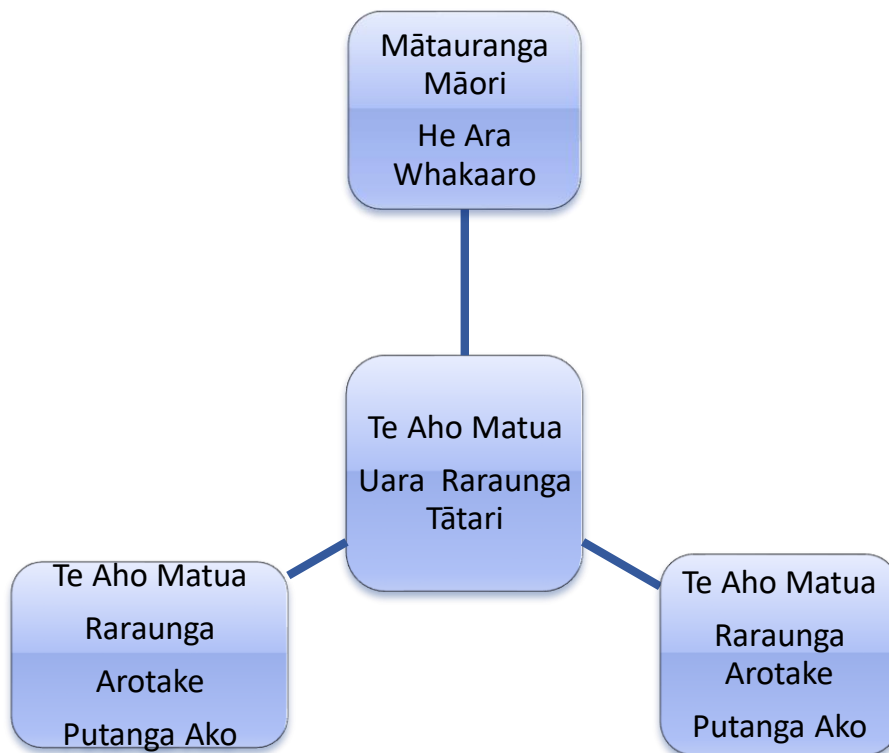
I whakamahia e au ake wheako whakaako ki te whai raraunga mā te whakarite i ngā uiuinga mō ngā kaiako e waru. Ko ngā pātai i whiriwhiria, i hono ki te anga o Ngā Tai o Whakaaro, ā, he tukanga pai ki te wehewehe i ngā raraunga. Mai i konei, i honoa e au ngā wāhanga o Ngā Tai o Whakaaro ki ngā uara e rima o Te Aho Matua. Nā roto i ngā tukanga wetewete, i arotakehia ngā raraunga, arā, ka honoa ngā raraunga nei ki ngā tohu aro mātai o Te Aho Matua.

Ngā Tīhanga

Ko ia tohu mātai, he uara nō Te Aho Matua, ā, he maha ngā kōrero i rere i runga i ngā whakahoki kōrero mai i ngā uiuinga. I te timatatanga, i hiahia ahau ki te tiro tiro ki ngā uara o Te Aho Matua me Te Marautanga o Aotearoa hei wetewete i ngā raraunga. Engari i kitea e au, ko te nuinga o ngā raraunga, i tauheretia ki ngā uara o Te Aho Matua. Nō reira, i pai ki ahau te wetewete raraunga mā te whakahāngai i te nuinga o ngā uara o Te Aho Matua hei arotake me te tohutoro i ngā raraunga i kohia. Otirā, ko tētahi atu mea i panonitia, ko te tukanga wetewete. Ahakoa, i uiuitia ngā kaiako tekau mā whā, e nui ngā kaiako e waru mai i ngā kura kaupapa Māori e rua mō te rangahau nei.

Ngā Kaupapa Matua

He maha ngā kaupapa matua kua mau ki te wāhanga tātari raraunga o tēnei rangahau. Engari, ko te kaupapa matua e pou here ana i tēnei rangahau, ko te mātauranga Māori. Ko te mātauranga Maori e whakararau ana i ngā pūrākau.

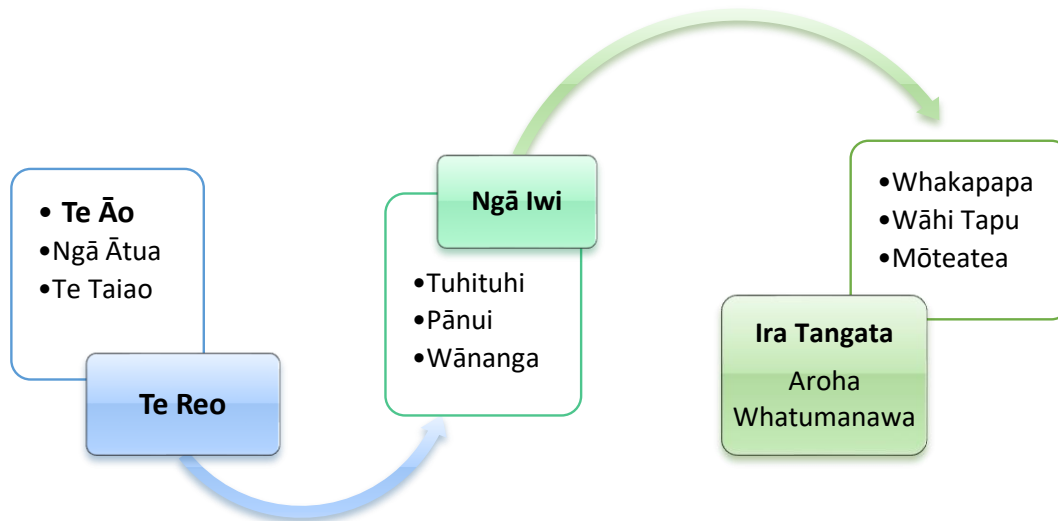

Kauwhata 7.

Mātauranga Māori

Ngā Āhutatanga Maha o te Pūrākau

He maha ngā mahi o te pūrākau e poipoi ana i ngā putanga ako pai. Ko te Kauwhata 6, ‘Mātauranga Māori’, kei runga, e whakaatu i ngā kaupapa i puta mai i tēnei wāhanga. He maha ngā tauira i taea e ngā kaiako te whakaatu e pa ana ki ngā kaupapa matua o Te Aho Matua, me te whakamahia o ēnei kaupapa i ngā pūrākau. Ko tetahi o ngā tauira o tēnei rangahau, ko te whakamahia o te uara o te Āhutatanga Ako ki te tiki ake i ngā kaupapa, ā, me pēhea ēnei mahi i roto i ngā mahi whakaako. Ko te mea matua e puta mai ai te kura e huna, me ngā hua ako i roto i ngā raraunga, ko ngā mahi ā-rehia, waiata, mōteatea, whakapapa, pātere, pakiwaitara, kōrero tuku iho, e hua katoa mai ana i ngā pūrākau e kawē nei i ngā mātauranga Māori. Ka whakaatuhia he tauira i raro nei:

Kauwhata 8.

Ngā Iwi

Ngā Mātauranga Māori

Kua pou heretia te mātauranga Māori i te tukanga tātari, nā te mea i hono ngā kaupapa katoa ki ngā uaratanga o te matauranga Maori. Ko te Kauwhata 7, ‘Ngā Iwi’ kei runga, e whakaatu ana i ngā kaupapa i puta mai i tēnei wāhanga

Kei roto i ngā āhuatanga katoa, te ahurea Māori e kitea ana, me ngā mātauranga tuku iho o te ao Māori. Ko te mātauranga nei kua tukuna mai i roto i ngā pūrākau, ā, kei roto ano ngā mātauranga ahurei me ngā tikanga whakaaro i tuku iho mai i ō tātau tūpuna. I kitea ngā mātauranga Māori i roto i te pūrākau, otirā, mā te whakamahi i te Anga o Ngā Tai o Whakaaro me ngā uara o Te Aho Matua, ko Te Reo Māori, Āhuatanga Ako, Te Ao, Ngā Iwi me Te Ira Tangata.

Ki tā (Ruwhiu, 2001) mā te whakahau kia ako te iwi Māori i ngā kōrero o mua ka mōhio ai rātau ki ngā rā kei mua. Mā tēnei ka whakawhanaketia te tino tātaritanga arohaehae o te whanaketanga ahurea. Ko tā (Doherty, 2012) e kitea ana ngā mea mā roto i ngā tirohanga a te iwi Māori, ā, kei reira ngā kaupapa Māori e whakarato taputapu ana hei tiri, hei whakaahua i te iwi Māori mai i o rātau ake tirohanga ki te ao. “Ma te whakamahi i te arotahi i hangaia e te kaupapa Māori, ka kitea te Mātauranga Māori” (Doherty, 2012, wh.20).

Waimarie tātau i te hunga tohunga e whakamana ana, e mihi ana, e whakarato ana, e whakamahi taputapu hoki ana mō te iwi Māori, me tauwiwi anō, e mōhio ai rātou ki te whakatinana i ngā hua mātauranga Māori ki ngā wāhanga ako.

Ngā Mātauranga Angitu

I tātaritia ngā raraunga, me te maha o ngā hua ako pai, me te angitū o te mātauranga o te whare wānanga i a rātau e noho ana ki ngā kura kaupapa Māori e rua. I kī anō tētahi o ngā kaiako, ko ngā tauira e uru ana ki ngā Whare Wānanga mai i ngā kura kaupapa Māori me ngā Kura Māori e angitū ana i te mātauranga. Nā ngā whānau o wēnei tauira rātou i akiaki ki te whai i aua huarahi kia eke ai ki te angitū o te mātauranga. I whakahuahia e rātau tēnei reanga e hono ana ki o rātau iwi, ā, e tino mōhio ana ki te ao, me te whakapono. I kitea i tēnei reanga te āhua huringa o te hapori, tae noa ki te ao Māori, mō te āhuatanga o ngā ākongā e hono ana ki ā rātau tikanga Māori. I rangahaua ngā ripoata a te Tari Arotake Mātauranga, ā, i kitea e ēnei tauira te angitū o te mātauranga e kōrerotia ana, me te hokinga atu o ngā tauira raukura hei kaiako ki aua kura e rua.

E hāpaitia ana te eke angitū o ngā ākongā. Ki tā ngā hōtuku paetae ākongā, kei te taumata e tika ana, kei tua atu rānei, te nuinga o ngā ākongā o ngā tau 1 ki te 8 i roto i ngā kaupapa marau matua. Kei ia ākongā tuākana tāna ake mahere ako e hono ana ki ngā huarahi umanga. Tērā anō ngā whai wāhitanga mō ngā ākongā ki te kōkiri me te whakatutuki i ngā tohu (Education Review Office, 2021).

I pānui au i ngā pūrongo a te Tari Arotake Mātauranga i runga ipurangi mō Te kura Kaupapa Māori o Te Ara Whānui me Te Kura Māori o Pōrirua, ā, he tino mīharo, he angitū hoki ngā pūrongo mō ngā kura e rua i mahia i te tau 2020. Ka whakanuia e aku rangahau ēnei purongo e mau nei i te maha o ngā mātāpono me ngā tikanga. Ehara i te mea ka hāngai noa iho ngā kura angitū ki te horopaki mātauranga, e hono ana ki ngā uara me ngā wawata o ngā kura, engari, ko te take matua, kia whai wāhi nui ki te whakarauora i te reo me ngā tikanga Māori ki o rātau ake kura, tae noa ki ngā hapori.

Ka rongo ngā ākongā i te eke angitū i roto i te mātauranga. Kua tautuhia ngā pūmanawa me ngā matea ako o ngā ākongā, ā, e tino tautokona ana hoki. I te tau 2020, i eke ngā ākongā ki tua atu i ngā toharite paetae ā-motu i roto i Te Taumata Mātauranga ā-Motu kua Taea. Ka toro atu rātau ki ngā mōhiotanga me ngā wheako

ki te whakatakoto i ngā huarahi mātauranga e anga whakamua ana ki te paetawhiti
(Education Review Office, 2021).

Ko tētahi pātai rangahau hei whai i tōku tuhinga roa nei, tērā pea he rangahau hei whakatewhatewha i te kaupapa, me pēhea te ine i te angitū o te mātauranga i roto i ngā kura kaupapa Māori me ngā kura Māori? Ko ēnei purongo e whakaatu ana i ngā whakatutukitanga o te mātauranga i roto i ngā kura e rua. Kua kitea ngā huarahi ako angitū mō ngā reanga katoa, ngā whai wāhi, me te ekenga angitū o ngā rangatahi i ngā ākongā ki ngā whare wānanga.

Hew Whakapaparanga Whakawhitinga

Ko ngā kaiako tokowha o Te Kura Kaupapa Māori o Te Ara Whānui, ehara i te mea he whānaunga anake ki a rātau anō, engari he tauira kua hoki ki te kura hei kaiako. I whakamārama mai ngā kaiako i wēnei wawata e tutuki ana i roto i ngā uiuinga rangahau. I tipu mai te tokowhā nei i te kōhanga reo me wō rātau whānau anō, tae atu ki ō rātau kuia, koroua i tautoko, i āwhina hoki i te whakatūnga o Te Kura Kaupapa o Te Ara Whānui. Ko te tukunga o te reo me ngā tikanga Māori kei waenganui i ngā whakatipuranga, koia te hihiri, te ngakau nui, me te mea whakahīhī mō enei raukura kua hoki atu ki taua kura. Kua whai angitū i roto i te mātauranga. Ko te tauākī pūrongo a te Tari Arotake Mātauranga i raro iho nei, kua tautuhi i te painga o ngā tauira, raukura hoki, kua hoki ki ngā kura, hei kaiako.

He tokomaha ngā raukura kua hoki mai ki te kura hei kaimahi, hei kaiako. Kua whakapūmautia te noho o ngā kaiako tautōhito, ā, ka tautoko ngaio rātau. Ka whakapuakihia hoki o rātau mōhio ki ngā hōtaka tautoko ako (Education Review Office, 2021).

Ko te tātaritanga raraunga mō tenei rangahau me te ripoata a te Tari Arotake Mātauranga i tautu i te hokinga atu o ngā tauira o mua ki Te Kura Māori o Pōrirua hei kaiako. I rite tonu ngā wawata nei ki Te Kura Kaupapa o Te Ara Whānui. Ko ngā hononga whakapapa, he hohonu, he whānui hoki ki roto i ngā kura e rua. Ko te ū tonu me te whakapau kaha ki te whakarauoratanga o te reo Māori i roto i ēnei kura, i ngā wā o nāianei, me ngā tau kua hipa, kua puta te tukunga o te reo i waenga i ngā tamariki mokopuna.

Ka whai wāhi atu ki taua tūāhuatanga, ko te hokihoki mai a ngā Manu Pīrere ki te kura hei kaiako, me te whakapiki ake hoki i te tautoko mai o ngā whānau. E hāpaitia ana te eke panuku a ngā ākonga (Education Review Office, 2021).

Ko ngā kura angitū he wāhi ako me te whakaako i waenga i ngā whakatipuranga, i reira ka whai wāhi nui te whakamāoritanga o ngā mātauranga tuku iho, pēnei i te pūrākau hei whakarangatira i ngā wheako akoranga.

I te wā o te Kōwhēori, mō ngā marama e rima neke, atu rānei, ki ngā marama e whitu, kaore au i whai wāhi ki te uiui i ngā kaiako. I tatari ahau kia whakaritea he wā pai mō ngā uiuinga, kia haumaruru hoki. Ko ngā mea pai i kitea i te wā o te mohoaotanga o te Kōwhēori, ko te manaaki tangata i i ngā taone nunui, i ngā hapori, me ngā taone iti. Ko ngā whānau o ngā hapori iti e tiaki ana i ō rātau kaumātua me te tiaki hoki i ō rātau whakapapa, i poipoia ngā uara katoa o te aroha me te kaitiaki, kei te haere tonu ēnei āhuatanga i tēnei wā. He mea pai anō i puta mai i te mohoaotanga, i whai wāhi a Papatūānuku ki te whakaora i a ia anō, ahakoa he poto to wā, i kite te ao i ngā tohu pai i hoki mai e whakaaro nui ai tātau ki a tātau, kia pai hoki ai te tiaki i te taiao.

Te Wāhanga Tuaiwa: E tau nei, E tau nei

I tirotiro te rangahau nei ki te whakahāngaitia o ngā pūrākau hei wheako akoranga tino whai hua i ngā kura kaupapa Māori. Kua nui ngā tau e whakahāngaitia ana e ngā kaiako ngā te pūrākau hei huarahi ako. He momo marautanga ahurea, he momo mahere whakaako hoki te pūrākau. Me whakamana tonu e tātau te mana o ō tātau mātauranga Māori, ahakoa te āhua. I whakatinanahia e tēnei rangahau ngā tikanga Māori, nā te mea, i pai te āhua o te haerenga o ngā tikanga rangahau, me te kaha ki te tuhi i ēnei tuhinga roa ki te reo, me te kawe i ngā tikanga Māori, mai i te tīmatanga ki te mutunga. He ngāwari te mahi o ngā uiuinga ki ia kura kaupapa Māori. Ko ngā tikanga Māori i hāngai ki te rangahau nei, puta noa i ngā uiuinga me te tuku kai hei whakanoa i aua mahi. I kitea e te rangahau te hiranga o te whakamahinga o te pūrākau me ōna mātauranga Māori, ā, nā te whakamahi i te karakia o ‘Te Kura i Huna’ i whakatakotoria ai te tūāpapa mō ngā wāhanga me ngā kaupapa o tēnei tuhinga.

Ko Te Kura i Huna: Ko te karakia i arahi i ngā wāhanga me ngā kōrero o tēnei rangahau. Ko te nuinga o ngā kaiako i kōrero mō ‘te kura’, arā, ‘ko te kura i huna’, ‘ko te kura whakaaro’, ‘ko te kura huna’ rānei. I tautuhia e ngā kaiako ‘te kura i huna’ hei tino taonga mātauranga kei roto i nga pūrākau. Nō reira, ka whakaangahia e rātau te mātauranga nei ki ngā mahi whakaako. Koirā te take i whiriwhiria e au te karakia nei o ‘Te Kura i Huna’ hei ārahi i aku wāhanga.

Ko Te Kura i Tupua te wāhanga arotake, e titiro ana ki te tipu haere o ngā tuhinga kua tuhia mō te pūrākau. He mea nui ki te rangahau i ngā mātauranga kua tuhia kētia, kia tautokona, kia whakamanatia hoki o tātau pūrākau, te mātauranga Māori me ngā mātauranga kōhi kōrero i whakaurua hoki ki tēnei wāhanga. Nā o rātau mōhiotanga ki te ao Māori, i tautokona ai ētahi o ngā tuhinga o tēnei wāhanga. I tirotiro anō te tuhinga arotake ki te orokohanga, ki ngā atua Māori, ki ngā whetū, ki ngā whakatauki, ki ngā pūrākau o Maui me ērā atu kaupapa, ahakoa he mea nui ngā tuhinga i kitea e au, he iti rawa atu ngā tuhinga e tuhia ana mō ngā kura kaupapa Māori, nā te mea he tino pai ngā mahi whakaako i ērā wāhi. Kei reira ā tātau tamariki, mokopuna e eke ana ki te hiranga o te mātauranga, mā roto mai i te reo Māori me ngā mātauranga Māori. Kei te whakaakona ā tātau tamariki e ngā kaiako rangatira, ā, he toa anō rātau mō te reo Māori.

Ko Te Kura i Tawhito te wāhanga e pā ana ki te whakahāngaitia o ngā pūrākau ki ngā mahi hauora me te hauora hinengaro hoki. He maha ngā tangata Māori e mate ana i ngā raruraru

hinengaro me te hauora, nō reira kua kitea i ngā kōrero pūrākau ngā momo huanui hei whai oranga mō wēnei māuiuitanga. He mea nui te tiroiro i te mahi a te pūrākau i roto i ētahi atu wāhi i tua atu i te mātauranga, kia taea te whakamāra i ngā kaupapa katoa e huna ana i ngā pūrākau, me te kite anō i ngā uara me ngā mātāpono kei ngā pou tarāwaho rerekē hei awhina i ngā mahi wetewete raraunga.

Ko Te Kura i Tiki mai i Hawaiki te wāhanga i te punaha mātauranga mō te iwi Māori. Kei roto i ēnei wāhanga ngā kōrero o mua mō te tāmitanga o ngā mātauranga Māori me te reo. I tirohia e te wāhanga nei ngā wero, ngā mahi tōrangapū me ngā mahi taumaha o wō tātau rangatira Māori mō te whakarauoratanga o te reo Māori, kia tū ai ngā Kōhanga Reo, ngā kura kaupapa Māori, me ngā Whare Wānanga i Aotearoa. I te mea ko ngā kura kaupapa Māori e rua ngā wāhi i rere ai tēnei kaupapa rangahau, he mea tika kia tūhuria te hītori o ngā kura Māori.

Ka Awhitia te Nuku, Ka Awhitia te Rangi: Ko te wāhanga nei, e whakamārama ana i ngā tikanga tāera me ngā tukanga i kawea i ngā uiuinga i waenga i ngā kaiako, me ngā tikanga rangahau e whakatairanga ana i te kanohi i kitea, i te whanaungatanga, i te manaakitanga i ngā haporī o ngā kura kaupapa Māori. I whakahaeretia te katoa o ngā uiuinga ki te reo Māori, ā, ka whāia ngā tikanga o ia kura. I whakatau ahau i ngā tūmuaki me ngā kaiako ki te aroha me te manaakitanga i ngā uiuinga. Koirā te take i pai ai te haere o ngā uiuinga katoa, i te mea i rongorongo ahau i te aroha me te manaakitanga i nga kura kaupapa Māori e rua. I whakamahia e au te kaupapa tātaritanga (Braun & Clarke, 2006) ki te wetewete i ngā raraunga. Arā, mō ngā kaiako i tautoko i te rangahau nei, he mea nui kia wetewetea e au ngā 'kura i huna' kei roto i ā rātau kōrero. He maha atu anō ngā rauemi hei tautoko i ngā mahi wetewete i ngā raraunga, arā, ko 'Nga Tai o Whakaaro' te anga iti i whakamahia ki te wehewehe, ki te whakariterite hoki i ngā raraunga ki ngā wāhanga rerekē.

Ka Tina, Ka Whena, Ka Toka te Kura: I tiroiro tēnei wāhanga i ngā mahi tātari i ngā raraunga i ahau mai i ngā uiuinga ki ngā kaiako, ā, i kohia ai ngā raraunga ki raro i ngā whenu rerekē o te anga o 'Nga Tai o Whakaaro'. Kātahi ka tātaritia ki ngā mātāpono o Te Aho Matua i konei, ka rapua ngā kaupapa mai i ngā raraunga. Ka kite au i te hōhonutanga o te mātauranga kei ngā pūrākau, ko te kura i huna anō tērā.

Ki Runga ki te Whenua: E whakamārama ana te wāhanga nei i ngā mahi wāwāhi i ngā raraunga, kia rukutia anō te mātauranga Māori e huna ana i ngā kōrero tuku iho. I kitea i ngā kaupapa rerekē me ngā mahi tātari mā te whakahāngai ki te anga iti o ‘He Tai o Whakaaro’, me ngā mātāpono o Te Aho Matua. I ngana anō ahau ki te whakahāngai i ngā raraunga ki Te Marautanga o Aotearoa, engari i uaua ki ahau, nā te mea, karekau ngā raraunga i hono pai ki ētahi uaratanga o taua marautanga. Nā reira, i tāpirihia te nuinga o ngā raraunga ki ngā uara o Te Aho Matua, ā, mā reira wetewetehia ai te nuinga o ngā raraunga.

Ki Runga ki te Tangata: I kōrero tēnei wāhanga mō ngā kitenga o ētahi kaupapa i kitea i te wā e wetewetehia ana ngā raraunga. Ko tētahi kaupapa i kitea, ko te tukunga o te reo Māori me ngā tikanga Māori i waenganui i ngā reanga kua eke ki te taumata teitei, me te hiranga o te mātauranga i ngā kura kaupapa Maori e rua nei, o Te Ara Whānui kura kaupapa Māori, me Te Kura Māori o Porirua. Ko te nuinga o ngā kaiako, he tauira nō ngā kura e kōrerotia ana, arā, ko te mea miharo, i hoki rātau hei kaiako. Ko wēnei ētahi tauira o ngā kitenga i roto i tēnei rangahau, me te nuinga o ngā kaupapa i tūhonotia ki ngā pūrākau, i wetewetehia mai i ngā kura kaupapa Māori e rua.

Titiro Whakamua

Ki taku whakaaro me toro atu tēnei rangahau ki tua atu i tēnei rohe o Te Whanganui a Tara ki ētahi atu kura kaupapa Māori. Ko te tūmanako, kua whai hua te wetewete i ēnei raraunga mō ngā kura kaupapa Maori e rua i tautoko i tēnei rangahau. He maha ngā wā kua whakautua te pātai rangahau. I pēhea te whakahāngai i ngā pūrākau hei wheako akoranga tino whai hua i ngā kura kaupapa Māori? Ko te whakamahinga o te pūrākau, mai i ia kaiako, he tikanga whakaako noa, inā mōhio ngā kaiako ki ngā kōrero e karapoti ana i te pūrākau, ka whakamahia hei marautanga, hei akoranga, hei rauemi whakaako.

Nō te mea, he kaikaranga anō ahau, me tiro tiro pea ki ngā mahi whakahāngai i ngā pūrākau ki te karanga. Kua tino whai hua te rangahau nei, nā te mea, ko ngā hua o tēnei rangahau, kua whakapūmau i te arotakenga tukanga ki te tautuhi i ngā mea kua roa e mōhiohia ana. E kore e mutunga ngā mahi a te iwi Maori ki te whakamārama ana i te mana o te mātauranga Maori. Ko te tukanga o ngā tohu o Te Aho Matua i whakamahia hei tātaringa. No reira, e whakaatu ana te rangahau nei i ngā kaupapa motuhake, nā ngā kaiako anō i tohu, hei tino wheako akoranga mō ngā akonga Māori. Ko ngā wawata o ēnei kaiako, ehara i te mea e akiaki noa ihotia ana te ekenga paetae, engari, e tino pono ana rātau ki te poipoi me te whakawhanake i

ngā akonga, kia rangatira ai. E tautoko ana rātau i ngā wawata mō te wā roa mō ā rātau tauira. I puta ngā reo mē ngā wheako o ngā kaiako i te rangahau nei, kia awhinatia te tuhuratanga me te whakahāngaitia o te pūrākau, me ōna kaupapa maha, e whakatairangatia ai i ngā wheako akoranga pai, ki te whaiao, ki te ao mārama.

E Rongo whakairihia ake ki runga

Hai!

Te Rārangi Pukapuka

- Adds, P. (“n.d.”). *Kūmara - Te taha atua*. Retrieved September 9, 2022, from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand: <http://www.TeAra.govt.nz/mi/kumara/page-4>
- Barlow, C. (1991). *Tikanga Whakaaro: Key concepts in Māori culture*. Oxford University Press
- Barrington, J. (1970). *A historical review of policies and provisions. Introduction to Māori education*. New Zealand University Press.
- Benavides, S. (2009). *The usage of traditional Māori narratives as cognitive models and education tools* [Masters thesis, Massey University].
- Bergin, P. (2002). Māori sport and cultural identity in Australia. *The Australian Journal of Anthropology*, 13(3), 257-269.
- Berkes, F. (2008). *Sacred ecology* (2nd Ed.). Routledge.”
- Best, E. (2022, 9 4). *Games and pastimes of the Maori*.
<https://nzetc.victoria.ac.nz/tm/scholarly/tei-BesGame-t1-body-d1.html>
- Binney, J. (1968). *The legacy of guilt: A life of Thomas Kendall*. Oxford University Press.
- Bishop, R. (1994). Initiating empowering research. *New Zealand Journal of Educational Studies*, 29(2), 175-188.
- Bishop, R. (2006). *Culture Counts: Cultural relationships and classroom learning*. Huia.
- Bishop, R. B. (2002). *Te Kotahitanga: The experience of Year 9 and 10 Māori students. Report to the Ministry of Education*. Ministry of Education.
- Bishop, R., & Glynn, T. (1998). The development of Kaupapa Maori education initiatives in Aotearoa New Zealand. *Education Canada* 38(2), 50.
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*. Allyn and Bacon Inc.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Brierley, A. (2003). Including non English speaking background children in our kindergarten programme. *Early Education*, 3, 3-17.
- Burr, V. (1995). An Introduction to Social Constructionism. *Journal of French and Francophone Philosophy*, 7(3).

- Calman, R. (2013). *Leisure in traditional Māori society - Ngā mahi a te rēhia - Te whare tapere*. Te Ara - Encyclopedia of New Zealand. <https://teara.govt.nz/en/leisure-in-traditional-maori-society-nga-mahi-a-te-rehia>
- Cherrington, L. (2003). *The use of Māori mythology in clinical settings: Training issues and needs*. Māori & Psychology Research Unit, University of Waikato.
- Cliffe, T. (2013). *Transitory Māori identities: Shape-shifting like Māui Pūrākau of Māori secondary school students experiencing 'complex needs'* [Masters thesis, University of Auckland].
<https://researchspace.auckland.ac.nz/bitstream/handle/2292/22009/whole.pdf?sequence=2>
- Creswell, J., & Miller, D. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice*, 39(3), 124-130.
- Dansey, H. (1967 - 1968, December - February 15-16). *Te Ao Hou 61*. Te Ara - Encyclopedia of New Zealand. <https://teara.govt.nz/en>
- Dewes, T. K. (1975). The case for oral arts. In M. King (Ed.), *Te Ao Hurihuri: The world moves on* (pp. 55-85). Hicks Smith.
- Doherty, W. (2009). *Mātauranga Tūhoe: The centrality of Mātauranga-ā-iwi to Māori education* [Unpublished dissertation, University of Auckland].
- Doherty, W. (2012). Chapter 3: Ranga framework: He Raranga Kaupapa. In T. Black, D. Bean, W. Collings, & W. Nuku (Eds.), *Conversations on Mātauranga Māori*, 15-36. New Zealand Qualifications Authority.
- Durie, M. H. (2001). *Mauri Ora: The Dynamics of Māori Health*. Oxford University Press.
- Education Review Office. (2007). *Good Practice in Te Aho Matua Kura Kaupapa*. https://ero.govt.nz/sites/default/files/2022-06/gp-tam-kkm-sep07_0.pdf
- Education Review Office. (2014). *Framework for review and evaluation: kura kaupapa Māori Te Aho Matua*. <https://ero.govt.nz/how-ero-reviews/kura-maori-medium/framework-for-kura-kaupapa-maori-reviews-english>
- Education Review Office. (2021). *Te Kura Maori o Porirua*. <https://ero.govt.nz/institution/1634/te-kura-maori-o-porirua>
- Education Review Office. (2020). *Ko te Tamaiti te Pūtake o te Kaupapa: The child - the heart of the matter*. <https://ero.govt.nz/>
- Edwards, S. (2009). *Titiro whakamuri mārama ai te wao nei*. [Unpublished doctoral dissertation, Massey University].

- Edwards, S. (2012). Nā te mātauranga Māori, ka ora tonu te ao. In T. Black, D. Bean, W. Collings, & W. Nuku (Eds.), *Conversations on Mātauranga Māori*. New Zealand Qualifications Authority.
- Elkington, J. (2011). Pūrākau states of human development: A framework for social services. *Toroa te Nukuroa*, 6, 30-39.
- Flintoff, B. (2004). *Taonga puoro: Singing treasures*. Craig Potton Publishing.
- Foster, T. M. (2015). *Whānau whānui: Investigating the plausibility of an organisational model based on customary whānau values* [Masters thesis, Massey University].
- Fulcher, L. C. (2001). Cultural safety: Lessons from Māori wisdom. *Reclaiming Children and Youth*, 10(3), 153.
- Gazette, N. Z. (2008). Official version of Te Aho Matua o Ngā kura kaupapa Māori. *New Zealand Gazette*, 738.
- Hall, A. (2015). *An indigenous kaupapa Māori approach: Mother's experiences of partner violence and the nurturing of affectional bonds with tamariki* [Unpublished Doctoral dissertation, Auckland University of Technology].
- Hapeta, J., Palmer, F., & Kuroda, Y. (2019). Cultural identity, leadership and well-being: how indigenous storytelling contributed to well-being in a New Zealand provincial rugby team. *Public Health*, 176, 68-76.
- Harmsworth, G. (2002). *Māori environmental performance indicators for wetland conditions and trend*. Ministry of Environment.
- Hata, S. (2012). What's in a word. *Te kaharoa the e-Journal on Indigenous Pacific Issues*, 5(1), 119 -125.
- Hatch, J. A., & Coleman-King, C. (2015). Conducting early childhood qualitative research in the twenty-first century. In O. N. Saracho (Ed.). *Handbook of research methods in early childhood education* (p. 441). Information Age.
- Higgins, R. & Loader, A. (2014). *Waiata tawhito - Ngā kōrero o te waiata*. Retrieved September 9, 2022 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand: <http://www.TeAra.govt.nz/mi/waiata-tawhito/page-1>
- Hikuroa, D. (2017). Mātauranga Māori – the ūkaipō of knowledge in New Zealand. *Journal of the Royal Society of New Zealand*, 47(1), 5-10.
- Howe, K. R. (2003). *The Quest for Origins, Who Discovered & Settled New Zealand & Pacific Islands*, Penguin Books, Auckland, New Zealand.
- Hunn, J. (1960). *Report On Department Of Maori Affairs*. Wellington: Government Printer .

- Ihimaera, W. (2020). *Navigating the Stars, Māori Creation Myths*. Penguin Random House New Zealand.
- Ihimaera, W., & Hereaka, W. (2019). *Pūrākau, Māori Myths Retold by Māori Writers*. Penguin Random House New Zealand.
- Jenkins, K., H. (2011). *Traditional Māori Parenting: Te Kahui Mana Ririki: An Historical Review of Literature of Traditional Māori Child Rearing Practices in Pre-European Times*. Te Kahui Mana Ririki.
- Kaa. (1994). *Nga korero a Reweti Kohere*. Victoria University Press.
- Kahukiwa, R. (2000). *Wahine Toa: Women of Māori Myth*. Penguin Books.
- Keane, B. (2011). *Traditional Māori religion – ngā karakia a te Māori*.
<https://teara.govt.nz/en/traditional-maori-religion-nga-karakia-a-te-maori/print>
- Keane, B. (2022). *Pounamu – jade or greenstone - The origins of pounamu*. Retrieved October 27, 2022 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand:
<http://www.TeAra.govt.nz/en/pounamu-jade-or-greenstone/page-2>
- Keelen, J. (2009). *Māui: Ancestor hero, role model, entrepreneur and model of entrepreneurship* [Doctoral dissertation, University of Auckland].
- Lee J, Hoskins T, & Doherty W. (2005, June 24). *Māori cultural regeneration: Pūrākau as pedagogy* [Paper presentation]. Centre for Research in Lifelong Learning International Conference, Stirling, Scotland.
- Lee, J. (2009). Decolonising Māori narratives: Pūrākau as a method. *MAI Review*, 2(3), 1-12.
- Lee, J. B. (2008). *Ako: Pūrākau of Māori teachers' work in secondary schools* [Doctoral dissertation, University of Auckland].
- Love, M. (2022). *Te Āti Awa ki Te Whanganui a Tara - Ngā heke o te tekau tau atu i 1820*. Retrieved October 18, 2022 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand:
<http://www.TeAra.govt.nz/mi/te-ati-awa-ki-te-Whanganui-a-Tara/page-2>
- Maclean, C. (2022). *Kapiti Coast*. Retrieved October 27, 2022 from:
<http://www.TeAra.govt.nz/en/wellington-places/page-15>
- Mahi a Atua. (2021). *Committed to developing indigenous systems for positive community outcomes*. <https://www.mahiaatua.com>
- Marsden, M. (2003). *The Woven Universe: The achievement of authentic being*. Estate of Rev. Maori Marsden.
- Matamua, R. (2017). *Matariki the Star of the Year*. Huia Publishers.
- Parliament Counsel Office. (2008). *Education Act 1989: Te Aho Matua*.
<https://www.legislation.govt.nz/act/public/1989/0080/latest/DLM182448.html>

- McFadgen, B. G. (2007). *Hostile Shores: Catastrophic events in pre- historic New Zealand and their impact on Ma ōri coastal communities*. Auckland University Press.
- McSaveney, E. (2022). *Historic earthquakes - Earthquakes in Māori tradition*. Retrieved October 19, 2022 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand, <http://www.TeAra.govt.nz/en/historic-earthquakes/page-1>
- Mead, H. (2003). *Tikanga Māori*. Huia Publishers.
- Mead, H. (2003). *Tikanga Māori: Living by Māori values*. Huia Publishers.
- Meredith, P. (2006). *Matariki – Te Tau Hou Māori - Matariki o te ao hou*. Retrieved March 13, 2021 from <http://www.TeAra.govt.nz/mi/matariki/page-3>
- Merriam, S. B. (2009). *A guide to design and implementation: Qualitative Research*. John Wiley & Sons.
- Mikaere, A. (1994). *Māori Women caught in contradictions of a colonised reality*. Waikato Law Reveiw <https://www.waikato.ac.nz/law/research/waikato>
- Ministry of Education. (2018). *Welcome to Education Counts*. Retrieved March 18, 2022 from <https://www.educationcounts.govt.nz>
- Monk, G. (1997). *Narrative Therapy in Practice: The Archaeology of Hope*. Jossey Bass Publishers.
- Moon, P. (2003). *Tohunga Hohepa Kereopa*. David Ling Publishing Limited.
- Nepe, T. M. (1991). *Toi Huarewa Tipuna: Kaupapa Maori, an educational intervention system* [Masters thesis, University of Auckland..
- Nikora, L. W., Levy, M., Masters, B., Waitoki, W., Te Awekotuku, N., & Etheredge, R. J. M. (Eds). (2003). *The Proceedings of the National Māori Graduates of Psychology Symposium 2002: Making a difference*. Proceedings of a symposium hosted by the Māori & Psychology Research Unit at the University of Waikato, Hamilton, 29-30 November 2002. Hamilton, New Zealand: Māori and Psychology Research Unit, University of Waikato.
- O'Connor, M. & Macfarlane, A. (2002). New Zealand Maori Stories and Symbols: Family Value Lessons for Western Counsellors. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 24(4), 223-237.
- Palmer, F. G., Graham, M. & Mako, N. (2009). *Ki-o-Rahi evaluation and scoping project*. Te Au Rangahau: Maori Bussiness Research Centre. Massey University.
- Patterson, J. (1992). *Exploring Maori values*. Dunmore Press.
- Penjore, Dorji. (n.d.). Folktales and education: Role of Bhutanese folktales in value transmission. *Journal of Bhutan Studies*, 47-73.

https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/227011/JBS_12_03.pdf?sequence=2

- Peapell, N. (2012). *Exploring grief experiences of rangatahi offenders through the kōrero of Māori community leaders* [Masters thesis, Massey University]. <https://mro.massey.ac.nz/handle/10179/3924>
- Pere, R. R. (1994). *Ako: Concepts and Learning in the Maori Tradition*. Te Kōhanga Reo National Trustboard.
- Pere, R., & Puketapu, K. (1999). *The Te Kōhanga Reo National Trust: Review of the Trust operations*. Report commissioned by Minister of Maori Affairs.
- Pihama, J. (2005). *Māori ancestral sayings. A juridical role?* Te Mātāhauariki Institute Occasional Paper Series,. 10. University of Waikato.
- Pihama, L. (2010). *He kaupapa kōrero: Māori health researchers and provider views on the impact of Kaupapa Māori*. Report to the Health Research Council for the Hōhua Tutengaehe Postdoctoral Fellowship, Auckland.
- Poata, T. (1989). *The Maori as a fisherman and his methods*. Southern Reprints.
- Pōmare, M. (2022). *Ngāti Toarangatira - Ngā piki me ngā heke i te rau tau 1800*. Retrieved October 19, 2022 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand: <http://www.TeAra.govt.nz/mi/ngati-toarangatira/page-3>
- Wirihana, R., & Smith, C. (2014). Historical trauma, healing and well-being in Māori communities. *MAI Journal*, 3(3), 197-210. <http://www.journal.mai.ac.nz/content/historical-trauma-healing-and-wellbeing-māori-communities>
- Rameka, L. (2011). Māui-tikitiki-a-Taranga: Culturally relevant assessment. In P. Whitinui (Ed.). *Kia tangi te tītī: Permission to speak* (pp. 80-121). Wellington, New Zealand: New Zealand Council for Educational Research.
- Ratima, M. (2003). A Māori inquiry paradigm: A health research perspective. *He Pukenga Kōrero*, 7(2), 9-15.
- Reed, A. (1999). *Maori myths and legendary tales*. New Holland Publishers.
- Reed, A. W. (2021). *He atua, he tangata. The world of Māori mythology*. Oratia Books.
- Reedy, A. (1993). *Nga korero a Mohi Ruatapu, tohunga rongonui o Ngati Porou: He writings of Mohi Ruatapu*. Canterbury University Press.
- Robinson, S. (2005). *Tohunga: The Revival: Ancient Knowledge for the Modern Era*. Reed Publishing.
- Royal, C. (2010). *Te Taiao Māori and the Natural World*. Te Ara – The Encyclopedia of New Zealand.

- Royal, C. (2021). *Te orokohanga mai o te ao - Ngā ōritetanga i ngā kōrero mō te orokohanga o te ao*. Retrieved February 2, 2021 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand. <http://www.TeAra.govt.nz/mi/te-orokohanga-mai-o-te-ao/page-1>
- Royal, C. T. (2005). *First peoples in Māori tradition - Ancestors from the natural world*. Retrieved February 8, 2005 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand. <http://www.TeAra.govt.nz/en/first-peoples-in-maori-tradition>
- Reedy, A. (Trans. & Ed.). (1993). *Ngā kōrero a Mohi Ruatapu: Tohunga rongonui o Ngāti Porou: The writings of Mohi Ruatapu*. Canterbury University Press. <https://doi.org/10.18124/ed3c-jm64>
- Ruwhiu, L. (2001). *Bicultural issues in Aotearoa New Zealand*. Oxford University Press.
- Ruwhiu, P. A. (2019). *Emancipate yourself from mental slavery, none but ourselves can free our minds* [Doctoral dissertation, Massey University].
- Salmond, A. (1982). Theoretical landscapes: On a cross-cultural conception of knowledge. In D. J. Parkin (Ed.), *Semantic anthropology* (pp. 24). Academic Press.
- Simon, J. (1990). *European style schooling for Maori: First century* [Unpublished Doctor of Philosophy Thesis, University of Auckland].
- Simon, J. (1998). *Nga Kura Maori: The Native Schools System 1867-1969*. Auckland University Press.
- Smith, G. (1992). *Research issues related to Māori education*. In Research Unit for Māori Education, University of Auckland (Eds.), *The Issue of Research and Māori*. . University of Auckland.
- Smith, G. H. (1987). *Akonga Maori: Preferred Maori Teaching and Learning Methodologies*. Auckland: Unpublished Discussion Paper.
- Smith, G. H. (1990). *Tomorrow's Schools and the Development of Māori Education*. Research Unit for Māori Education, University of Auckland.
- Smith, G. H. (1997). *The Development of Kaupapa Maori: Theory and Praxis*. Department of Education, University of Auckland.
- Smith, L. T. (1986). Is 'Taha Maori' in Schools the Answer to Maori School Failure?. In *Nga Kete Waananga: Maori Perspectives of Taha Maori*. Auckland College of Education.
- Smith, L. T., & Simon, J. (1990). *Policies on Maori Schooling: Intentions and Outcomes*. A symposium paper presented at ANZHES Conference.
- Smith, T. (2005). *Turangawaewae: A case study of the colonisation of indigenous knowledge*. University of Auckland.

- Smith, T. (2012). Aitanga: Māori precolonial conceptual frameworks and fertility. In T. Smith (Ed.), *The gift of children: Māori and infertility* (pp. 3-37). Huia Publishers.
- Smith, V. (2022). *Kapa haka* . Retrieved October 18, 2022 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand. <http://www.TeAra.govt.nz/mi/kapa-haka>
- Snook, I. (1990). The Indigenous and the Imported: The New Zealand School System. *International Review of Education*, 36, 219-232.
- Sobel, D. M., & Taylor, S. V. (2011). *Culturally responsive pedagogy: Teaching like our students' lives matter*. Emerald Publishing Group.
- Stewart, G. T. (2021). *Māori philosophy: Indigenous thinking from Aotearoa*. Bloomsbury Academic.
- Smith, G., Smith, G. H., Stokes, E., Curtis, T. N., & Walker, R. (1992). *The Issue of Research and Māori*. Research Unit for Maori Education.
- Taki, M. (1996). *Kaupapa Māori and contemporary iwi resistance*. [Unpublished Thesis, University of Auckland].
- Taonui, R. (2007). *Ngā waewae tapu – Māori exploration - Coastal explorers* . Retrieved May 2, 2023 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand. <http://www.TeAra.govt.nz/en/nga-waewae-tapu-maori-exploration/page-2>
- Te Ara. (2020). *Te Ara - The Encyclopedia of New Zealand is the complete guide to our peoples, environment, history, culture and society*. <https://teara.govt.nz/>
- Te Awekotuku, N. (1996). Maori people and culture. In J. Davidson and D. C. Starzecka (Eds.), *Maori Art and Culture*. David Bateman.
- Ministry of Education. (2017). *Te Marautanga o Aotearoa*. Tānga Hou. <https://tmoa.tki.org.nz/Te-Marautanga-o-Aotearo>
- Te Kete Ipurangi. (2022). *Marautanga-o-Aotearoa*. <https://tmoa.tki.org.nz/>
- Thornton, A. (1999). *Māori oral literature as seen by a classicist*. Huia Publishers.
- Tupara, H. (2022). *Te whānau tamariki - Ngā kōrero whakawhānau*. Retrieved October 8, 2022 from Te Ara - the Encyclopedia of New Zealand: <http://www.TeAra.govt.nz/mi/te-whanau-tamariki/page-1>
- Walker, R. (1978). The Relevance of Maori Myth and Tradition. In M. King (Ed.), *Tihei Mauri Ora: Aspects of Maoritanga*, (pp. 19-32). Methuen Publications Ltd.
- Walker, R. (1996). *Ngā Pepa ā Ranginui*. Penguin Books.
- Ware, F. (2009). *Youth development, Maui styles: Kia tipu te rito o te pā harakeke Tikanga and ahuatanga as a basis for positive Māori Youth* [Masters thesis, Massey University].

- Wiri, R. (2013). Maturanga Maori. In *The Traditional Origins of Māori Knowledge Puritia te aka I pikihia ai e Tāwhaki*. Te Whare Wānanga o Awanuiarangi Whakatane, New Zealand
- Wirihana, R., & Smith, C. (Eds.). (2014). *He Rau Murimuri Aroha: Wāhine Māori insights into historical tauma and healing*. Te Atawhai o Te Ao: Independent Māori Insitute for Enviornment & Health.
- Wirihana, R. (2012). *Ngā pūrākau o ngā wahine rangatira Māori o Aotearoa: The stories of Maori women leaders in New Zealand* [Doctoral dissertation, Massey University]. <https://mro.massey.ac.nz/handle/10179/4672>

Ngā Apiti

Apiti 1: Pepa Pārongo

Date: 10 March 2020

Dear Alishia Mansell

Re: Ethics Notification - 4000022326 - The Application of Purakau in Kura Kaupapa Maori

Thank you for your notification which you have assessed as Low Risk. Your project has been recorded in our system which is reported in the Annual Report of the Massey University Human Ethics Committee.

The low risk notification for this project is valid for a maximum of three years.

If situations subsequently occur which cause you to reconsider your ethical analysis, please contact a Research Ethics Administrator.

Please note that travel undertaken by students must be approved by the supervisor and the relevant Pro Vice-Chancellor and be in accordance with the Policy and Procedures for Course-Related Student Travel Overseas. In addition, the supervisor must advise the University's Insurance Officer.

A reminder to include the following statement on all public documents:

"This project has been evaluated by peer review and judged to be low risk. Consequently, it has not been reviewed by one of the University's Human Ethics Committees. The researcher(s) named in this document are responsible for the ethical conduct of this research.

If you have any concerns about the conduct of this research that you want to raise with someone other than the researcher(s), please contact Professor Craig Johnson, Director - Ethics, telephone 06 3569099 ext 85271, email humanethics@massey.ac.nz."

Please note, if a sponsoring organisation, funding authority or a journal in which you wish to publish requires evidence of committee approval (with an approval number), you will have to complete the application form again, answering "yes" to the publication question to provide more information for one of the University's Human Ethics Committees. You should also note that such an approval can only be provided prior to the commencement of the research.

Yours sincerely

Research Ethics Office, Research and Enterprise
Massey University, Private Bag 11 222, Palmerston North, 4442, New Zealand T 06 350 5573; 06 350 5575 F 06 355 7973 E humanethics@massey.ac.nz W <http://humanethics.massey.ac.nz>

Professor Craig Johnson
Chair, Human Ethics Chairs' Committee and Director (Research Ethics)

Human Ethics Low Risk notification

Apiti 2: Pepa Pārongo

*‘Ko te manu e kai ana te miro, nōna te ngāhere
Ko te manu e kai ana te mātauranga, nōna te ao’.*

Tēna koutou, he uri au nō Ngāti Awa me Ngāi Tūhoe

Toru tekau tau ahau e ako ana ki roto i ngā Kōhanga Reo, Whare Kohungahunga, Kura Auraki me ngā kura kaupapa Māori. He kaiako rehita tonu, e whakaoti ahau i tētahi Tohu Paerua Mātauranga Māori me te Tāhuhūhū Whakaakoranga. Kei te rangahautia ahau i tētahi Tohu Kairangi ki Te Pūtahi a Toi, kei te Kunenga o Pūrehuroa.

Ko te pūtake nui o tēnei rangahau, kia tirotiro ki ngā mahi whakahāngai pūrākau ki roto i ngā kura kaupapa Māori, arā, ki te tirotiro ano ki ngā pūrākau kōrero ā ngā mātanga mātauranga. Ko te tino hiahia, kia uiui i ngā tumuaki, kaiako me ngā mātanga mātauranga, kia kohikohi ngā kōrero raraunga hei tātaritia, kia whakarite hoki i ngā rauemi ako mō ngā kaiako.

Tikanga mō ngā Tangata Whakauru

Mehemea e hiahia ki te whakaputa, mehemea kua whakatau ki te tono nei, kei a koe te tikanga ki:

- ki te whakakore ngā whakautu me ngā pātai motuhake
- Ki te whakaputa i te tono nei
- ki te pātai ngā pātai mō te mahi rangahau i ngā wā katoa
- kia whakamōhioitia ki ngā whakamāramatanga o te rangahau, arā, kua e tuhi ingoa ki te kore e whakaaetia e koe ki te kairangahau.
- kia whai wāhi ki te whakarāpopoto i ngā hua o te kaupapa ka mutu ana.

Mēna he pātai ano tāu, me waea atu ki:

Pouako Matua: Professor Meihana Durie

Nama Waea: +64 (06) 356 9099 ext. 83270

Imera: M.K.Durie@massey.ac.nz

Pouako Awhina: Professor Huia Jahnke

Nama Waea: +64 (06)3569099 ext.83277

Imera: H.T. Jahnke@massey.ac.nz

Apiti 3: Pepa Pārongo (Tumuaki)

Alishia Moeahu
PHD Student
Cell: 021322135
Email: alishiamansell@gmail.com

Kua pānuihia ahau i tēnei pepa pārongo me te whakamaramatanga o mō te rangahau nei. Kua whakautuhia aku pātai ki taku mākona, kei te mōhio ahau, e pai ana ki te whiua pātai mehemea ka hiahia.

Kei te whakaae ahau kia uru atu a..... ki tēnei rangahau

(Kura Kaupapa)

i raro i ngā tikanga kua whakatakotoria i roto i tēnei pepa pārongo.

I whakāe ahau kia te uru atu ngā kaiako ki ēnei mahi rangahau i roto i te Kura me ngā akomanga.....

(Ingoa o te Tūmuaki)

(akomanga)

Haina Ingoa:

.....

Te Rā:

.....

Ingoa ano - tuhinga

.....

Apiti 4: Pepa Pārongo (Kaiako)

Kua pānuihia e ahau i tēnei pepa pārongo me te whakamaramatanga mō te rangahau nei. Kua whakautuhia aku pātai ki taku mākona, kei te mōhio ahau, e pai ana ki te whiua pātai mehemea ka hiahia.

I whakāe ahau..... i raro i ngā tikanga kua whakatakotoria i roto i tē pepa pārongo.

(Kaiako)

Haina Ingoa:

Te Rā:

Ingoa ano - tuhinga

Apiti 5: Pepa Pārongo (Mātanga Mana Kohi)

Kua pānuihia e ahau i tēnei pepa pārongo me te whakamaramatanga mō te rangahau nei. Kua whakautuhia aku pātai ki taku mākona, kei te mōhio ahau, e pai ana ki te whiua pātai mehemea ka hiahia.

I whakāe ahau..... i raro i ngā tikanga kua whakatakotoria i roto i tē pepa pārongo.

(Mātanga Mana Kohi)

Haina Ingoa:

Te Rā:

.....

Ingoa ano - tuhinga

.....